

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ

МАЪРЎЗА МАТНИ

ПРОФЕССОР АСЛИДДИН ҚАМАРЗОДА КИТОБИ АСОСИДА ТАЁРЛАНГАН

ТУЗУВЧИ: ДОЦ.Р.АБДУЛЛАЕВ

ТИРМИЗ - 2012

Муҳаррири масъул -

Муқарризон –

Дар васоити таълимӣ таърихи як бахши адабиёти ҷаҳон – адабиёти Юнон, Рими қадим ва кишварҳои Ғарб аз давраҳои пеш то замони имрӯза дар асоси дастури таълимӣ барои донишҷӯёни бахши суҳаншиносии тоҷик мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Аз китоби мазкур баробари донишҷӯён магистрантҳо, аспирантҳо ва ҳамаи ононе ки ба омӯхтани таърихи адабиёти ҷаҳон машғуланд, истифода бурда метавонанд.

Аз хонандагони мӯхтарам хоҳишмандем, ки фикру мулоҳизаҳои худро оиди ҳусну қубҳи китоби мазкур ба унвони муаллиф ирсол намоянд.

© Донишгоҳи Давлатии Тирмиз 2012.

ҚИСМИ ЯКУМ

АДАБИЁТИ ЮНОН , РИМИ ҚАДИМ ВА

ҒАРБ

МУҚАДДИМА

Масъалаҳои асосӣ:

- *Маълумот дар бораи таърихи қадима доштани адабиёти ҷаҳон.*
- *Мақсад ва вазифаҳо аз омӯхтани ин фан.*
- *Омилҳои ба гурӯҳҳо ва давраҳо тақсим карда омӯхтани таърихи адабиёти ҷаҳон.*
- *Тавсияи адабиётҳои илмӣ ва бадеӣ.*

Дар олам халқ бисёр, забон бисёр, адабиёт бисёр. Зеро қариб дар ҳамаи забонҳо адабиёти бадеӣ чӣ дар шакли шифоҳӣ (эҷодиёти даҳнакии халқ) ва чӣ дар шакли хаттӣ офарида мешавад. Ҳар яке аз ин адабиётҳо таърихи хосае дорад ва дараҷаи омӯхтани онҳо низ гуногун аст.

Омӯхтани курси «Таърихи адабиёти ҷаҳон» барои донишқадаҳои суҳаншиносӣ (филологӣ) зарурати хосае дорад. Чунки адабиёти ҳамаи халқҳои ҷаҳон бо ҳамбастагиву алоқамандӣ бо якдигар офарида шуда, дар ҷараёни омӯхтани адабиёти ҳар як халқ хабардор будан аз дастовардҳои эҷодии адабиёти халқҳои дигар низ бағоят зарур аст.

Аз ҷумла толибилмони донишқадаҳои суҳаншиносии тоҷик бояд ҳангоми омӯхтани таърихи адабиёти тоҷик муштарақӣ, ҳабастагӣ, таъсир ва равобити байниҳамдигарии адабиёти тоҷикро бо адабиёти халқҳои гуногуни олам дарк намуда, мавқеи адабиёти тоҷикро дар он муайян намоянд.

Вазифаи фанни «Таърихи адабиёти ҷаҳон» аз инҳо иборат аст:

- *ба мутахассисон – филологҳо (суҳаншиносон)и оянда доир ба таърихи ташаккул ва инкишофи адабиёти халқҳои гуногуни олам – аз эҷодиёти даҳанакии халқ, афсонаву асотирҳои Юнони қадим сар карда, то адабиёти имрӯза – замони илму техникаи муқтадир маълумот додан;*
- *дар асоси дастовардҳои беҳтарини адибони халқҳои гуногуни олам оиди пайдоиш ва инкишофи ҷинс ва жанрҳои адабӣ, равия, ҷараён ва услубҳои эҷодӣ бадеӣ дониши онҳоро нисбати таърихи тараққиёти адабиёти ҷаҳонӣ афзудан;*
- *мавқеи адабиёти бадеиро дар инкишофи тафаккури миллӣ ва маънавию фарҳангӣ муайян намуда, онро дар мисоли асарҳои адибоне, ки аз ҷониби умумбашар эътироф шудааст, фаҳмонидан.*

Фанни «Таърихи адабиёти ҷаҳон» бояд барои муайян намудани мавқеи адиб дар ҷамъият, дар ҳамаи асру замонҳо ғояи маърифӣ-маънавӣ доштани асарҳои бадеӣ, пайваста бо фарзанди замони худ будан барои ҷамъияти умуминсонӣ асарҳои ҷовидона эҷод кардани он хизмат намояд.

Дар ҷараёни омӯхтани адабиёти халқҳои гуногуни олам равобитаи онҳо бо адабиёти тоҷик вобаста карда шуда, оиди тарҷумаи асарҳои адибони тарафайн каму беш маълумот дода мешавад.

Таърихи пайдоиши адабиёти бадеӣ бо таърихи тамаддуни ҷаҳон вобаста аст. Ҳанӯз аз замонҳои қадим дар он ҷое ки унсурҳои тараққиёти ҷамъият мушоҳида мешаванд, адабиёти бадеӣ низ офарида шудаанд. Чунончи, дар Юнони қадим, Ҳинди қадим, Рим ва ғайра.

Минбаъд дар ҷараёни инкишофи робитаҳои савдо ва иқтисодиёт, равуои мардум ба кишварҳои гуногуни олам дар партави робитаҳои фарҳангӣ алоқаҳои адабӣ низ ба вучуд омадаанд. Чунончи, қорвони савдогарон ҳангоми сафар аз як кишвар ба кишвари дигар, аз Шарқ ба Ғарб ва аз Ҷануб ба Шимол ё баракс баробари маҳсулоти кишоварзӣ ва ё маснуоти саноатӣ зарбулмасалу мақол, афсонаю ривоят, латифаю қиссаҳоро ҳам бо ҳам мебуданд. Дар натиҷаи аз даҳан ба даҳан, аз як халқ ба халқи дигар гузаштани ин ё дигар асари адабиёти бадеӣ, ки бештарини онҳо дар шакли шифоҳӣ «саёҳат» мекарданд, нусха-вариантҳои нави ба нави онҳо пайдо мешуданд. Зеро гӯяндагон онҳоро пайваста бо маҳорати иҷроҷигии худ, бо шароити маҳаллӣ, иқлим, урфу одат, мавқеи ҷуғрофӣ, номгузорӣ ва дигар хислатҳои миллии ҳамон халқ мувофиқан нақл мекарданд. Чунончи дар натиҷаи ҳамин гуна «сайру саёҳатҳо» вариантҳои гуногуни латифа ва афсонаҳои халқӣ дар бораи Афандӣ, Ҷуҳо, Талҳак, Калу Кӯса, достонҳои «Юсуф ва Зулайхо», «Вис ва Ромин», «Тоҳир ва Зӯхро», «Гӯрӯғли» (дар баъзе халқҳо «Кӯр ӯғли») ва ғайра пайдо шудаанд, ки байни онҳо баробари мавҷуд будани муштарақӣ дар сужет, банду басти воқиҳо, характеру хусусияти образҳо ҷиҳатҳои фарқкунанда низ мушоҳида мешаванд.

Таърихи омӯхтани адабиёти ҷаҳон низ бо таърихи инкишофи адабиёти бадеӣ, робитаҳои адабӣ ва илми суханшиносӣ вобаста аст. Зеро баробари пайдоиши илми адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ эътибор ба масъалаи пайвандҳои адабӣ ба вучуд омад. Дар ибтидо тавачҷӯҳи донишмандони адабиётро робитаҳои адабии халқҳои таърихи қадимӣ дошта, аз ҷумлаи Юнону Рим, Ҳинду Чин, Арабу Аҷам бештар ба худ кашид. Чунончи таъсири асотирҳои Юнони қадим, китобҳои ҳиндӣ «Рамаяна», «Панчатантра», «Маҳабрат», афсонаҳои «Ҳазору як шаб» ва ғайра ба инкишофи адабиёти халқҳои дигари ҷаҳон бештар ба назар мерасад.

Минбаъд муҳаққиқон дар ҷараёни омӯзиши таърихи адабиёти ҷаҳон эътибори худро ба масъалаҳои гуногуни инкишофи адабиёти халқу миллатҳои гуногуни олам ва мавқеи онҳо дар тамаддуни умумбашар

низ равона намуданд. Муаммоҳои ба гурӯҳҳо, минтақаҳо чудо карда омӯхтани он, таъсири байниҳамдигарии адабиётҳои милли дар бунёди жанр ва намудаҳои адабиёти бадеӣ ва ғайра ба миён омад. Баъзе донишмандон фаъолияти асосии илмии худро ба масъалаи таъсири равобит ва ҳамбастагии адабиётҳои милли бахшиданд. Дар натиҷа равобити адаби ҳамчун як ҷузъи илми умумфилологӣ эътироф гардида, роҷеъ ба омӯхтани адабиёти халқҳои ҷудогона ва мавқеи онҳо дар бунёди «Таърихи адабиёти ҷаҳон» низ корҳои шоёни диққат ба амал оварда шуда истодааст.

Ҳангоми омӯхтани таърихи адабиёти умумҷаҳонӣ онро ба давраҳо ва гурӯҳҳо тақсим карда омӯхтан мувофиқи мақсад доништа шудааст.

Давраҳои таърихи тараққиёти адабиёти ҷаҳон асосан чунинанд:

- *адабиёти замони қадим (антикӣ);*
- *адабиёти асрҳои миёна;*
- *адабиёти давраи эҳё (ренессанс);*
- *адабиёти асрҳои XVIII-XIX;*
- *адабиёти асри XX;*
- *адабиёти муосир.*

Адабиёти ҷаҳонро асосан ба ду гурӯҳи калон – *адабиёти Шарқ* ва *адабиёти Ғарб* чудо кардаанд.

Дар навбати худ ҳар яке аз онҳо низ ба гурӯҳҳо, минтақаҳо тақсим мешаванд. Чунинчи адабиёти Ғарб – адабиёти Юнон, адабиёти Рим, адабиёти халқҳои Аврупо, адабиёти Амрико ва монанди инҳо. Ё худ адабиёти Шарқ - адабиёти ҳинд, адабиёти араб, адабиёти форс, адабиёти хитой, адабиёти халқҳои туркзабон ва ғайра.

Инчунин дар асри XX ҳангоми омӯхтани таърихи адабиёти ҷаҳонӣ истилоҳоти «Адабиёти мамлакатҳои сотсиалистӣ», «Адабиёти халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ», сонитар истилоҳи «Адабиёти халқҳои мамлакатҳои муштаракулманофеъ» ва ғайраро кор мефармудагӣ шуданд.

Адабиёти халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравиро аз ҷиҳати наздикии забон, таърих, ҳудуди ҷуғрофӣ, урфу одатҳои милли, анъанаҳои адаби ба гурӯҳҳои зерин тақсим карда омӯхтан мувофиқи мақсад доништа шуда буд:

- *адабиёти халқҳои славянҳои шарқӣ;*
- *адабиёти халқҳои соҳили баҳри Балтика;*
- *адабиёти халқҳои Кавказ ва Закавказе;*
- *адабиёти халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон;*
- *адабиёти халқҳои соҳили Дарёи Волга;*
- *адабиёти халқҳои Сибир, Шарқи дур ва Шимоли дурдаст.*

Донишчӯён дар чараёни омӯхтани таърихи адабиёти ҷаҳон оиди ташаккул ва давраҳои инкишофи адабиёти умумҷаҳонӣ, мавқеи адибони ҷудогона дар он, инкишофи жанрҳои адабӣ, пайдоиши чараён ва равияҳои адабӣ ва рабобити адабиёти тоҷик бо адабиёти халқҳои гуногуни олам маълумоти мухтасар пайдо карда метавонанд.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Пайдоиши асотир ва афсонаҳои юнони қадим.*
- 2. Қаҳрамонони асосии асотирҳои юнони қадим.*
- 3. Асотирҳо дар бораи ҷанги Троя.*
- 4. Мавзӯ ва мундариҷаи дostonҳои Гомер «Илиада» ва «Одиссея».*
- 5. Гесиод ва эҷодиёти ӯ.*

Адабиёт:

Каримов. И. К. Таърихӣ хотирасиз келажак йӯк.
Чистякова Н. А., Вулих Н. В. История античной литературы.
Қамарзода А. Таърихит адабиёти ҷаҳон.
Гомер. Дostonҳо.

АДАБИЁТИ ЮНОНИ ҚАДИМ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Сабабҳои ба вучуд омадани адабиёти бадеӣ дар давраи антикӣ дар Юнон ва Рими қадим.*
- *Мавзӯҳои асотирӣ дар адабиёти Юнон ва Рими қадим.*
- *Инсон – маводи асосии адабиёти бадеӣ.*
- *Ташаккули китобнависӣ ва инкишофи адабиёти бадеӣ.*
- *Пайдоиши унсурҳои адабиёти бадеӣ дар минтақаҳои дигар.*
- *Моҳияти адабиёти ин давра ва дараҷаи омӯхта шудани он.*
- *Достонҳо дар бораи ҷанги Троя.*
- *Гомер ва достонҳои ӯ «Илиада» ва «Одиссея».*

Дар адабиётшиносии ҷаҳон (бештар адабиётшиносии Ғарб) омӯхтани таърихи адабиётро аз давраи антикӣ (қадимӣ)-и он оғоз намудан ба ҳукми анъана даромадааст.

Вожаи *антик* аз лафзи латинии *antikus* гирифта шуда, маънояш қадимӣ, кӯҳна гуфтагӣ аст.

Адабиёти антикӣ аввалин ва қадимтарин адабиёти Аврупо буда намунаҳои нахустини он дар замони ҷамъияти ғуломдорӣ дар Юнон ва Рим ба вучуд омадааст. Ҷамъияти ғуломдорӣ Юнону-Рим баробари қонуниятҳои дигари худ ба инкишофи шуури иҷтимоӣ низ таъсири муайяне расонидааст, ки яке аз онҳо ташаккул ва инкишофи адабиёти бадеӣ ба шумор меравад. Зеро ғуломон, ки истеҳсолкунандаи асосии тамоми неъматҳо буданд, баробари дорои қувваи қарб будан соҳиби ақлу идрок ҳам буда, оҳиста-оҳиста ҳаққу ҳуқуқи инсонии худро низ шинохтанд, ки ин дар бунёди адабиёти бадеӣ низ бетаъсир намонд.

Адабиёти Юнони қадим кӯҳнатарин адабиёти Аврупо буда, нахустин унсурҳои маданияти антикӣ фарҳанги юнонӣ ба шумор меравад ва он дар соҳилҳои шарқии баҳри Миёназамин дар ҳазорсолаҳои якуми пеш аз милод ба вучуд омадааст.

Дар асрҳои VIII-VII то милод ин фарҳанг дар тамоми минтақаи Миёназамин ва ҳатто соҳилҳои баҳрҳои Сиёҳ ва Хазар (Каспӣ) паҳн шуда, ба сӯи Шарқ низ раҳнамун гардид. Дар асрҳои IV-III то милод омада дар натиҷаи юришҳои македонӣ он ба Шарқ, ҳатто ба Ҳиндустон ва Осиёи Миёна омада расид ва андаке дертар бо фарҳанги Рим омехта гашт. Бинобар ин адабиёти ин давра барои омӯхтани таърихи адабиёти ҷаҳонӣ дорои аҳамияти бузург аст. Бесабаб нест, ки минбаъд – дар давраи бедорӣ, инкишофи адабиёти асрҳои XVII-XVIII ва баъди он ҳам шоиру

нависандагон дар тахти таъсири адабиёти давраи антикӣ асарҳои зиёде эҷод намудаанд. Ҳатто поягузори адабиёти мумтози рус Радишчев, Пушкин, Белинскийҳо низ адабиёти Юнон ва Рими қадимро бо шавқмандии хоса омӯхтаанд ва дар офаридаҳои бадеии худ аз он ба тарзи эҷодӣ истифода бурдаанд.

Адабиёти бадеӣ дар ҷамъияти антикӣ ҳамчун яке аз шаклҳои тафаккури иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, аввал дар шакли асотирҳо офарида шуданд.

Мавзӯҳои асотирҳои нахустини адабиёти қадим яке аз хусусиятҳои ба худ хоси инъикоскунандаи ҳаёти иҷтимоии ҷамъияти қабилавӣ ба шумор меравад, ки дар он ташаккули тафаккури маънавии инсон ба назар мерасад. Минбаъд, аз асрҳои панҷӯми пеш аз милод сар карда дар адабиёти бадеӣ давраи нав – дарки фалсафии ҷамъият ва табиат ба назар мерасад. Акнун дар асарҳои бадеӣ ҳаёт бо образҳо нишон дода шуда, инсон предмети асосии тафаккури бадеӣ доништа мешавад.

Муҳаққиқони таърихи инкишофи ҷамъият таъкид кардаанд, ки дар ҷамъияти ғуломдорӣ Юнон ва Рими қадим баробари инкишофи муносибат ба меҳнат маданияти инсонӣ, аз ҷумла адабиёти бадеӣ низ ташаккул ва ривож ёфта буд.

Бинобар ин ҳам омӯхтани асарҳои адибони Юнони қадим Гомер, Эсхил, Софокл, Еврипид ва дигарон аҳамияти бузурги таърихӣ ва бадеӣ доранд.

«Дар заминаи Юнон ва Рим инсонӣ нав ташаккул ёфт. Бе онҳо асрҳои миёна ҳеҷ коре карда наметавонист...» нависта буд мунаққиди бузурги рус В. Г. Белинский.

Дарвоқеъ, дар адабиёти қадимаи Юнон ва Рим воқиаҳои ҳаётӣ дар жанру шаклҳои гуногуни бадеӣ ифода ёфта, дар онҳо ҳаёт бо тамоми ҳастиаш дар ҷараёни пешрафт инъикоси худро ёфта буд.

Манбаъҳои асосии шиносии мо бо адабиёти даврони қадим асарҳои муаллифони ҳамон давр ба шумор меравад. Лекин, мутаассифона, то замони мо аз онҳо миқдори хеле кам омада расидаанд. Аз баъзе адибон танҳо номи онҳо, аз баъзеашон танҳо номи асарҳо, аз баъзе асарҳо порчаҳо, аз чандин асарҳои баъзе адибон як миқдори онҳо то ба мо омада расидаанду халос. Чунончи, аз 44 мазҳакаи мазҳаканависи Юнони қадим Аристофан танҳо 11-то, аз 120 драмаи «падари асарҳои фочивӣ» Эсхил ҳамагӣ 7 драма, аз 92 асари Еврипид 19 асари ӯ омада расидаанд. Аз осори лирикии баъзе муаллифон умуман ҳеҷ чизе намондааст. Бо вуҷуди он аз ҳамин асарҳои омада расида ҳам дараҷаи камолоти адабиёти он даврро муайян кардан душвор нест. Оиди маҳорати воизии Систерон, комедияҳои (мазҳакаҳои) Плавт ва Теренсий, лирикаи Катулл низ танҳо аз осори боқимондаи онҳо, ки ҳатто даҳяки офаридаҳояшон нест, низ хулосаҳои ҷолиби диққат баровардан мумкин аст, ки онҳо соҳиби маҳорати хосаи нависандагӣ будаанд.

Сабабҳои то ба мо омада нарасидани ҳамаи офаридаҳои адабиёти қадим хеле бисёр аст. Яке аз онҳо бақо надоштани маводи сабт буд, ки он дар ибтидо аз папирус (як навъ растанӣ, ки дар Африка рӯида, аз он ҳамчун қоғаз матое сохта дар Мисри қадим онро ҳамчун маводи хатнависӣ истифода мебуданд) истеҳсол карда мешуд. Гарчанд вай хеле арзон ва барои навиштан қулай буд, лекин нигоҳ доштани он шароити махсуси иқлимиро талаб мекард, ки он барои Аврупои рутубатнок мувофиқат намекард.

Дар охири асри II-и пеш аз милод ва ибтидои асри I-и милод аз пӯсти ҳайвонот ҳамчун маводи сабти хат (қоғаз) истифода мебуданд, ки он «кодекс» ном дошт. Намунаҳои адабиёти Юнон ва Рими қадим ҳам асосан тавассути ҳамин «қоғаз»ҳо омада расидааст. Чунончи, дар садсолаи охир ҳангоми тадқиқоти ҳафриёти аз Миср боқимондаҳои даврони қадим, ки дар қоғазҳои папирус навишта шудаанд, ба даст даромад, ки дар онҳо ҳуҷҷатҳо, асарҳои бадеии адибони Юнон ва Рими қадим сабт шудаанд. Ҷустуҷӯ ва тадқиқ намудани манбаъҳо доир ба адабиёт ва маданияти Юнону Рими қадим ҳоло ҳам давом дорад.

Ибтидои адабиёти Юнон ва Рими қадимро низ асосан эҷодиёти даҳанакии халқ ташкил менамояд ва он ба бунёди адабиёти хаттии ин давра низ таъсири бузург расонидааст, ки мо онро аз осори то ба имрӯз омада расидаи адибони ин давра низ мушоҳида карда метавонем.

Эҷодиёти даҳанакии мардумӣ дар Юнони қадим аз асотир (миф), афсона, ҳикоя ва ривоятҳои гуногун иборат буда, дар онҳо асосан образҳои худоҳо ва нимхудоҳои гуногун тасвир шудаанд. Ин асарҳо дар натиҷаи сарфаҳм нарафтани мардум ба руҳ додани ҳодисаҳои гуногуни табиат, нисбат додани он ба ҳар гуна қувваҳои илоҳӣ ва надониستاني роҳҳои мубориза ба муқобили онҳо ба вучуд омадааст.

Мувофиқи ақидаи мардуми Юнони қадим дар ибтидо замин, об ва ҳаво вучуд надошта, дунёро як тумани ғафс ихота карда будааст. Сонитар аз ҳамин туман Гея (Замин) ном зан ба вучуд омада, Уран (осмон) ном мард - худоҳо ба вучуд омадаанд. Минбаъд аз Гея ва Уран якҷанд титанҳо (пахлавонҳо) пайдо шуда, Уран онҳоро дар ғорҳои зеризаминӣ пинҳон кардааст. Яке аз онҳо, ки Крон ном дошт аз ғор баромада Уранро мекушад ва худогиро аз ӯ мегирад. Вай ҳам мисли Уран титанҳоро ба ғорҳои зеризаминӣ нигоҳ медорад. Яке аз онҳо, ки Зевис ном доштааст, аз ғор баромада Кронро кушта, худогиро аз ӯ мегирад. Дар натиҷа бо сарварии Зевис авлоди дуоми худоҳои Юнон ба вучуд меоянд.

Зевис ҳамаи соҳаҳои табиат ва ҷамъият, ҳамаи касбу корҳоро ба худогии алоҳида ҷудо карда, ба ҳар яки онҳо хешовандони худро худо таъин мекунад. Худи Зевис бошад худро баробари худои раъду барқ эълон кардан, худоҳои худоҳо медонад. Зани Зевис – Гера бошад, худои осмон будааст. Ҳамин тариқ Посейдан худои баҳрҳо, Афина – худои донишмандӣ, Афродито – худои зебӣ, Гефеат – худои оҳангарӣ ва ғайра

будаанд. Назар ба маълумоти афсонаҳои қадимии юнонӣ ба ғайр аз ин боз худоҳои кӯҳу чангал, дашту сахро барин худоҳои маҳаллӣ низ будаанд.

Юнониёни қадим баробари ҳамаи ин афсонаҳо, ки оиди пайдоиши ҳаёт офарида шудаанд, афсонаҳои зиёдеро дар бораи пайдоиши инсон дар Замин низ офаридаанд.

Назар ба маълумоти як қатор афсонаҳо қаҳрамони машҳури юнониён Промитей одамро аз обу хок офаридааст, дар як қатор афсонаҳои дигар бошад, Промитей дар чараёни боақл кардани ҳайвон инсонро ба вучуд овардааст. Дар баъзеи дигар афсонаҳо оварда шудааст, ки дар ибтидо одамон ягон корро мустақилона иҷро карда наметавоистаанд. Дар натиҷа бештарини онҳо несту нобуд мешудаанд. Прометей аз худои раъду барқ Зевис оташро дуздида ба онҳо медиҳад. Баъди ин онҳо аз оташ истифода бурда, ҳар гуна корҳоро ёд мегиранд, ҳаёти онҳо беҳтар мегардад, лекин Зевис аз Прометей ниҳоят дарғазаб мешавад ва мефармояд, ки ўро ба қуллаи баландтарини кӯҳҳои Кавказ баста монанд. Вай танҳо бо ин ҳам қаноат накарда, ҳар рӯз як уқобро ба назди Промитей мефиристад ва уқоб дили Промитейро нӯл мезанад.

Дар ин афсона ба муқобили худоҳои гуногун баромад кардани юнониёни қадим, эҳтироми онҳо нисбат ба қаҳрамони аз байни халқ баромада ифодаи худро ёфтааст.

Дар байни асарҳои адабиёти шифоҳии юнониёни қадим баробари асотир ва афсонаҳои дар бораи худоҳо офаридашуда, инчунин асарҳои дучор меоянд, ки дар онҳо фаълити нимхудоҳо ва ё қаҳрамони аз байни халқ баромада низ тасвири худро ёфтаанд. Қаҳрамони дар ин гуна асотир ва афсонаҳо тасвиршуда часур, нотарс, паҳлавон, соҳиби ақлу истеъдод тасвир карда шудаанд. Онҳо тамоми қувват ва ақлу идроки худро барои манфиати халқ равона карда, ба муқобили ҳар гуна қуваҳои ба одамон зарароваранда мебароянд. Назар ба ақидаи юнониёни қадим барои ба муқобили қуваҳои табиат мубориза бурдан қувваи як нафар паҳлавон кифоят будааст. Аз ин қабил асотирҳо асотири доир ба корнамоиҳои Геракл ҳикоякунанда сазовори тавачҷӯх мебошад. Дар ин асотир оварда мешавад, ки Геракл аждаҳои нӯҳ сар доштаро маҳв намуда, мурғони оҳанпанчаро несту нобуд мекунад ва Прометейро аз азоби уқоб халос карда, Антейро мекушад ва унвони «таслимнашавандаро» гирифта, сазовори эҳтироми мардум мегардад.

Аз худи ҳамин асотирҳо низ маълуми мегардад, ки юнониёни қадим дар замоне, ки ҳанӯз афкори иҷтимоӣ ташаккул наёфта буд, дар бораи табиат ва ҷамъият тасавури ҳаёлий доштаанд. Онҳо ба воқеа-ҳодисаҳои гуногуни табиат қувваи илоҳӣ бахшида, симои ҳар гуна худоҳо ва нимхудоҳоро офаридаанд. Албатта ин образҳо худ аз худ, якбора не, балки дар чараёни муносибати одамон ба меҳнат ба вучуд омадааст. Онҳо худоҳоро бо сифатҳои нисбат ба одамон меҳрубон тасвир намуда, бо ин

орзу мекарданд, ки худоҳо ба онҳо барои сабук гардонидани меҳнати вазнин кӯмак расонанд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки юнониёни қадим дар асарҳои шифоӣ ҳаёти худ ва орзуву умедҳояшонро ифода кардаанд. Дар ин хусус адиби маъруфи рус Максим Горкий мулоҳиза ронда чунин гуфта буд:

«Худоҳои юнониёни қадим – ин обраҳои бадеӣ, маҳсули тахайюли эҷодиёти бадеии халқ аст. Чунон ки нависанда ҳаёти халқро омӯхта, образҳои бадеӣ меофарад, онҳо низ ба чунин тарз образҳо офаридаанд».

Ин аст, ки барои донишмандони таърихи юнониёни қадим омӯхтани асарҳои эҷодиёти даҳанакии онҳо аҳамияти калон дорад.

Шаклҳои назми осори юнониёни қадим гуногун буда, онҳо низ дар ҷараёни меҳнат ба вучуд омадаанд. Шаклҳои нахустини эҷодиёти даҳанакии онҳо иборат аз суруду таронаҳои дар ҷараёни меҳнат, инчунин дар вақтҳои истироҳат, маросимҳои гуногун иҷрошаванда буданд. Ба ғайр аз ин асотир, афсона ва ривоятҳои дар бораи худоҳо ва нимхудоҳо, қаҳрамонҳои аз байни халқ баромада гуфташуда низ хеле маъмул буда, аз тарафи гӯяндагони маҳсус иҷро кард мешуданд. Онҳо танҳо бо иҷро намудани суруду афсонаҳои маъмули халқӣ маҳдуд нашуда, худашон низ аз сюжет ва образҳои халқӣ истифода намуда, суруду дostonҳо меофариданд. Аз ҷумла дostonҳои машҳури «Илиада» ва «Одиссея» низ маҳсули чунин намуди эҷоди бадеӣ ба шумор меравад.

Ба ғайр аз ин асарҳо дар эҷодиёти даҳанакии мардуми юнони қадим масалҳои «Рӯбоҳ ва Ангур», «Гург ва Шубон» ва ғайра низ дучор мешаванд, ки онҳоро низ дар эҷодиёти бисёр адибони халқҳои гуногуни олам дар шакли вариантҳои гуногун дучор мешавем.

Беҳуда нест, ки бисёр адибони асрҳои минбаъда аз ин асарҳо ҳамчун манбаи бебаҳои эҷодӣ истифода бурдаанд.

Дар адабиёти юнони қадим як силсила асотир ва афсонаҳо дучор мешаванд, ки онҳо бо ҷанги Троя вобастагӣ доранд.

Яке аз эҷодкорони Юнони қадим **Гомер** низ дар асоси ҳамин асотир ва афсонаҳо оиди ҷанги Троя дostonҳои «Илиада» ва «Одиссея»-ро офаридааст.

Юнониҳо дар асрҳои VIII-VII-и пеш аз милод ба муқобили тroyгиҳо ҷанг эълон мекунанд. Ин ҷанг даҳ сол давом карда, ниҳоят бо ғалабаи юнониҳо анҷом меёбад. Оиди воқиа ва ҳодисаҳои ҳамин ҷанги даҳсола дар адабиёти Юнони қадим таҳти унвони «*Асотирҳо оиди ҷанги Троя*» мавҷуд аст, ки яке аз онҳо «*Асотир дар бораи себ*» номида мешавад.

Нақл карда мешавад, ки писари подшоҳи Троя Порис зани подшоҳи Сида Мекалай Еленаи зеборо дуздида меравад. Мекалай аз ин воқиа саҳт дарғазаб шуда, роҳи аз Порис интиқом гирифтаниро ҷустуҷӯ мекунад. Вай

дар ин бобат ба модараш Агнаменон арз мекунад ва аз ӯ ёрӣ мепурсад. Агнаменон аз тамоми вилоятҳои Юнон аскарҳоро ҷамъ карда, ба муқобили Троя ҷанг эълон мекунад. Ин ҷанг даҳ сол давом карда,

ниҳоят бо ғалабаи юнониҳо анҷом меёбад ва Еленаи зебо ба Мекелай баргардонида мешавад. Лекин ҳангоми ба мамлакати худ баргаштан юнониҳо дар роҳ ба чандин машаққатҳо дучор мешаванд, ки ҳамаи ин дар «Асотирҳо дар бораи Троя» ҳикоя карда шудааст.

Назар ба маълумотҳои таърихӣ Троя ном шаҳр дар ҳақиқат дар соҳилҳои халиҷи Дарданел дар Осиёи Хурд мавҷуд буда, азбаски он дар сари роҳи савдо ҷойгир шуда будааст, диққати бисёриёнро ба худ мекашидааст.

Гомер дар асоси сюжетҳои ҳамин асарҳои шифохӣ достонҳои худро офаридааст.

Достони «Илиада» гарчанд ба ҷанги даҳсолоаи Троя бахшида шуда бошад ҳам, лекин дар он сабабҳои эълон шудани ҷанг оварда нашудааст. Достон аз 15700 қатори шеър иборат буда, сонитар он аз ҷониби донишмандони юнони қадим дар асоси риоя намудан ба алифбои юнонӣ ба 24 китоб тақсим карда шудааст.

Дар ҷанги Троя аз ҳар ду тараф даҳҳо қаҳрамонон иштирок менамоянд, ки аз онҳо асоситаринашон Ахаллис (аз ҷониби юнониҳо) ва Гектор (аз ҷониби троягиҳо) мебошанд.

Дар достон дар бисёр маврид ҷангҳои тан ба тани ана ҳамин ду паҳлавон тасвир карда шудааст. Дар достон ба ғайр аз ин боз якҷанд қаҳрамонҳо амал мекунанд, ки аз онҳо Эней, Диомед, Одиссея ва дигаронро номбар кардан мумкин аст. Боз дар достон як қатор худоҳо ҳамчун Гера ва Афина аз ҷониби юнониҳо, Аинакон ва Афродита аз ҷониби Троягиҳо амал мекунанд.

Дар достони «Илиада» Гомер ба тасвири манзараҳои ҷанг маҳорати хосаеро кор фармудааст. Чунон ки дар достон тасвир карда мешавад, аскарҳои юнон дар ибтидои ҷанг аз болои душман ғалаба мекунанд. Ҳангоми аз ҷониби онҳо забт карда шудани яке аз шаҳрҳои Троя Хресида ном як духтари зебо асир гирифта мешавад. Онҳо ин духтаракро ба сарлашқари худ Агаманон тӯҳфа мекунанд. Падари Хресида бинобар ба Ангалон эътиқод доштаниаш, аз ӯ илтимос мекунад, ки духтарашро аз дасти Агаманон пас гардонида диҳад. Ангалон ба Агаманон фармон медиҳад, ки Хресидаро ба падараш пас гардонад, лекин ӯ Хресидаро намедиҳад. Баъд аз ин Ангалони ба ғазаб омада, дар байни аскарони юнон касалии ваборо паҳн мекунад. Аскарони ба ин касалӣ дучор омада маҳв шудан мегиранд. Дар натиҷа акнун юнониҳо мағлӯб шуда, троягиҳо ғалаба кардан мегиранд. Ниҳоят ба ин масъала Ахеллис даҳлат карда, аз Агаменон хоҳиш мекунад, ки Хресидаи боиси паҳн гардидани касалии вабо гардидаро ба падараш пас гардонад. Баъди ин суханони Ахеллис Агаманон Хресидаро ба падараш пас мегардонад. Лекин дар айни замон аз Ахеллис Бресидаро, ки ба ӯ инъом карда буд, пас гардонида мегирад. Баъди ин Ахеллиси ба ғазаб омада аз иштирок кардан ба ҷанг даст мекашад. Дар натиҷа юнониҳои аз як паҳлавони асосиашон ҷудошуда, боз ба мағлӯбият дучор мешаванд.

Троягиҳо аз ин истифода бурда, боз ба сари юнониён тохтутоз мекунад. Бо вучуди илтимос кардани сарлашкарони юнон аз Ахеллис ва аз кӯмак расонидан ба Агаменон саркашӣ мекунад. Ниҳоят аскарони юнон ба мағлубият дучор мешаванд. Яке аз дӯстони наздики Ахеллис Потрокс бо иҷозати Ахеллис либоси чангии ўро пӯшида ба чанг медарояд. Дар ибтидо троягиҳо чанговари дар либоси Ахеллис бударо дида, ба ҳар тараф мегурезанд.

Ниҳоят чанги тан ба тан оғоз гардида, дар ин чанг қаҳрамони троягиҳо Гектор Потроксро мекушад.

Ахеллис хабари марги ўро шунида овози даҳшатноке мебарорад. Пас аз ин троягиҳо ҳасади Потроксро партофта мегурезанд. Ахеллис барои интиқом гирифтани аз қотилони Потрокс ба майдони чанг медарояд ва қотили ў Гекторро мекушад. Ахеллис бо мақсади то охир расонидани интиқом ҳасади Гекторро ба оқибӣ ароба баста кашола мекунад. Ин ҳолатро тамоми троягиҳо ва падару модари Гектор низ дида, зор-зор мегирянд. Хабарӣ марги Гекторро шунида, рафиқи ҳаётии ў Андромаҳо аз ҳуш меравад. Ниҳоят Ахеллис ҳам баъди куштани Гектор аз паи гӯронидани ҳасади Потрокс мешавад. Шабе ба назди Ахеллис падари кӯҳансоли Гектор Приян меояд. Ахеллис раҳмаш омада, ҳасади Гекторро ба ў медиҳад.

Достони «Илиада»ро энциклопедияи чангҳои замони Гомер гуфтан мумкин аст. Чунки дар ин дoston чангҳо ва муборизаҳои қаҳрамонона умумӣ гардонидани шуда, часорат, матонат, мардонагӣ таъриф карда мешавад. Аз қаҳрамонҳои дoston Ахеллис ва Гектор ҳамеша дар маркази диққати хонанда меистанд. Ахеллис қаҳрамони идеалии халқи юнон буда, ў душманро ба ташвиш меандозад ва танҳо худаш дар майдони чанг бо як дастаи бузурги чанговарон чангида шӯҳрати юнониёноро боло мебардорад.

Гомер дар дostonи «Илиада» қаҳрамони Ахеллисро ба дараҷаи баланд тасвир карданӣ мешавад. Ў дар ибтидои дoston ба худои шеърият Муза мурочиат карда, чунин мегӯяд:

«Эй худо, дар бораи қаҳри писари Пелей Ахеллис саро».

Бинобар ин аз сар то охири дoston қаҳру шучоати Ахеллис ҳикоя карда мешавад. Ахеллис бо вучуди он ки бадқаҳр, саҳтгир ва нисбат ба душман бераҳм аст, дар сухани худ қатъист. Чунончи, баъди куштани қотили дӯсташ аз ҳасади ў ҳам ниқор гирифтаниш, нисбат ба Потрокс чӣ дараҷа содиқ будани ўро нишон медиҳад. Баробари ҳамаи ин ҳислатҳо ў одами раҳмдил ҳам мебошад. Инро аз воқеаи ба илтимоси падари Гектор моил шуда, ҳасади писарашро ба ў пас гардонидани Ахеллис ва ҳатто барои осоишта гузаронидани дафни маросими Гектор бист рӯз аз чанг танаффус эълон кардани ў низ дидан мумкин аст.

Гарчанд дар дoston образи Ахеллис дар симои нимхудо тасвир шудааст, лекин дрои ҳислатҳои раҳмдилӣ, якқавлӣ ва дӯсти содиқ буданиш ўро дар назди китобхон ҳамчун инсонӣ ҳақиқӣ нишон медиҳад.

Гектор бошад, дар достон ҳамчун қаҳрамони ҳақиқии троягиҳо тасвир шудааст. Гарчанд ӯ душмани юнониҳост, лекин Гомер нисбат ба вай бо як самимияти хоса нигоҳ карда, хислатҳои қаҳрамонӣ ва мардонагии ӯро барҷаста тасвир менамояд. Гектор ватани худ, халқи худ, ҳаққу ҳуқуқи худро ҳимоя мекунад. Илтимоси падар, оби чашми модар ӯро аз майдони ҷанг пас гардонида наметавонад. Вай падару модарашро эҳтиром мекунад, зану фарзандонашро дӯст медорад, лекин барои ватан ҷангиданро афзал медонад. Ана ҳамин лаҳзаҳои ҳаёти Гектор дар боби «Видоъ бо Андромана» ҳақиқатнигорона тасвир ёфтааст.

Хуллас, Гомер дар достони «Илиада» аз як тараф асотирҳоро дар бораи ҷанги Троя нақл кунад, аз тарафи дигар дар он воқиҳои таърихӣ замони худро бо маҳорати баланди бадеӣ тасвир намудааст.

«Одиссея» низ яке аз достонҳои машҳури Гомер ба шумор меравад.

Баъди бо ғалабаи юнониҳо анҷом ёфтани ҷанги Троя ҳангоми бозгашт ба Ватан онҳо ба ҷандин душвориҳо дучор мешаванд, ки ин воқиҳо дар силсилаи достонҳои «Бозгашт» инъикос ёфтааст. Достони «Одиссея» низ яке аз чунин достонҳо ба шумор меравад. Ин достон низ аз 24 китоб иборат буда, лекин аз рӯи доираи мавзӯ ва ҳамбастагии воқеаҳо аз достони «Илиада» фарқ мекунад. Агар дар достони «Илиада» воқиҳои майдони ҷанг тасвир шуда бошад, дар достони «Одиссея» воқиҳои замони осоишта тасвир карда шудааст. Мавзӯи достон аз ҳикояи саргузашти пур аз воқиҳои ҳайратангези Одиссея ва ба туфайли ақлу заковат аз вазъиятҳои душвор раҳо ёфтани ӯ ҳикоя карда мешавад. Гарчи ҷанги даҳсола хотима ёфта бошад ҳам Одиссея ба ватани худ - ҷазираи Итака рафта наметавонад. Чунки ӯ чашми писари яккаву ягонаи ҳудуди баҳр Посейдонро ки Полифамнин ном дошт, кофта мегирад. Бинобар ин Посейдан бо мақсади аз Одиссея интиқом гирифтани ҳангоми ба баҳр баромадани ӯ шамоли саҳтро мефиристад ва одамони Одиссеяро ба ҳалокат дучор мекунад. Лекин Одиссея тадбиркор бо маҳорати хоса ҳар бор аз шиддати мавҷҳои пуртуғёни баҳр эмин мемонад. Бо вучуди он вай аз баргаштан ба кишвари худ даст намекашад.

Мувофиқи сужети достон Одиссея ва ҳамроҳони ӯро тӯфон ба ҷазираи рӯдапоҳи якҷашма оварда мепартояд. Одиссея ва рафиқони ӯ ба ғори пурдахшати Полифем паноҳ мегиранд. Полифем инро фаҳмида Одиссея ва рафиқони ӯро нест карданӣ мешавад. Одиссеяи ўҳдабаро инро дарк карда, чашми ягонаи Полифемро кофта мегирад ва бо ёрдами гӯсфандон ҳамроҳи дӯстонаш аз дасти Полифем мегурезад. Онҳо бавъди ҷандин душвориҳо ба ҷазираи ҳудуди шамоли Эол омада мемонанд. Эол Одиссеяро хуш истиқбол мегирад ва ҳангоми ӯро гусел кардан ба ӯ як халта шамоли тӯҳфа мекунад. Одиссея азбаски тамоми роҳ хоб накарда буд, ҳангоми қариб ба мамлақати худ расидан хобаш бурда мемонад. Аз хоби ӯ истифода бурда, ҳамроҳонаш халтаро мекушоянд. Дар ин вақт шамоли саҳт барҳеста, дар баҳр мавҷҳои пурдахшат туғён мезанад ва

киштии онҳо ғарқ мешавад. Танҳо Одиссея бо ўхдабароии хоса аз офати мавҷ раҳо меёбад. Дар ҳамин вақт худоҳои кӯҳҳои Алп ҳангоми набудани Полифем бо ҳам маслиҳат карда, барои ба мамлакати худ расидани Одиссея кӯмак расонидани мешаванд. Баъди ин Одиссея ба мамлакати Феонейҳо омада, аз болои як базми бузург баромада мемонад. Дар ин зиёфат гӯянда-ҳофиз оиди ҷанги Троя достоне гуфта, дар бораи яке аз қаҳрамонони юнон Одиссея низ месарояд. Баъди ин Одиссея ба подшоҳи мамлактаи Феоней тамоми саргузашти худро ҳикоя карда медиҳад. Аз ин подшоҳи кишвари Феоней мутаассир шуда, бо киштии зудрав Одиссеяро ба ҷазираи Итана оварда мемонад. Дар ҷазираи Итана Одиссея ба шубон Эвлей дучор омада, худро дӯсти Одиссея гӯён мешиносонад.

Ин вақт дар ҷазираи Итана ҳар рӯз хостгорҳо омада завҷаи Одиссея Пеналопонро безор мекарданд. Вай аз ин дар ғазаб шуда, писараш Телеманро ба ҷустуҷӯи Одиссея фиристода буд. Телеман, ки падари худ Одиссеяро ҷустуҷӯӣ карда мегашт, бо маслиҳати худо Афина ба ҷазираи Итана баргашта, бо падараш вомехӯрад. Ҳангоми онҳо ба хонашон омадан боз ба хонаи онҳо хостгорҳо меоянд. Ин вақт Пенелана камони Одиссеяро гирифта мебарояд ва «касе, ки аз даруни ангуштарин 12 тирро гузаронад, ман ҳамон шахсро шавҳари худ интихоб менамоем», мегӯяд. Ин корро танҳо Одиссея карда метавонаду халос.

Бояд гуфт, ки сохти композитсионии достони «Одиссея» хеле ҷолиби диққат аст. Дар бобҳои I-IV дар ҷазираи Итана Одиссеяро бесаброна мунтазир будани завҷааш Пенелана ва писараш Телеман тасвир шудааст. Телеман аз паи ҷустуҷӯи падараш меравад. Баъди ин китоби панҷум оғоз ёфта, хонанда бо қаҳрамони асосии асар Одиссея ва саргузашти ӯ шиносо мешавад.

Тахмин меравад, ки дostonҳои Гомер «Илиада» ва «Одиссея» дар асрҳои нӯҳ ва ҳашти пеш аз милод офарида шудааст. Яъне «Илиада» дар асри нӯҳ ва «Одиссея» дар асри ҳашт офарида шудааст. Инро аз маводи тасвири дostonҳо низ муайян кардан мумкин аст.

Гомер дostonҳои худро дар Иония офаридааст. Чунки дар ин асарҳо унсурҳои лаҳҷаи ион тез-тез дучор мешаванд.

Дар бораи Гомер ва эҷодиёти ӯ асарҳои зиёде навишта шудаанд ва дар баъзеи онҳо Гомер танқид ҳам карда мешавад. Ҳатто гумон меравад, ки ӯ шоир ҳам набошад. Лекин тадқиқотҳои дар асрҳои ҳаҷдах бурдаи адаби немис Гёте исбот кард, ки Гомер дар ҳақиқат шоири бузурги замони қадим буда, ӯ муаллифи дostonҳои «Илиада» ва «Одиссея» мебошад.

Худи вожаи Гомер маънои шахси якҷашмаро дорад.

Дар охири садаи VIII ва ибтидои садаи VII дар ҳаёти иҷтимоии Юнон як қатор дигаргуниҳо рух медиҳанд. Аз ҷумла ҷамъияти иҷтимоӣ рӯ ба таназзул ниҳода, дар ин ҷо ҷамъияти ғуломдорӣ ташаккул меёбад. Ба ин муносибат дар ин ҷо савдо ривож ёфта, муносибати пулӣ ба вучуд меояд. Баробари пайдоиши синфҳо дар ҷамъият мулки хусусӣ низ

инкишоф ёфта, халқ ба табақаҳо ҷудо шуда, тоифаҳои хунармандон ва савдогарон пайдо мешаванд. Ана ҳамин гуна дигаргунӣ дар байни заминдорон низ ба вучуд меояд. Заминдорони калон боз ҳам қавитар гардида, заминҳои кишварро васеътар ишғол кардан мегиранд. Заминдорони хурд бошанд, торафт камбағал гардида, махв шудан мегиранд. Дар натиҷа дар ҳар ҷо-ҳар ҷои Юнонистон байни мардуми оддӣ ва табақаҳои боло тез-тез ҷанҷолҳо рух дода, муборизаҳо торафт шадидтар шудан мегиранд.

Ана ҳамин гуна дигаргуниҳои ҷиддии дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии Юнон рухдода ба адабиёт ва санъат, ки яке аз шаклҳои тафаккури инсонӣ ба шумор меравад, таъсир нарасонида намонд. Дар натиҷа дар ҳамин давр дар адабиёти Юнон дар қатори дostonҳои қаҳрамонӣ дostonҳои хусусиятҳои дидактикӣ (панду ахлоқӣ) дошта ҳам ба вучуд меоянд, ки машхуртарин муаллифи чунин дostonҳо Гесиод ба шумор меравад.

Назар ба маълумоти худаш *Гесиод* аслан аз Осиёи Хурд буда, ба туфайли душвории ҳаёт падараш ба деҳаи Аскраи наздикии шаҳри Беотия кӯчида меояд. Минбаъд ҳаёти Гесиод дар ана ҳамин шаҳрчаи Беотия мегузарад. Беотия як шаҳрчаи хурдак буда, аз хунармандӣ хеле оқиб монда буд. Гесиод дар чунин шароит зиндагӣ ба сар бурда эҷод кардааст.

Аз Гесиод то ба мо дostonҳои «Корҳо ва рӯзҳо» ва «Теогония» омада расидааст. Вай дар дostonи «Корҳо ва рӯзҳо» дар бораи худаш ва шароити замони зиндагиаш як қатор маълумоти пурқимат додааст. Падараш пеш аз вафоти худ тамоми буду шуд ва як порча заминашро ба писаронаш Гесиод ва Перс мерос мегузорад. Бародари Гесиод ба қозихо пора дода тамоми молу мулк ва ҳамон як порча заминро азони худ карда мегирад. Лекин вай бо корҳои беҳуда машғул шуда, ин молу мулк ва заминро ба бод медиҳад. Дар натиҷа қашшоқу мӯхтоҷ гардида, ба назди додараш Гесиод ёрӣ пурсида меояд. Гесиод ба ҷо ёрии моддӣ расонидан ба бародараш ба ӯ ёрии маънавӣ, яъне насиҳат медиҳад.

Ҳамин тариқ Гесиод дар асоси мочарои байни худаш ва бародараш рухдода оиди масъалаҳои иҷтимоӣ сухан меронад. Бинобар ин қимати баланди асар дар тасвири воқиаҳои типикии замони зиндагии шоир мебошад. Шоир дар дoston эҳсосоти худро хеле маҳораткорона ба қалам додааст, ки аз лирики мумтоз будани ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Шоир дар ин дoston дар бораи адолат ва меҳнат мулоҳиза ронда, адолатро ба ноҳақӣ ва зулм зид мегузорад. Ӯ қозихоро ҳамчун шахсони муттаҳам ва берӯинатан ба забон мегирад. Лекин ба муқобили зулм мубориза бурданро даъват намекунад. Вай дар ин хусус танҳо ба худо Зевис муроҷиат мекунад. Ба қавли Гесиод худо Зевис дар замин сӣ ҳазор тан посбонон дорад ва агар касе зулм намояд, ҳамин посбонон ба Зевис хабар медиҳанд. Баъд Зевис ба шахсони золим ҷазо медиҳад. Назар ба ақидаи Гесиод мазлумон бояд ба зулми золимон тоқат кунанд, худо Зевис

чазои золимонро худааш хоҳад дод. Гарчанд мо ба ин фикри шоир ҳамроҳ шуда наметавонем, лекин ба гузориши масъала бояд аз нуқтаи назари замони зиндагии шоир назар кардан лозим.

Умуман Гесиод мардумро ба мубориза даъват намекунад, баракс ӯ ба ҳар гуна ҷабру ситам тоб оварданро маслиҳат медиҳад.

Ин достони Гесиод аз се қисм иборат буда, дар қисми якум ақидаҳои шахсии шоир ифодаи худро ёфтаанд. Шоир дар ин қисми дoston оиди панҷ давраи афсонавӣ сухан меронад, ки онҳо аз тилло, нуқра, мис, биринҷӣ ва оҳан иборатанд. Чаҳор давраи аввалро давраи қаҳрамонӣ номида онҳоро таъриф мекунад ва давраи панҷумро саҳт мазаммат мекунад.

Сазовори диққат аст, ки шоир замони зиндагии худро давраи панҷум – замони оҳан шуморида саҳт танқид мекунад. Назар ба қавли шоир дар чаҳор давраи пешина одамон хеле хуб зиндагӣ карда, дар давраи панҷум зулму тааддӣ ба арши аъло баромада, меҳру оқибат аз байни мардум дур шудааст. Одамон ба якдигар дурӯғ мегуфтагӣ шудаанд. Бинобар ин худоҳо онҳоро саҳт чазо дода ба рӯзҳои бад гирифта менамоянд.

Гесиод дар қисми дуоми достони худ оиди роҳҳои бойшавӣ мулоҳиза меронад ва меҳнатро асоси ҳамаи боигариҳо менамояд.

Дар қисми сеюми дoston бошад, сухан оиди бунёди оила ва муносибати оилавӣ меравад. Дар ҳамин қисми дoston таҷрибаҳои аз рӯзгор ҳосилкардаи худи шоир барҷаста ба назар мерасанд. Шоир дар ин қисм ба ҷавонон маслиҳат медиҳад, ки танҳо баъди сисолагӣ хонадор шаванд ва танҳо соҳиби як писар шаванд. Вай таъкид менамояд, ки агар дар оила аз як нафар зиёд писар бошад, албатта барои тақсими мерос мочаро сар мезанад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Гесиод дар достони худ баъзе масъалаҳои иҷтимоиро, аз қабилӣ меҳнат ва оила, дуруст талқин кардааст. Шоир ин масъалаҳоро дуруст мегузорад, лекин ба ҳалли он маслиҳати дуруст дода наметавонад. Чунончи, шоир асоси зулмро муайян намояд ҳам, лекин ба беҳи он табар заданро маслиҳат намедиҳад. Ё худ шоир дар меҳнат меҳнат будани асоси боигариро таъкид менамояд, лекин дар ҷамъияти ғуломдорӣ ҳеҷ вақт бой нашудани шахси мутеъ, яъне ғуломро намегӯяд, решаи зулм дар истисмори инсон аз тарафи инсон буданашро дарк намекунад. Зотан замони шоир ба дарк кардани чунин масъала имкон ҳам намедод. Шоир аз зулми замона, мунофиқии золимон дод мегӯяд, лекин чораро аз худоҳо мечӯяд. Умуман Гесиод бо ин достони худ ҳамчун як симои шахшудаи иҷтимоӣ ба назар мерасад.

Бо вучуди ҳамаи ин дар шароити зиндагии шоир ба вучуд омадани чунин асар ва пеш рондани чунин ғояҳои пешқадам сазовори тавачҷӯх аст. Маҳз чунин асарҳо ба пайдоиши асарҳои хусусиятҳои пешқадам дошта дар асрҳои минбаъда сабаб шудаанд.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Пайдоиши асотир ва афсонаҳои юнони қадим.*
- 2. Қаҳрамонони асосии асотирҳои юнони қадим.*
- 3. Асотирҳо дар бораи ҷанги Троя.*
- 4. Мавзӯ ва мундариҷаи дostonҳои Гомер «Илиада ва «Одиссея».*
- 5. Гесиод ва эҷодиёти ӯ.*

Адабиёт:

Каримов. И. К. Тарихий хотирасиз келажак йӯқ.
Чистякова Н. А., Вулих Н. В. История античной литературы.
Йӯлдошев М. Таниш сиймолар.
Гомер. Дostonҳо.

ЛИРИКА ВА ДРАМА ДАР ЮНОНИ ҚАДИМ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Инқирози достонҳои қаҳрамонӣ.*
- *Инкишофи жанрҳои гуногуни бадеӣ дар адабиёти Юнони қадим.*
- *Лирика дар адабиёти Юнони қадим.*
- *Пайдоиш ва инкишофи драма.*
- *Поёни давраи антикӣ ва ибтидои давраи Римии адабиёти Юнон.*

Инқирози достонҳои қаҳрамонӣ

Дар асрҳои VII-VI пеш аз милод омада дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии Юнони қадим дигаргуниҳои азим рух доданд. Тамоми замин ва боигариҳо ба дасти давлатмандон гузашта, деҳқонон торафт қашшоқ ва мутеи бойҳо гардиданд. Онҳо авал ба чорякдор, сони ба ғулом табдил ёфта, соҳибонашон онҳоро метавонистанд ба дигар бойҳо фурӯшанд. Дар натиҷа дар байни мардум норозогӣ авҷ гирифта, ҳар ҷо-ҳар ҷо шӯришҳои ғуломон сар заданд. Бинобар ин ҳам давраи мазкур дар таърихи Юнони қадим давраи инқилоб номбар карда мешавад.

Ин гуна дигаргуниҳои дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ рухдода ба адабиёт ва санъат низ таъсир накарда намонд. Акнун достонҳои қаҳрамонӣ рӯ ба таназул ниҳода, лирика инкишоф ёфт ва драма ба вучуд омад.

Баъди достонҳои «Илиада» ва «Одиссея» низ як қатор достонҳо ба вучуд омада, ниҳоят дар поёни ин давра таклидан ба достонҳои қаҳрамонӣ «Батрахомиомахия» («Ҷанги қурбоқаҳо ва мушҳо») ном достоне офарида шуд.

Чунон ки дар ин достон баён карда мешавад, қурбоқаҳо ва мушҳо байни худ мечанганд. Ин ҷанг торафт шиддат мегирад. Ниҳоят худоҳои кӯҳҳои Алп байни худ маслиҳат карда ин ҷангро хомӯш карданӣ мешаванд ва ба қурбоқаҳо ёрӣ дода, ҷанг бо мағлубияти мушҳо анҷом меёбад.

Дар ин асар достонҳои қаҳрамонӣ ва воқиаҳои дар он тасвиршуда танқид карда шуда, дигаргуниҳои дар ҳаёти мардуми ин давра рухдода низ тасвир шудаанд. Яъне дар ин давра омада, муносибати мардум нисбат ба худоҳо низ дигар шуда, ҳатто онҳо аз болои худоҳо механданд. Аз ҷумла дар асар оварда мешавад, ки худои донишмандон Афина ба ғзаб омада мегӯяд, ки ман тарафдори он ҳастам, ки аз ҳар ду тараф ҳам бештар маҳв шаванд, зеро ҳар дуяшон ҳам ба ман зарари бисёре овардаанд.

Бо овардани ин гуфтаҳо кибру ғурури худоҳо фош карда мешаванд.

Инкишофи лирика дар Юнон

Лирика – ин як намуди асари бадеист, ки дар он муаллиф афкори худро бо эҳсосоти шахсӣ, тахайюлотӣ бадеӣ ифода менамояд. Дар асарҳои лирикӣ шоир муносибати худро нисбат ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ тавассути ҳиссиёт ва кайфияти худ баён мекунад.

Худи истилоҳи *лирика* аз лафзи лотинӣ гирифта шуда, юнониҳо асарҳои адабиёти шифохиро, ки бо лира - асбоби мусиқии тормонанд суруда мешуд, лирика мегуфтанд. Минбаъд, аз асарҳои VII-VI пеш аз милод сар карда, ин истилохро умуман нисбат ба ҳамаи асарҳои лирикӣ қор мефармудагӣ шуданд.

Лирикаи юнони қадим аз се намуд иборат буда, онҳо *элегия*, *ямбо* ва *мелика* номида мешуданд.

Элегия дар вақтҳои аввал дар Осиёи Хурд хеле васеъ паҳн гардида, онро ҳамчун суруди ҳазин ё худ назми мотамзада иҷро мекарданд. Сонитар элегия ин хислати худро гум карда, онро дар маросимҳои тантанавӣ, зиёфатҳо иҷро мекардагӣ шуданд. Он бештар бо ҳамовозии асбоби мусиқии най иҷро карда мешуд. Азбаски забони элегия ба забони асарҳои эпикӣ наздик буд, он дар байни мардум бештар шӯҳрат пайдо карда, тез паҳн мешуд. Агар дар ибтидо элегияҳо мазмуни маҳзунона дошта бошанд, минбаъд дар онҳо ғояҳои ватанпарварӣ, дӯстӣ, рафоқат, садоқат, далерӣ, нафрат ба душман ва ғайра ифодаи худро меёфтанд.

Яке аз элегиясароёни машҳури ин давр *Третей* буд, ки дар асарҳои ӯ бештар ғояҳои далериву мардонагӣ ва қаҳрамонӣ инъикоси худро ёфтаанд. Ӯ мегӯяд, ки каси дар роҳи ҳимояи Ватан қаҳрамонона ҳалокшударо ба осмон бардоштан меарзад. Дар элегияҳои Третей на образҳои афсонавӣ, балки ҳамзамонони шоир ба забон оварда мешаванд.

Намояндаи дигари адабиёти ин давр *Солон* низ дар жанри элегия асарҳои зиёде навишта, дар онҳо муносибати байни давлатмандон ва қашшоқон ифодаи худро ёфтааст.

Намуди дигари асарҳои лирикӣ *ямбо* бештар хусусиятҳои суруди халқиро дар худ мучассам намудааст. Дар ин намуди шеър одатан як гурӯҳ аз болои дигараш бо ҳазлу мутоиба сурудхонон механдад, хислатҳои ношоён зери танқид гирифта мешавад. Ана ҳамин гуна хусусияти назми қадимаи лирикӣ минбаъд ба ривочи чунин жанр дар адабиёти бадеӣ асос шудааст. Яке аз намояндагони барҷастаи бунёдгузори ямбои адабӣ *Архисон* буда, ӯ дар асарҳои худ мавзӯҳои шахсӣ ва сиёсиро барҷаста ба қалам додааст.

Асарҳои лириқии дар намудҳои элегия ва ямбо гуфташуда бештар дар шакли қироатӣ (даҳонӣ) иҷро карда мешуданд.

Навбӣ дигари асарҳои лириқии юнони қадим *мелика* бо тарзи суруд ва ҳамовозии асбоби мусиқии лира иҷро карда мешуд.

Меликаҳо аз рӯи тарзи иҷрои худ ба ду тақсим мешуданд: яке аз тарафи як шахс иҷро карда мешуд. Аз эҷодкорони ин намуда асарҳои лирикӣ *Алкей* ва шоира *Санфо* маълуманд.

Алкей, ки худ аз табақаи давлатмандони шахр буд, дар асарҳои бештар ҳаёт ва кайфияти онҳоро сурудааст.

Шоира Санфо бошад, бештар ба ҳаёти занону духтарони замони худ мурочиат карда, муносибатҳои оилавӣ, тӯю тантанаҳо, рақобату рашки занон ва амсоли инҳоро сурудааст.

Намуди дигари мелико сурудҳои умумӣ (ба тарзи хори умумӣ иҷрошаванда) буда, ингуна сурудҳо одатан дар маросимҳои тантанавӣ, идҳо бо ҳамовозии асбобҳои мусиқӣ суруда мешуданд ва дар онҳо худоҳо, қаҳрамонҳо мадҳ карда мешуданд.

Аз эҷодкорони ин намуди асарҳои лирикӣ шоир *Пиндарро* номбар кардан мумкин аст, ки дар асарҳои ӯ бештар варзиш ва ғолибони мусобикаҳои варзишӣ мадҳу сано карда шудаанд.

Инкишофи драма дар Юнони қадим

Истилоҳи драма аз лафзи юнонӣ гирифта шуда, маънояш ҳаракат аст.

Драма чунин жанри асари бадеист, ки дар он воқиаҳо ба воситаи ҳаракати иштироккунандагони он ифода карда шуда, дар сахна намоиш дода мешавад. Дар чунин асарҳо диалог ва монолог, рақс, бозӣ низ мавқеи хоса дорад.

Маълум аст, ки юнониёни қадим асарҳои баландмазмуни адабиёт ва санътро аз худ боқӣ гузоштаанд ва дар байни онҳо драмаҳо низ мавқеи ҷудогоноро ишғол менамоянд.

Дар яке аз шахрҳои қадимаи Юнон - шахри Афина ҳанӯз дар асрҳои VI пеш аз милод санъати театр ривоч ёфта, дар сахнаҳои он ҳангоми тантанаҳои бузург суруду таронаҳо иҷро карда шуда, бозӣҳо намоиш дода мешуданд. Ба пайдоиши театр мақоми ҳудои табиат Дионс калон аст. Зеро пайдоиши нахустин тамошоҳои театри ба шарафи Дионс бахшида шудааст.

Намоишҳои театри дар кӯчаҳои шахр, майдонҳои васеъ ва ҷойҳои баланд нишон дода шуда, сонитар барои ин намоишномаҳо суфа-сахнаҳои махсус месохтанд. Истилоҳи театр ҳам аз лафзи юнонӣ гирифта шуда, маънояш тамошо гуфтан аст.

Ҳанӯз дар садаҳои VII-VI пеш аз милод юнониҳо, ки ба ҳудои табиат Дионс эътиқод доштанд, дар айёми баҳор – моҳҳои март-апрел ба шарафи ӯ маросимҳои тантанавӣ барпо менамуданд ва дар кӯчаву майдонҳо сурудҳои мекарданд. Дар чунин рӯзҳо мардум пӯсти буз дар бар карда, ба сарашон шохи буз гузошта, ҳар гуна бозӣҳо намоиш медоданд. Шахси дар қиёфаи буз даромада ба назди сахна омада меистод

ва аз байни издиҳом сардори ҳофизон (корифей) болои сахна баромада, оиди ҳаёт ва фаёолияти Дионс суруд мехонд. Ҳангоми ба як нуқта омадани корифей дигар одамони дар поёни сахна буда ба тариқи хор ба худо Дионс мадҳияҳо мегуфтанд. Ин намуди иҷро дар юнони қадим бо унвони «Сурудҳои буз» машҳур буд.

Агар дар ибтидо танҳо корифей ба сахна баромада суруд хонад, сонитар боз касе аз иштирокчиёни маросим ба сахна баромада бо корифей ҳамовозӣ мекард. Дар чунин вақт одамон ба ҳамдигар ҳазлу мутоиба мекарданд, ки дар натиҷа жанри комедия ба вучуд омад.

Ҳамин тариқ, ба муносибати худо Дионс драмаи антикӣ (қадимӣ) ба вучуд омада, жанрҳои комедия (мазҳака) ва трагедия (фочеа) ривоч ёфт.

Агар дар ибтидо асарҳои сахнавӣ асосан ба фаёолияти худоҳо бахшида шуда бошанд, минбаъд оиди ҳаёти нимхудоҳо ва ҳатто мардуми оддӣ ҳам намоишномаҳо ба вучуд омаданд.

Дар шаҳри Афина ва шаҳрҳои дигари Юнон театрҳои калон, ки барои ҳазорон нафар тамошобинон ҷой дошт, сохта шуданд. Чунинчӣ дар бинои яке аз театрҳои Афина, ки он дар шакли нимдоира сохта шуда буд, беш аз 30 ҳазор тамошобин ҷойгир мешуд.

Барои тамошобинон дар қатори паст курсиҳои аз тахтаву мрамор ва дар қаторҳои боло аз сангҳои оддӣ сохташуда гузошта шуда, барои баромадан ба қаторҳои болоӣ аз мобайн зинаҳо гузошта мешуданд.

Дар муқобили ҳамин нимдоираи тамошобинон ҷои бозии иҷрочиён мавҷуд буд, ки онро орхестр мегуфтанд. Ҷои тамошобинон нишастаро амфитеатр меномиданд.

Дар ибтидо иҷрокунандагон (артистон) намоишномаро дар орхестр иҷро карда, дар паси онҳо бо номи сахна ҷое мавҷуд буд, ки он ҷо асосан декоратсияҳо (ҳар гуна тасвирҳои ба матоъ кашидашуда)-ро меовехтанд.

Минбаъд бозихоро дар сахна иҷро мекардагӣ шуданд.

Дар театри Юнони қадим иҷрокунандагон асосан мардҳо буданд. Азбаски аз байни занон иҷрокунандагон набуданд, дар мазҳака ва фочеаномаҳо роли занонро низ мардон дар либоси занона иҷро мекарданд. Ҳанӯз дар намоишномаҳои ҳамон давр ҳар гуна ниқоб-маска пӯшида иҷро кардани ролҳо расм шуда буд. Барои он ки тамошобинон бозиро дурусттар бинанд, иҷрокунандагон мӯзаҳои баландпошна пӯшида ва баъзан ба пояшон ҷӯб баста бозӣ мекарданд.

Дар театри Юнони қадим ҳангоми иҷро намудани роли худоҳо ва давлатмандон артистон либосҳои дабдабанок дар бар карда, иҷрокунандагони ролҳои мардуми оддӣ ва қашшоқ либосҳои оддӣ ва жӯлида дар бар мекарданд, ки ҳамин анъана то имрӯз дар аксар театрҳо боқӣ мондааст.

Ҳамин тариқ, театр барои инкишофи тафаккури маънавӣ ва маданияти мардуми Юнони қадим мақоми бағоят бузурге бозида, дар натиҷа як қатор

драмнависони бомаҳорат аз қабилӣ устодони трагедия Эсхил, Софокл, Еврипид ва комедиянависи мумтоз Аристофан ба майдон омадаанд.

Эсхил (524-456) яке аз драмнависони маъруфи Юнони қадим буда, ҳамчун дигар адибони ҳамон давр дар бораи ӯ низ то ба мо ниҳоят кам маълумот омада расидааст. Ҳаминаш маълум аст, ки Эсхил дар соли 524-и пеш аз милод дар Элевсин ном деҳаи наздикии шаҳри Афина дар оилаи шахси давлатманд ба дунё омадааст. Ӯ дар вақти ташаккул ёфтани давлати Афина ва ҷанги юнониҳо бо форсҳо умр ба сар бурда, дар овони ҷавониаш дар ҷангҳо иштирок кардааст ва дар поёни умраш дар ҷазираи Ситилия зиндагӣ карда, соли 456-и пеш аз милод аз олам гузаштааст.

Эсхил ҳамчун «падари трагедия» ном бароварда дар давоми умри худ 90 ғоҷианома навиштааст, ки аз онҳо танҳо 7-тояш то ба мо омада расидааст.

Аз трагедияҳои Эсхил маълум мегардад, ки гарчанд ӯ аз табақаи консервативҳо бошад ҳам, нисбат ба демократҳо майл доштааст. Дар байни асарҳои ӯ «Прометейи занҷирбанд», «Орестея», «Форсҳо», «Ҳафт кас ба муқобили Фив» ва ғайра сазовори диққатанд.

Эсхил ҳамчун адиби давраи бунёди давлати Афина ва асосгузори жанри трагедия дар адабиёти юнон буда, беҳуда ӯро «падари трагедия» нагуфтаанд. Бисёр донишмандони бузурги Ғарб Эсхилро дар қатори беҳтарин ва дӯстдоштатарин адибони худ номбар кардаанд.

Эҷодиёти бойи даҳонакии халқ барои Эсхил ҳамчун манбаи асосии эҷоди бадеӣ хизмат кардааст. Вай дар асарҳои худ аз онҳо ба тарзи эҷодӣ истифода намуда, асарҳои сахнавии дорои мазмун ва ғояи навро мувофиқи талаботи даври замон ва кӯхнанашиаванда офаридааст.

Аристотел дар боби чоруми «Поэтика» ном асари худ оиди хизмати беҳамтои Эсхил дар инкишофи драма сухан ронда, таъкид мекунад ки ӯ бори аввал дар драма адади иштирокчиёро афзуда, дар сахна диалог (муколама)-ро чорӣ намуда, хорро камтар кардааст.

Дар байни трагедияҳои Эсхил асари ӯ «Прометейи занҷирбанд» мақоми алоҳидаеро сазовор аст. Эсхил барои офаридани ин асари худ асотирҳои қадимаи дар бораи Прометей офаридашударо ба тарзи эҷодӣ омӯхта, дар шахсияти Прометей як инсонии олиҷаноб ва ба одамоне некикунандаро меофарад.

Мувофиқи асотирҳои юнонӣ Прометей писари худо Фемида буда, аз ҳамин ҷиҳат ба подшоҳи худоён Зевис наздикӣ дорад.

Ҳангоми байни Зевис ва худоҳо носозӣ пайдо шудан Прометей Зевисро химоя мекунад ва ба вай ёрдам медиҳад.

Дар замони қадим мардуми юнон ба муқобили қувваҳои табиат очиз буда, ба онҳо мубориза бурда наметавонист. Дар натиҷа ҳангоми боду тӯфон халқ дар бешаву биёбонҳо нобуд шуда, насиби ҳайвонҳои ваҳшӣ мегардид.

Прометей ҳаёти ана ҳамин гуна шахсонро фикр мекунад ва ӯ аз писари Зевис - худои оташ ва оҳангарӣ Гевис оташ дуздида, ба одамон медихад. Одамон аз ин оташ истифода бурда, акнун ҳунармандиро меомӯзанд ва худро аз қувваҳои бади беруна муҳофиза мекардагӣ мешаванд. Ниҳоят Зевиси аз ин кори Прометей дарғазабшуда ӯро дастгир намуда, ба баландтарин қуллаи кӯҳистони Кавказ занҷирбанд карда мемонад. Ӯ бо ин ҳам қаноат накарда, ҳар рӯз ба назди Прометей як уқобро мефиристад, то ки дилу чигари Прометейро нӯл занад. Лекин шабона ба Прометей дилу чигари нав пайдо шуда, аз чароҳаташ нишоне намемонад.

Эсхил дар офаридани трагедияи «Прометейи занҷирбанд» аз ана ҳамин асотир истифода бурдааст.

Прометей дар тасвири Эсхил ҳамчун ҷавонмарди часур, боқувват, нотарс, дар назди ҳар гуна қувваҳои бад сарҳамнақунанда ба қалам дода шудааст.

Гарчанд аз асари мазкур то ба мо танҳо порчаҳои ҷудогона омада расидааст, лекин аз ҳамин порчаҳо ҳам маълум мегардад, ки Эсхил бо ин асари худ дар таърихи адабиёти юнон мақоми арзанда гузоштааст.

Асари дигари Эсхил трагедияи «Орестия» буда, он аз се асари ҷудогона иборат аст. Қисми аввали он «Агаманон» қисми дуюмаш «Хресада» ва қисми сеюмаш «Эвлинида» номида шудааст. Ин асар низ дар асоси сужетҳои асотирҳои юнони қадим офарида шуда, дар он қисмати фоҷиавии яке аз иштирокчиёни ҷанги Троя Агаманон тасвир карда шудааст. Аз қисми хотимавии ин трагедия маълум мегардад, ки Эсхил бо ин асари худ дар юнонистон давраи модаршоҳӣ (матриархал) ба таназзул дучор шуда, давраи падаршоҳӣ (патриархал) ба вучуд омаданаширо низ тасвир карданӣ шудааст.

Ҳамин тариқ Эсхил дар натиҷаи омӯзиш ва истифода аз асотирҳои юнони қадим асарҳои сазовори диққат офарида, дар онҳо ғояҳои ватандӯстиро, ки барои замони зиндагии шоир бағоят муҳим буд ва имрӯз низ кӯҳнашаванда мебошад, ифода кардааст.

Дигар яке аз барҷастатарин намояндагони драматургияи Юнони қадим **Софокл (496-406)** буда, ӯ дар замони демократияи Перикс зиндагӣ ва эҷод кардааст. Софокл анъанави трагедиянависи машҳури юнон Эсхилро муттасил давом дода, дар ривочи драматургияи юнон саҳми арзанда гузоштааст. Агар Эсхил ба саҳна актёри дуумро бароварда бошад, Софокл иштирокчи сеюмро дохил намудааст.

Софокл дар Корлон ном мавзеи наздикиҳои Афина таваллуд шуда, аз донишҳои замони худ баҳраманд гардидааст. Ӯ дар корҳои давлатӣ хидмат карда, вазифаҳои муҳимро ба ҷо овардааст ва чанд муддат маслиҳатчи наздик ва дӯсти Перин будааст. Назар ба маълумоти сарчашмаҳои антикӣ Софокл дар давоми умри 90-солаи худ беш аз 120 асар навишта будааст, лекин аз онҳо танҳо 7-тояш то ба мо омада

расидаанд, ки аз онҳо трагедияҳои «Аякс», «Антигона», «Шоҳ Эдип», «Эдип дар Колоннада» машҳуранд.

Софокл дар трагедияҳои худ бештар ба ҳолат ва кайфияти ҳуди мардум таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Аз ин рӯ ҳамин маънӣ асоси асарҳои Софокло таъмин намудаанд.

Софокл дар офаридани трагедияи «Шоҳ Эдип» аз асотирҳои мавҷудаи Юнони қадим дар бораи подшоҳи шаҳри Фив хеле маҳораткорона истифода бурдааст.

Назар ба маълумоти асотирҳои Юнони қадим подшоҳи шаҳри Фив Лай ба Иокаста хонадор мешавад ва аз ӯ фарзанд мебинад. Ӯ ба ғуломи худ мефармояд, ки ин бачаро ба кӯҳистон бурда партояд. Ғулом ӯро ба шаҳри Коринф бурда ба дасти як чӯпон медиҳад. Чӯпон ба ин бача Эдип ном гузошта, ӯро ба подшоҳи шаҳри Коринф медиҳад. Эдип баъди он, ки ба балоғат мерасад, аз қисмати ояндаи худ фол мекушояд. Фолбин мегӯяд, ки ӯ падарашро кушта ба модараш хонадор хоҳад шуд. Инро шунида, вай аз шаҳри Коринф баромада меравад. Ӯ дар роҳ ба як дастаи лашкар дучор шуда, лашкаркашро мекушад. Баъди ин вай ба шаҳри Фив меояд. Дар болои дарвозаи шаҳри Фив як махлуқе, ки сараш ба духтар монанд ва панҷаҳояш ҳамчун шер буд, истода ба ҳар шахсе ки вориди шаҳр мешуд, чистоне мегуфтааст ва каси ҷавоб дода натавонситаро кушта мепартофтааст. Ҳамин махлуқ ба Эдип савол медиҳад: чист он, ки субҳ чаҳорпо, дар нимарӯз дупо ва бегоҳӣ сепоя мегардад?

Эдип ҷавоб медиҳад, ки ин махлуқ одам аст. Баъди ҳамин он махлуқ худро мекушад ва Эдип ба шаҳр даромада ба Иокаста хонадор шуда, подшоҳи шаҳр мешавад. Худоҳо аз ин ба ғазаб омада, дар шаҳр касалии ваборо паҳн мекунанд. Баъди ин Эдип ду чашми худро кофта мегирад, Иокаста бошад, худкушӣ мекунад.

Сужети ана ҳамин асотир барои Софокл дар бунёди трагедияи «Шоҳ Эдип» асос шудааст. Ӯ баробари аз сужети ин асотир истифода бурдан ба он мазмуни тоза бахшидааст. Дар асари Софокл образи шоҳи халқдӯст ва ватанпарвар тасвир шудааст.

Трагедияи Софокл аз воқеаи бо арз назди шоҳ омадани мардум оғоз мегардад. Ҳангоме, ки Эдип барои шунидани арзи мардум мебарояд, халқ ба ӯ мурочиаткунон мегӯяд, ки гарчи ту худо нестӣ, лекин барои мо шахси мӯътабар ҳастӣ. Ту моро аз махлуқи бадқирдор халос кардӣ. Акнун вақте, ки ба шаҳр вабо омадаст, аз ин ҳам моро раҳо кун.

Шоҳ Эдип ба халқ мурочиаткунон мегӯяд, ки худаи низ аз ин ҳолат чанд вақт боз дар изтироб аст. Лекин сабаби паҳн шудани ваборо намедонад. Бо ҳамин мақсад ӯ Крепонийро ба назди худоҳо мефиристад. Онҳо мегӯянд, ки сабаби паҳн шудани вабо дар ҳамин шаҳр будани қотили Лай аст. Баъд аз ин Эдип қотили Лайро мекобад. Танҳо чӯпони пир медонист, ки қотили Лай кист. Ҳамин вақт авлиё Тирес омада қотили Лай писари ҳуди Лай буданашро маълум мекунад. Иокаста Эдипро дар ҳолати

ниҳоят маҳзун дида, байни ӯ ва Лай як писар тавлид шуданаш ва ин бача кайҳо нест карда шуданаш, Лайро бошад, хангоми ба шикор рафта истоданаш кадом як роҳзан куштанаширо мегӯяд ва ҷои кушта шудани Лайро мефаҳмонад. Эдип дар ҳамин ҷой касеро куштанаширо ба хотир меорад. Ҳамин вақт касе омада хабари марги шоҳи Коринф Полибро мефаҳмонад. Инчунин ӯ аз хабарҷӣ мефаҳмад, ки Эдип писари шоҳ Полиб набуда, асрандӣ аз як шубон гирифта ба воя расонидаи ӯ будааст. Ниҳоят дар ҳамин вақт он ҷӯпони пир омада мегӯяд, ки қотили Лай худӣ ҳамин Эдип аст. Акнун Эдип мефаҳмад, ки қотили Лай худӣ ӯст ва ҳамон дам чашмони худро кофта мегирад. Иокаста бошад ба ин ҳолат тоқат карда натавониста худро мекушад.

Ҳамин тавр, дар асари Софокл Эдип ҳамчун як шоҳи донишманд тасвир карда шудааст. Гарчанд дар поёни асар муаллиф ба идора кардани тақдирӣ худ қодир набудани инсонро таъкид кардани мешавад, дар асар ғояҳои халқпарвариро ба пеш рондани ӯ мушоҳида мешавад. Албатта дар ҳамон замон аз ин доира бештар фикр рондани адиб аз имкон берун буд.

Софокл дар трагедияи дигари худ «Эдип дар Коллонада» ҳаёти рӯзҳои вопасини қаҳрамони дӯстдоштаи худ Эдипро дар Колоннадаи дар наздикии Афина буда ва дар ҳамон ҷо фавтидани ӯро тасвир кардааст.

Инак, гарчанд Софокл асарҳои худро дар асоси сюжетҳои асотирҳои қадимӣ ба вучуд овардааст, лекин дар онҳо воқиа-ҳодисаҳои пурғоҷи замони худӣ адиб тасвир ёфтаанд.

Гарчанд аз офарида шудани асарҳои Софокл чандин аср гузашта бошанд ҳам, онҳо аз репертуари театрҳои ҷаҳон мустаҳкам ҷой гирифтаанд.

Адабиёти юнон дар давраи инқирози ҷамъияти гуломдорӣ

Дар садаи панҷуми пеш аз милод омада дар Юнонистон ҷамъияти гуломдорӣ рӯ ба таназзул ниҳод, ва ин ба инқирози ҳаёти фарҳангӣ-адабӣ, ки ифодакунандаи тафаккури ҷамъият мебошад, сабаб гардид.

Инқирози сиёсӣ ба туфайли муборизаҳои байни ҳизбҳои демократӣ ва аристократӣ ба вучуд омада, дар натиҷа боиси дар солҳои 431-404 руҳ додани ҷанги Пелопон сабаб шуд. Дар ин солҳо асосан давлатҳои Афина ва Спартак байни худ ҷангида, ба давлати Афина демократҳо ҳумкронӣ мекарданд, дар сари давлати Спартак бошад аристократҳо меистоданд. Дар майдони муборизаи мафкурвӣ бошад, тарафдорони дунёи кӯҳна танкид карда шуда, назари одамон нисбат ба асотирҳои қадим ва дин дигар гашт. Мардум акнун ба асотир ва дин бовар намекардагӣ шуд. Дар натиҷа дар майдони мафкура ҷараёнҳои гуногун ба вучуд омад, ки яке аз онҳо софистҳо буданд. Намояндаи барҷастаи ин ҷараён Еврипид ба шумор меравад.

Еврипид **(480-406)**

Еврипид яке аз драмнависони машхури Юнон буда, вай соли 480-и пеш аз милод дар қазираи Саломин тавлид ёфтааст. Ӯ дар охирҳои ҳаёти худ ба Македония меравад ва соли 406 дар ҳамон ҷо вафот мекунад.

Агар дар офаридаҳои Эсхил худоҳо ва қаҳрамонҳо тасвир шуда бошанд, дар эҷодиёти Софокл ҳаёти инсоният дар асоси воқиа-ҳодисаҳои асотирӣ ба қалам дода шудаанд.

Дар асарҳои Еврипид бошад, эҳсосоти одамон, ҳолатҳои руҳии онҳо хеле чуқур инъикос карда шудааст.

Еврипид қариб 90 трагедия (фочeanома) навиштааст, ки аз онҳо 19-тояш то ба омада расидааст. Дар байни асарҳои Еврипид трагедияҳои «Медея», «Ипполит», «Андромаха» хеле машҳуранд.

Еврипид дар асари худ «Ипполит» эҳсосоти ботинӣ ва ҳолати руҳии зани шоҳи Афина Федраро тасвир менамояд.

Чавони зебо ва боақл Ипполит, ки бо шикорчигӣ машғул буд, ба ҳудои шикорчиён Артемида эътиқод дошт. Бинобар ин ҳам ҳудои зебои Афродито ӯро бад мебинанд. Дар натиҷа модарандараш Федра Ипполитро дӯст дошта менамояд. Лекин муҳаббати худро ба вай изҳор карда натавониста, худкушӣ кардани мешавад. Хизматгораш инро пай бурда, ӯро аз ин роҳ бозмедорад.

Ниҳоят Федра аз ба саёҳат баромада рафтани шавҳараш Тезай истифода намуда, ба Ипполит муҳаббати худро изҳор мекунад. Лекин вақте ки Ипполит ӯро саҳт ҳақорат мекунад, Федра ба ин тоқат карда натавониста, ба Тезай бо мазмуни «Ипполит ба номуси ман таҷовуз кард» мактубе навишта, худро мекушад. Тезайи аз саёҳат баргашта аз ин воқеа огоҳ шуда, Ипполитро аз даргоҳаш пеш мекунад ва бо ёрдами ҳудои баҳр Посейдон Ипполитро мекушад.

Еврипид дар ин трагедия ҳолатҳои руҳии қаҳрамонони худ Федра ва Ипполитро ба дараҷаи баланд тасвир намуда, манфиатпарастии худро саҳт фош менамояд. Ин аст, ки бисёр адибони баъди Еврипид умр ба сар бурда ба ӯ пайравӣ намуда, асарҳои сазовори диққат офаридаанд. Аз ҷумла адиби асри XVII Жан Расин аз ин асар илҳом гирифта, мазҳакаи худ «Федра»-ро офаридааст.

Пайдоиши комедия ё худ мазҳака дар адабиёти Юнони қадим бо ҷашнвораҳои бо номи Дионис вобаста оғоз гардида, минбаъд ривож ёфтааст.

То ба вучуд омадани комедия дар байни юнониҳо трагедия инкишоф ёфта буд. Бинобар ин ҳам он ба бо суръати тез инкишоф ёфтани комедия хеле мувофиқат кард.

Аз комедиянависони машхури ин давраи юнон Аристофанро номбар кардан мумкин аст, ки ӯ ҳамчун «падари комедия» эътироф карда шудааст.

Аристофан (446-385)

Аристофан дар замони ҷанги Пелопан, ки давлати Афина ба инкироз дучор шуда буд, умр ба сар бурдааст. Аристофан зиёда аз 40 комедия навиштааст, ки аз онҳо 11-тояш то ба мо омада расидааст. Аз комедияҳои ӯ «Саворагон», «Қурбоқаҳо», «Абрҳо», «Занҳо дар маҷлиси халқ» бештар диққати касро ба худ мекашанд.

Дар комедияҳои Аристофан сохтори демократии давлати Афина саҳт мазаммат карда мешавад. Аз ҷумла, дар комедияи «Абрҳо» муаллиф донишмандони файласуфи даврони худро ҳаҷв намояд, дар комедияи «Саворагон» сохтори ба ном демократии давлати Афинаро мазаммат мекунад. Дар комедияи «Қурбоқаҳо» бошад, муаллиф дин ва худохоро масхара карда, инчунин муносибати худро нисбат ба адабиёти бадеӣ баён намудааст.

Чунон ки дар қисми аввали асар тасвир карда мешавад, баъди вафоти се тан трагедиянависон дар Юнонистон ягон нафар драмнавис наместонад. Диониси аз ин ҳол ба ташвишомада ба он дунё рафта Еврипидро гирифта омадани мешавад.

Диониси ба он дунё рафтани шуда бо Геракл ҷангидани шуда, пӯсти шерро дар бар мекунад ва хизматгори худ Ксенарияро ҳамроҳ гирифта ба роҳ мебарояд.

Аристофан Диониси дар он дунё ба дасти худо афтада ва дасту шамшери ӯро нишон медиҳад ва аз болои вай меҳандад.

Дар қисми дуюми асар бошад, ба он дунё рафтани Дионис ва дар он ҷо аз болои сӯхбати Эсхил, Софокл ва Еврипид, ки оиди болотар будани мақоми кадом шоир баҳс мекарданд, баромадани ӯ баён карда мешавад.

То ба он дунё рафтани Еврипид сарвари шоирон Эсхил будааст. Акнун Еврипид даъво мекунад, ки сарвари шоирон ӯ мебошад.

Эсхил бошад, мегӯяд, ки шоирон бояд мураббии одамон бошанд, онҳоро тарбия намоянд, бо китобҳои худ ба онҳо таассуроти хуб гузоранд ва ин корҳоро вай бо «Форсҳо», «Ҳафт кас ба муқобили Фив» барин асарҳояш иҷро карда тавонистааст.

«Дар он вақте ки ман ин корҳоро мекардам, ту бо асарҳои бемаънии худ ҷавонро вайрон кардӣ», - мегӯяд вай ба Еврипид.

Аристофан гарчанд Еврипидро танқид мекунад, лекин ба мақоми тарбиявии адабиёт баҳои баланд медиҳад.

Адабиёти давраи Эллини Юнон

Дар садаи чоруми пеш аз милод Искандари Мақдунӣ як қатор мамлакатҳоро забт карда, давлати бузурге ба вучуд меорад ва дар он ҳукмронӣ менамояд. Дар натиҷа фарҳанги Шарқу Юнон бо ҳам омехта мегардад, ки ана ҳамин давро *даврани фарҳанги Эллин* меноманд.

Дар ин давра дар Юнонистон иқтисод рӯ ба инқироз оварда бошад ҳам, илм ва фарҳанг хеле нқишоф ёфт. Дар ин давр дар дабиёти бадеӣ ба тасвири эҳсосоти шахсӣ бештар эътибор дода шуда, дар натиҷа он аз ҷиҳати мазмун ва ғоя оқиб рафт. Дар адабиёти ин давр низ комедия мавқеи асосӣ ишғол намуда, дар мазҳакаҳо бештар мавзӯҳои муҳаббат ва оила мавқеъ пайдо намуданд.

Менандр (340-292)

Яке аз комедиянависони маъруфи ин давр Менандр ба шумор меравад, ки вай дар Афина зиндагӣ ва эҷод карда, дар давоми умри худ қариб 100 комедия навишта бошад ҳам, то вақтҳои охир онҳо чандон маълум набуданд. Танҳо ҳангоми кофтукови ҳафриётии соли 1905 дар Миср гузаронидашуда комедияҳои «Кокули буридашуда», «Суди Третей» ба даст омаданд, ки аз комедиянависи бомаҳорт будани ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Менандр дар ин ҷода аз Еврипид бештар омӯхта, ҳамчун ӯ ба ҳолатҳои руҳии қаҳрамононаш эътибори хоса додааст.

Дар мазҳакаи Менандр «Суди Третий» тасвир карда шудааст, ки Харисий ном як ҷавони афинагӣ бо Памфила ном духтаре издивоҷ мекунад ва баъди тӯй аз Афина баромада меравад. Баъди 5 моҳи тӯй Памфила таваллуд мекунад ва кӯдакро бо як олам чизу чора ба кӯча бароварда мепартояд. Яке Онисим ном ғуломи онҳо дар кӯча шоҳиди гуфтугузори ду ғулом шуда мемонад, ки яке ба дигаре ҳамон кӯдаки ёфтшударо барои тарбият кардан дода буд. Ғуломи дуюм мегуфт, ки он чизҳое ки бо кӯдак ҳамроҳ буданд, моли ӯст ва бояд ҳамроҳи кӯдак ба вай

дода шуда, кӯдак набояд таҳқир карда шавад. Ниҳоят ба ин қор суди Третий даҳолат мекунад. Дар ҷараёни суд Онисим дар байни чизҳои ёфтшуда ангуштарини хӯчаини худ Харисийро дида ба таачҷуб мемонад ва дарк мекунад, ки Харисий падари кӯдак аст. Баъди бозгаштани Харисий ғуломи онҳо Онисим ӯро аз ин воқиа хабардор мекунад. Баъди ин Харисий қариб аз ақл бегона шуда, аз хона баромада меравад ва дар базму тарабхонаҳо мегардад. Онисим ҳамаи ин воқиаро ба хушдори Харисий Габротонон мегӯяд. Габротонон, ки ҳамеша ба озодӣ баромаданро орзу дошт, тахмин мекунад, ки ин бача дар ҳақиқат ҳам азони Харисий аст. Зеро соли гузашта, дар вақти иди Таврополий ҳангоме, ки шабона гурӯҳи духтарон дар гулгашти муқаддаси Артемида ҷашн меоростанд, як ҷавони маст пайдо шуда, духтареро, ки аз дугонаҳояш оқиб монда буд, дастгир намуда ба номуси ӯ таҷовуз карда буд. Ҳамин вақт Габротонон, ки он ҷо буд, духтари сару либосаш порашудаи номусаш таҷовузгардидаро дида мемонад. Акнун маълум шуд, ки онҳо кӣҳо буданд. Габротонон ангуштаринро ба Харисий нишон дода, сирро ошкор кардани мешавад. Зеро Харисий ва Памфилия баъди воқеаи оншаба дигар ҳамдигарро надида, баъди издивоҷ кардан ҳам якдигарро нашинохта буданд.

Менандр дар ин мазҳака дар мисоли ҳаёти як оила паст будани ҳуқуқи занони замони ҳудахро тасвир кардааст.

Дар дигар мазҳакаҳои Менандр мо офарида шудани симоҳои замонавиро мушоҳида мекунем. Бесабаб нест, ки ӯ дар комедиянависӣ ба

дарачаи устодӣ расида, аз ҳамзамононаш Филемон ва Дифил ба ӯ пайравӣ намудаанд.

Минбаъд дар адабиёти Аврупо Калдерон, Лопе де Вега, Шекспир, Молер, Голдони, Лессинг барин драмнависон низ дар офаридани асарҳои худ то андозае ба Менандр пайравӣ намудаанд.

Дар адабиёти давраи Элленӣ назм низ мавқеи хоса ишғол намуда, дар ин ҷода Каллимах, Феокрит, Апполоний бештар шинохта шудаанд.

Каллимах **(300-240)**

Каллимах дар яке аз мактабҳои назди Александрия муаллимӣ мекард ва нисбат ба адабиёт шавқу ҳаваси зиёде дошт. Инро мушоҳида намуда ӯро ба китобхонаи Александрия даъват мекунад ва тартиб додани феҳристи китобхонаро мефармоянд. Дар натиҷа иборат аз 120 китоб «Чадвал» тартиб дода мешавад, ки дар он рӯихати китобҳо мувофиқи жанрҳояшон ва маълумотномаи мухтасар доир ба муаллифони онҳо ҷой дода шуда буданд. Завқ ва дарачаи кори эҷодии Каллимах ҳайратовар буда, дар Византияи қадим беш аз 800 китоби гуногуни ӯро медонистанд. Лекин барои мероси шеърӣ ӯ ҷолиби диққат аст, ки онҳо дар ибтидои садаи XX тасодуфан ба даст даромадааст.

Як ҷиҳати хусусияти ба худ хоси назми Каллимах дар он аст, ки вай бо вучуди назми классиқиро эҳтиром карданаш, бештар ба шеърҳои хурд майл зоҳир мекунад. Ин аст, ки дар байни ашъори боқимондаи ӯ сурудҳои мадҳиявӣ (гимнҳо), марсия (элегия), ямбо ва ғайра мавқеи асосӣ ишғол намудаанд. Инчунин ӯ аз жанри хурдтарини назми даври худ *эпиграмма* низ васеъ истифода кардааст.

Асари асоситарини Каллимах маҷмӯаи «Сабабҳо» мебошад, ки аз 4 китоб иборат буда, муаллиф дар порчаҳои хурди шеърӣ сабабҳои ба вучуд омадани ҳар гуна расму оинҳо, маросимҳо, эътиқод, мавзӯҳои ҷуғрофӣ, воқиаҳои таърихӣ ва ғайраро навиштааст.

Намояндаи дигари адабиёти ин давр Феокрит ба шумор меравад.

Феокрит

Феокрит тахминан дар солҳои 270-и пеш аз милод дар Ситилия таваллуд шудааст ва сонитар ба Александрия омада, чунон, ки ҳудаш қайд кардааст, дар ин ҷо шӯҳраташ ба арши аъло расидааст. Вай дар назм анъанаҳои Каллимахро давом дода, асосгузори назми ҷӯпонӣ ба шумор меравад. Аз назми Феокрит то ба мо 30 шеърӣ ӯ боқӣ мондааст, ки онҳо аз лавҳаҳои хурд иборат буда, бо мӯъҷазбаёниашон характерноканд.

Давомдиҳандагони анъанаҳои Феокрит ҳамзамонони ӯ муаллифи достони «Дуздидаи шудани Аврупо» **Мосх Сиракузский** ва муаллифи асари «Марсия дар бораи Андонис» **Биони Смирнагӣ** буданд.

Бар хилофи чидду чаҳди Каллимах ва пайравони ӯ дар ин давра эътиқодмандони назми эпикӣ ҳам буданд, ки яке аз онҳо Апполоний буд.

Апполоний ягона шоире, буд, ки дар Александрия зода шудааст. Лекин чунон, ки Каллимах дар памфлети «Иблис» нишон медиҳад ва он ба муқобили Апполоний равона карда шудааст, мумкин аст аҷдодони ӯ аз Миср бошанд.

Доир ба ин шоир дар манбаъҳо маълумотҳои муҳолифи якдигар дучор меоянд. Назар ба ин маълумотҳо ӯ дар замони ҳукмронии шоҳ Птоломеи II эътибор пайдо карда, будааст ва ӯ тарбияи фарзандашро ба ӯ супорида, инчунин мудирии китобхонаи машхури Александрияро ба зиммаи вай гузоштааст. Баъди вафоти Птоломеи II писари ӯ Птоломеи III ба тахт нишаста, ба шохдӯхтари киренӣ хонадор мешавад. Дар ин давр мавқеи Каллимах боло шуда Апполоний Александрияро тарк мекунад ва ба қазираи Родос маскун шуда, ҷуғароғии он ҷоро интиҳоб мекунад. Аз ин ҷост ки ӯро Апполони Родосӣ ном мебурдагӣ шудаанд.

Яке аз асарҳои ҷолиби диққати Апполоний достони «*Агронавтикаҳо*» ба шумор меравад, ки он дар асоси сужетҳои қадимии гомерӣ офарида шудааст.

Дар назми даврони Эллини жанри эпиграмма мавқеи хосаеро ишғол намуда, онҳо ба унвони одамони касбу кори гуногун аз қабилӣ моҳидорон, бофандагон, машшоқон, воқеаҳои табиат, паррандаву наботот ва ғайра гуфта шуда, хусусиятҳои хоси ҳар яке хеле моҳирона ба қалам дода шудааст.

Ин жанр то андозае «*Шахрошӯб*» ва шеърҳои дар васфи ҳунармандон гуфтаи Сайидои Насафӣ ва дигар шоирони мумтози форсу тоҷикро хотирнишон менамояд. Аз шоирони ин давр, ки ба ин намуди шеър бештар эҷод кардаанд, Мнасалк, Феокрит, Носсид, Анит, Леонид Тарентскийҳоро дохил кардан мумкин аст.

Дар адабиёти замони Эллини драмаи манзум ва наср низ ривҷ ёфта буд. Дар маросимҳои гуногун драмаҳои манзум иҷро карда шуда, нутқҳои дуру дарози насрӣ низ гуфта мешуданд. Дар насри ин давра таърихномаҳо мавқеи хоса доранд. Ҳатто мегӯянд, ки барои шуморидани миқдори асарҳои насрии ин давра рӯзҳо кифоя намекардаанд. Яке аз асарҳои таърихӣ ин давра «*Таърихи Искандар*» ном асари ёрдамчии наздики Искандари Мақдунӣ Птоломеи I, ки сонитар шоҳи Миср шуда буд, ба шумор меравад.

Аз таърихнависони ин давр инчунин ҷияни Аристотел Каллисфен, Гигесий, Клитарх ва дигаронро хотирнишон кардан мумкин аст. Охири таърихнависи замони Эллини Полибий (асри II то милод) ба шумор меравад, ки вай баъди асир шуданаш ба Рим афтада 17 сол дар он ҷо умр ба сар бурдааст. Аз 40 асари таърихӣ Полибий танҳо се то ба мо омада расидааст, ки дар онҳо бештар қисмати халқҳо ба қалам дода

шудааст. Полибий аз он таърихнависонест, ки дар асарҳои худ воқеаҳои таърихро пайваста бо масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба қалам додааст.

Дар асри III пеш аз милод баробари юнониён ва македониягӣҳо доир ба таърих муаллифони ғайриюнони низ асарҳо таълиф намудаанд. Аз ҷумла Манефон доир ба таърихи Миср, Берос «Таърихи Вавилон», сафири яке аз давлатҳои Элленӣ дар Ҳиндустон Мегасфен бошад «Таърихи Ҳинд»-ро менависад. Патрокл асари худро оиди саёхаташ дар баҳри Хазар таълиф мекунад.

Баробари асарҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ ва этнографӣ дар ҳамин давра асарҳои насрии ба ҳаёти шахси ҷудоғона, мавзӯҳои ишқу муҳаббат навишташуда низ пайдо мешаванд. Аз ҷумла *Аристиди Милетӣ* дар солҳои 100-и пеш аз милод маҷмӯаи «*Ҳикоёти Милет*»-ро офаридааст, ки танҳо қисме аз онҳо то ба мо боқӣ мондааст. Ҳанӯз ҳамон вақтҳо «*Ҳикоёти Милетӣ*» ба забони латинӣ тарҷума шуда, маллоҳон онро дар шакли китобча бо худ ба сафарҳо мебардаанд.

Дар соли 146-и пеш аз милод минтақаи Юнонистон аз ҷониби Рим забт карда шуда, дар соли 30 пеш аз милод Миср истиқлолияти худро аз даст дод. Ҳамин сана бо хотима ёфтани замони эллинӣ рост меояд. Лекин ҳанӯз дар давраи нашъунамои он аз ҷиҳати маънавӣ мутеи Рим шудани Юнон оғоз гардида буд.

Давраи Рими адабиёти юнон

Ҳамин тариқ дар асрҳои II-I Юнонистон аз ҷониби давлати Рим забт карда шуда, мутеи он шуда мемонад.

Гарчанд дар ибтидои ин давр дар шаҳрҳои Юнонистон ҳаёти сиёсӣ ва маданӣ рӯ ба таназзул ниҳода бошад ҳам, минбаъд адабиёт оҳиста-оҳиста ба пешравӣ қадам гузошт. Дар ин давр дар байни юнониҳо бисёрхудогӣ хотима ёфта, ба яккахудогӣ эътиқод мустақамтар шуд. Ниҳоят дар байни онҳо низ дини христианин паҳн шудан гирифт.

Дар ин давр адибони Юнон ба адабиёти антикӣ майл пайдо карда асарҳои худро ба забони антикӣ (асрҳои VI-и пеш аз милод) навиштани мешаванд.

Дар назми ин давр жанрҳои *мима*, *эпиграмма* бисёртар ба назар меасанд, ки дар офаридани онҳо *Антипатр*, *Филлипп*, *Лукиллий* барин шоирон бештар маҳорат нишон додаанд. Сонитар анъанаҳои онҳоро шоири римӣ *Мартсиал* давом дод.

Дар назми ин давра инчунин асарҳои эпикӣ ба назар меасанд, ки аз онҳо *масалҳои Бабрий*, *достони Квинт «Баъди Гомер»*-ро номбар кардан мумкин аст.

Яке аз шоирони машҳури дostonсарои ин давр *Нонн* мебошад, ки ӯ дар бораи Дионис достони калонеро иборат аз 48 китоб таълиф намудааст.

Мавзӯи ин асар юриши Дионис ба Ҳиндустон ва муборизаи ӯ бо шоҳ Дериад мебошад.

Аз шоирони минбаъда *Мусей* анъанаҳои Ноннро давом дода, достони «*Геро ва Леандр*»-ро таълиф менамояд, ки дар он ишқи фоҷиавӣ тасвир карда шудааст.

Дар ин давр назар ба назм асарҳои насрӣ бештар нависта мешаванд. Аз ҷумла таълифи асарҳои панду ҳикматомез авҷ гирифт, ки намояндаи барҷастаи он Плутарх ба шумор меравад.

Плутарх

Плутарх тахминан байни солҳои 46-120 дар шаҳри Хероне тавлид шуда, маълумотро асосан дар академияи шаҳри Афина гирифтааст. Ӯ бештар ба фалсафа, риёзӣ ва натоқӣ машғул шудааст. Минбаъд ӯ бештар саёҳат карда як қатор кишварҳои Осиёро давр задааст, дар Александрия шуда, чанд бор ба Италия рафта ва чанд муддат дар Рим истиқомат доштааст. Вай дар ин ҷо дӯстони зиёде пайдо карда, ҳатто имтиёзи шаҳрванди Рим гардиданро ба даст даровардааст. Императорҳои Рим Триян ва Адриан ба ӯ илтифоти зиёде кардаанд. Лекин ӯ дар кучое набошад, нисбат ба зодгоҳи худ – шаҳри Хероне муҳаббати самимӣ дошт.

Плутарх бо вучуди ҳамеша дар ҳалқаи дӯстон ва аҳли оила будан қариб 500 асари хурду калон навиштааст, ки сеяки онҳо боқӣ мондааст. Вай ба мавзӯҳои гуногун асарҳо иншо намудааст, ки ҳамаи онҳоро номбар кардан аз имкон берун аст, лекин аксари онҳо бо як ном – «*Ҳикматҳо*» муттаҳид шудаанд. Дар байни онҳо асарҳои низ ҳастанд, ки ба масъалаҳои адабиёт бахшида шудаанд. Ақидаҳои ӯ доир ба адабиёт аз нуқтаи назари адиби ҳикматгӯ ба назар мерасанд.

Шакли офариниши ҳикматҳои Плутарх низ гуногун буда, яке дар шакли нутқ, дигаре дар шакли муқолима, сеюми дар шакли нақл офарида шудаанд. Лекин дар ҳамаи онҳо оҳанги панду ҳикмат боло меистанд. Плутарх инчунин бо унвони «*Тарҷумаи ҳол*» китобе офаридааст, ки дар он зиндагиномаи ашхоси гуногун бештар дар шакли муқоисавӣ баён карда шудааст, ки онҳо интихобан аз намояндагони шахсони бузурги Юнону Рим оварда шудаанд. Чунончи Тесей-Ромул, Ликург – Нума Помпилий, Александр – Юлий Сезар ва ғайра. Бисёр адибони асрҳои минбаъда дар офаридани асарҳои бадеӣ ва илмии худ ба ин асари Плутарх такя кардаанд.

Намояндаи дигари насри ин давра *Лукиан (тахминан солҳои 120-180)* ба шумор меравад. Ӯ аз шаҳри Самосати Сурия воқеъ дар соҳили дарёи Фурот буда, маданияти Юнон барои ӯ бегона буд. Лекин вай барои омӯхтани он меҳнати зиёде кард. Ӯ забони юнониро аввал дар мактаби ибтидоӣ омӯхта, сонӣ аз воиз ва нотикон таълим гирифт. Лукиан бисёр кишварҳоро саёҳат кард: ӯ дар Осиёи Хурд, Юнонистон, Италия ва ҳатто

Галия шудааст. Дар асарҳои ӯ «*Маҳруми мерос*», «*Фаларид*», «*Таърифи мағас*» ва ғайра маҳорати воизӣ ва нависандагӣ бо ҳам омехта шудаанд.

Дар солҳои 40-ум Лукиан аз воизӣ ва панду насиҳатгӯӣ даст кашида, ба омӯхтани фалсафа машғул мешавад ва асарҳои фалсафии худ «*Гуфтугӯи худоҳо*», «*Прометей*», «*Сӯҳбатҳои баҳрӣ*» ва ғайраро таълиф менамояд, ки дар онҳо муносибати нависанда нисбат ба ҳаёти шахшудамонда, дурӯягӣ, берӯйнатани баъзе ашхоси ҷамъият, аз ҷумла ҳаҷви диндорони риёкор, ифодаи худро ёфтааст.

Лукиан дар таърихи адабиёти ҷаҳон ҳамчун яке аз ҳавҷнигорони бомаҳорат дохил шудааст. Ҳаҷвиёти ӯ ханӯз дар Византия шӯҳрат пайдо карда, аз асри XV дар Аврупо ӯро мешинохтанд. Аз вай Эразми Роттердамӣ, Гуттен, Рабле, Сервантес, Свифт ва Волтерҳо омӯхта, ба ӯ пайравӣ намудаанд. Нахустин мутарҷими Лукиан дар Россия адиб ва олими қомусӣ М.В. Ломоносов буд.

Шӯҳрати ҷаҳонии Лукиан минбаъд ҳам боқӣ мондааст.

Пайваста бо ҳамаи ин дар ин давр насри ривоятӣ, роман ва номанависӣ низ авҷ гирифта буд. Аз ҷумла аз китоби *Аппиан «Таърихи Рим»* порчаҳо боқӣ мондааст. Инчунин *Ариан*, ки худро аз мухлисони Ксенофонт медонист, бо «*Юриши Александр*» ном асари худ маъруф аст.

Дар қатори асарҳои таърихӣ дар ин давр оид ба ҷамъоварӣ ва ба як ришта кашидани асотирҳои қадим низ кӯшишҳо карда шуданд.

Минбаъд саёҳатномаҳо ба вучуд омаданд, ки онҳо бо воқеаҳои таърихӣ пайваста ба қалам дода мешуданд.

Дар ҳамин давр нахустин повест ва романҳо пайдо шуданд. Аз ҷумла *повести Ксенофонт «Қисса дар бораи Анфия ва Габроком»*, *романи Ахил Татий «Левкиппа ва Клитофонт»*, *романи Гелиодор «Қиссаи Эфиопия»*, *романи Лонг «Дафнис ва Хлоя»* бо мазмуну мундариҷаи худ ҷолиби диққатанд.

Ҳамчун намунаи беҳтарини *жанри номанигорӣ (эпистолярӣ) «Мактубҳои ошиқона»* ном асари *Аристенетро* номбар кардан мумкин аст, ки дар он номаҳои антикӣ инъикоси худро ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, дар асри IV омада бо паҳн шудани тафаккури христианӣ давраи дурударози адабиёти Юнони қадим ба охир мерасад ва давраи нави адабиёти антикӣ - адабиёти Рим оғоз мегардад, ки дар ин хусус мо дар боби дигар муфассал таваққуф хоҳем кард.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

1. *Эсхил - падари жанри трагедия.*
2. *Софкол ва драмаҳои ӯ.*
3. *Эҷодиёти Еврипид.*
4. *Адабиёти давраи Эллинии Юнон.*
5. *Инкишофи наср дар адабиёти Юнони қадим.*

6. *Плутарх – намояндаи адабиёти панду ҳикматӣ.*
7. *Лукиан ва эҷодиёти ӯ.*

Адабиёт

Каримов. И. К. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.
Чистякова Н. А., Вулих Н. В. История античной литературы.
Асарҳои Эсхил, Софокл, Еврипид ва дигар адибони Юнони қадим.
Йўлдошев М. Таниш сиймолар.

АДАБИЁТИ РИМИ ҚАДИМ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Шароити таърихӣ ва пайдоиши адабиёти Рим.*
- *Аз ҷиҳати мазмун ва шакл боло рафтани адабиёти Рим.*
- *Робитаҳои адабии Юнону Рим.*
- *Асри Август – давраи гулгулишукуфии адабиёти Рим.*
- *Эҷодиёти Вергелий, Горатсий ва Овидий.*
- *Давраи охири адабиёти Рим.*
- *Мавқеи адабиёти Рим дар инкишофи адабиёти Аврупо.*

Дар мобайнҳои асри III то милод омада дар замоне ки адабиёти давраи Эллини Юнон ривоч ёфта буд, дар Италия адабиёти Рими қадим низ ба вучуд омад.

Адабиёти Рими қадим низ ҳамчун адабиёти Юнони қадим дар заминаи ҷамъияти ғуломдорӣ пайдо шуда ривоч ёфт. Зеро чунин ҷамъият дар Рим низ ҳамчун Юнонистон тамоми зинаҳои ҷамъияти ғуломдориро аз сар гузаронид.

Лекин ғуломдорӣ дар Рим нисбатан сонитар рух дода, чараёни ба худ хоси он ба шароити ҷуғрофии ин ҷо мувофиқ буд.

Ин ҳол барои ба вучуд омадани адабиёт ва фарҳанги Рим таъсир расонид. Азбаски чараёни ғуломдорӣ дар Рим нисбат ба Юнон сонитар ривоч ёфт, адабиёти Рим низ таҳти таъсири адабиёти Юнони қадим ташаккул ва инкишоф ёфт.

Шоир ва нависандагони Рим дар чараёни офаридани асарҳои худ аз эҷодиёти адибони Юнон ба тарзи эҷодӣ истифода бурданд. Яъне, онҳо дар чараёни эҷод баробари истифода намудан аз адабиёти Юнон ба ҳаёти мардуми Рим эътибори хоса доданд. Дар натиҷа асарҳои тамоман нав ба вучуд омаданд. Дар баъзе мавридҳо бошад, адабиёти Рими қадим аз асарҳои адибони Юнон бартарӣ пайдо намуд.

Адабиёти Рим дар давраи инқироз

Рим яке аз шаҳрҳои қадимтарини Италия буда, дар он қabilaҳои қадимтарини мардуми ин кишвар, ки асосан италийӣҳо мебошанд, зиндагӣ ба сар бурда дар ибтидо асосан бо кишоварзӣ машғул шудаанд.

Дар замоне, ки дар Рим ҷамъияти ибтидоӣ аз байн рафта, ҷамъияти ғуломдорӣ ба вучуд омад, мардум ба табақаҳо тақсим шуда, байни онҳо зиддиятҳо авҷ гирифт. Рим минбаъд шаҳрҳои дигарро ҳам ба худ мутеъ гардонида, дар натиҷа ба як давлати бузург табдил ёфт. Назар ба ривоятҳо

дар Рим ҳафт подшоҳ паи ҳам ҳукмронӣ намуда, ниҳоят дар замони подшоҳи охирин Парквиний сохтори подшоҳӣ аз байн рафта, ҳокимиятро патрисидҳо ба даст мегиранд. Дар Рим сохтори республика ба вучуд меояд.

Аз ҳамин давр сар карда, адабиёт ва фарҳанги Рим рӯ ба тараққӣ мениҳад. Дар Рим низ ҳамчун Юнонистон дар ибтидо назми даҳоникии халқ ба вучуд омада, дар ин асарҳо худоҳо ва нимхудоҳо васф карда шудаанд. Минбаъд дар ин ҷо низ сурудҳои динӣ, сурудҳо доир ба меҳнат, марсияҳо ва ба ҳамин монанд асарҳо ба вучуд меоянд.

Ҷиҳати фарқкунандаи эҷодиёти даҳонакии мардуми Рим аз асарҳои мардумии Юнон дар он аст, ки агар дар эҷодиёти юнониҳо воқеаҳо ба асотирҳо вобаста карда шуда бошанд, дар асарҳои римиҳо ба тарзи афсона нақл карда мешавад.

Дар натиҷаи инкишофи суруд ва таронаҳои мардумӣ сонитар дар Рими қадим драма инкишоф меёбад, ки ин ба асри сеюми пеш аз милод рост меояд.

Дар Рими қадим санъати театр бо тезӣ инкишоф ёфта, дар ибтидо асосан асарҳои халқӣ намоиш дода мешуданд. Назар ба маълумотҳо нахустин трагедия дар сахнаи Рим соли 240 пеш аз милод ба сахна гузошта шуда, минбаъд ба туфайли зиёд шудани идҳо адади намоишномаҳо низ афзуда, драмनावисон ба майдони адабиёт дохил шуданд, ки яке аз онҳо намояндаи барҷастаи адабиёти ин давр Плавт мебошад.

Дар бораи зиндагиномаи *Тит Макк Плавт (250-184 то милод)* ба мо хеле кам маълумот омада расидааст. Назар ба маълумоти манбаъҳо ӯ дар Сарсин ном мавзеи шимоли Италия тавлид ёфта, дар ибтидо бо савдо машғул шуда, сонӣ осиебонӣ карда, дар вақтҳои холӣ комедияҳо навиштааст. Таҳлили асарҳои адиб нишон медиҳад, ки МаккПлавт ба халқ хеле наздик будааст. Бинобар ин ҳам дар эҷодиёти ӯ таъсири адабиёти шифоҳӣ назаррас аст.

Плавт дар драматургияи Рим намояндаи барҷастаи комедияи тақлидӣ ба шумор меравад. Вай аз драматургияи Юнони қадим ба тарзи эҷодӣ истифода бурда, бештар ба Менандр тақлид кардааст. Лекин дар комедияҳои Плавт масъалаҳои зиндагии мардуми Рим бештар мавриди назар қарор дода шудаанд. Дар натиҷа ӯ комедияро хеле сабуктар гардонид, ба назари тамошобини оддӣ мувофиқ намудааст.

Дар байни комедияҳои Плавт мазҳакаи «*Кӯзача ё худ хазина*» мавқеи ҷудоғонаро ишғол менамояд.

Мавзӯи ин асарро Плавт аз эҷодиёти даҳонакии халқ интихоб намудааст. Чунон, ки дар асар оварда мешавад, боигарии тасодуфӣ ба шахси камбағал ташвиш меоварад.

Дар асар тасвир карда мешавад, ки Эвклион ном пирамард аз боғи худ як кӯзаи пури тилло меёбад. Акнун ба сари ӯ ташвиши зиёде пайдо мешавад. Ӯро на рӯзу на шаб роҳату фароғате ҳаст. Ҷамеша дар хаёли эҳтиёт кардани хазина мешавад. Ин пирамард Федра ном як духтаре дошт,

ки ба вай Мегадор ном шахс хостгор мешавад. Мӯйсафед духтарашро ба Мегадор доданӣ мешавад. Акнун баробари тараддуди тӯй ташвиши ӯ нисбат ба кӯзачаи пури тилло боз ҳам зиёда мегардад. Ниҳоят вай кӯзачаро берун аз ҳавлӣ дар ҷое пинҳон мекунад. Инро хизматчии ӯ Ликионид ном ҷавон дида мемонад. Ликионид Федраро дӯст медошт ва чанд муддат боз бо ӯ ишқварзӣ мекард. Ниҳоят Ликионид бо иҷозати тағояш Менандр ба Федра хонадор мешавад.

Баъди тӯй Эвклион кӯзачаи пури тиллоро ба духтару домодаш дода, аз ташвиш халос шуданӣ мешавад. Чунки ӯ то ҳол осоишта набуд.

Ана ҳамин ташвиши Эвклион, хатту ҳаракати ӯ дар давоми воқеаҳо ҳамеша тамошобинро ба завқ меоварад. Баробари ҳамин нисбат ба ҳасисӣ, чашмгуруснагӣ нафрати ӯро бедор намуда, нисбат ба шахсони дасткушод хайрхоҳ мегардонад.

Анъанаҳои комедиянависи Плавтро минбаъд дигар ҳамватанонаш давом доданд ва дар асрҳои минбаъда беҳтарин драмнависи ҷаҳон аз қабиле Шекспир, Молер, Лессинг ва дигарон низ ба ӯ пайравӣ намудаанд.

Аз нимаи дуоми асри II сар карда дар Рим вазъити иҷтимоӣ тезутунд гардида, ин ба адабиёт ҳам бетаъсир наемонад. Дар натиҷа публицистика ба вучуд меояд, асарҳои хотиротӣ, памфлетҳо, рисолаҳои таърихӣ навишта мешаванд.

Яке аз насрнавиҳои шинохтаи ин давр *Марк Порций Катон* (солҳои 234-147 то милод) ба шумор меравад, ки ӯ дар маҷмӯаи пандномаҳои худ масъалаҳои ахлоқу одоби инсониро мавриди назар қарор додааст.

Дар ин давр назм низ инкишоф ёфт, ки яке аз шоирони ба назар намоёни он замон *Квинт Энний* (239-169) мебошад. Ӯ низ дар ибтидо комедия ва трагедияҳо нависта, сонӣ дostonҳо низ таълиф намудааст, ки аз онҳо «*Анналҳо*» ва «*Эпихарм*» ҷолиби диққатанд. Минбаъд анъанаҳои ӯро трагедиянависон *Пакувий ва Аксий*, комедиянавис *Теренсийҳо* давом доданд, ки аз асри I пеш аз милод сар карда дар театри Рим асарҳои онҳо ба сахна гузошта мешаванд.

Эҷодиёти нахустин шоири ҳаҷвнигори Рим *Гай Лутсилий* (солҳои 102-101 пеш аз милод вафот кардааст) низ ба ҳамин давр рост меояд.

Дар ҳамин давр дар Рим муборизаҳои мафкуравӣ низ шиддат пайдо карда, маҷлисҳои халқӣ ва судҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ мамлакат мавқеи хосаро ишғол менамоянд. Ин гуна вазъият ба ривочи адабиёти бадеӣ ва санъати воизӣ сабаб мешавад.

Баъд аз кушта шудани Юлий Сезар (дар соли 53 то милод) дар идоракунии мамлакат кашокашиҳои зиёде рух дода, ниҳоят дар соли 32 то милод тахти унвони Август дар мамлакат сулҳ барқарор шуда, минбаъд дар таърих ин марҳила тахти унвони «*Асри Август*» номбар карда мешавад.

Дар чунин шароити тезутунди сиёсӣ ва ҷарбӣ дар мамлакат асарҳои зиёди памфлетӣ (танқидӣ) ва сиёсӣ офарида мешаванд, ки бештарини онҳо ба қалами воизони давр Сезар, Саллюстий, Систерон тааллуқ дошта, аз онҳо то ба мо намунаҳои ниҳоят ночиз боқӣ мондаанд,

Ҳамиин тариқ, дар ин давр фарҳанги Рим бо хусусиятҳои ба худ хос пеш рафта, дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳамчун як муштаракӣ юнониву римӣ дохил шуд.

Яке аз шоирони ин давр *Гай Валерий Катулл* (солҳои 87-54 то милод) буд, ки вай дар давоми умри кӯтоҳи худ баробари шеърҳои хурд манзумаҳои калонҳаҷм низ навиштааст.

Лукретсий

Дигар шоири маъруфи ин давр Тит Лукретсий Кар (тахминан солҳои 98 тавлид шуда, соли 55 то милод вафот кардааст) мебошад.

Лукретсий дар асарҳои характери тарбиявӣ-ахлоқӣ доштаи худ «*Дар бораи табиати моддаҳо*» ақидаҳои материалистонаи файласуфи юнони асрҳои IV-III то милод Эпикурро дар шакли бадеӣ давом додааст. Ин асари ӯ аз 6 қисм иборат буда, дар қисми якум шоир мулоҳизаҳои худро оиди сохти материалистии табиат ба тарзи умумӣ баён мекунад. Вай мегӯяд, ки табиат на аз ҷониби худо, балки берун аз хоҳиши он дар асоси қонуниятҳои худ ба вуҷуд омадааст ва таъкид мекунад, ки дар асоси ҳамин қонуниятҳо он ҳамеша дар ривож аст.

Дар қисми дуюми асар дар хусуси гуногунии ашӯҳои табиат таваққуф намуда, сабабҳои гуногунии онҳоро дар ҷойгиршавии заррачаҳо ва вазни хоси онҳо маънидод мекунад.

Дар қисми сеюм шоир ба таълимоти «баъди вафот кардани одам руҳи вай намемирад» зид баромада мегӯяд, ки тан ва ҷон бо ҳам тавҷам буда, яке аз онҳо ки барҳам хӯрд, дигараш низ аз байн меравад.

Дар қисми чорум сухан дар хусуси ҳис намудан ва қабул кардан меравад. Назар ба фикри муаллиф аз ашӯҳо ҳама вақт заррачаҳо ҷудо мешаванд, онҳо ба узвҳои ҳиссиёти инсон таъсир мекунанд ва инсон онҳоро эҳсос менамояд.

Дар қисми панҷум шоир дар хусуси пайдо шудани ҳаёт дар Замин сухан ронда, мегӯяд, ки дар ибтидо ҳар гуна тухмиҳо пайдо шуда, аз онҳо ҳар гуна рустаниҳо рӯида, сипас одам ба вуҷуд омадааст.

Дар қисми шашуми асар шоир кудрати илму донишро таъриф менамояд.

Лукретсий бо ин асари худ ҳамчун шоири файласуфи пешқадам намоён шудааст.

Адабиёти Рим дар давраи охири республика (асрҳои II-I- пеш аз милод)

Аз охири асри II ва аввалҳои асри I дар Республикаи Рим муборизаҳои шадиди иҷтимоӣ рух медиҳанд ва ин ҷанҷолҳо Республикаи Римро то андозае заиф гардонид, зиддиятҳои байни камбағалҳо ва давлатмандон хеле авҷ мегирад. Дар ҷойҳо ошӯбҳо сар мезананд, ки яке аз онҳо солҳои 74-71 бо сардории Спартак рӯй додааст.

Дар ин давр дар ҳаёти адабӣ низ дигаргунӣ рух дода, жанрҳои гуногуни наср, санъати воизӣ ривож ёфта, Систерон ҳамчун воизи маъруфи давр шинохта мешавад.

Систерон

Марк Туллий Систерон (солҳои 106-43 то милод) аз ҳамзамонони Лукретсий ва Катуллҳо ба шумор рафта, воизи маъруф, донишманди илмҳои гуногун, муаллифи як қатор асарҳо доир ба фалсафа ва санъати воизӣ, арбоби намоёни давлатӣ буд. Аз ӯ то ба мо матни 58 маъруза, асарҳои гуногун доир ба санъати воизӣ ва фалсафа, инчунин беш аз 800 мактуб омада расидааст, ки дар онҳо ақидаҳои муаллиф доир ба инсон ва табиат, санъати нотикӣ, ҳуқуқи инсон ва ғайраҳо иннъикоси ҳудро ёфтаанд.

Систерон даъват мекунад, ки воизон бояд аз илмҳои гуногун хабардор бошанд ва дар маърузаҳои худ онҳоро мувофиқи маврид истифода баранд. Ӯ бо ин фикр ба қувваи сухан саҳт эътиқод доштани ҳудро ифода кардааст. Чунин ақидаҳои ӯро мо минбаъд дар эҷодиёти бисёр суханварони маъруфи ҷаҳон, аз ҷумла бисёр мутафаккирони бузурги форсу тоҷик аз қабилҳои Фирдавсӣ, Румӣ, Саъдӣ, Носири Хисрав, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Камалиддин Биноӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил ва дигарон низ ба хубӣ мушоҳида карда метавонем.

Дар инкишофи адабиёти воизии ин давра инчунин *Калив*, *Юний Брут* ва *Юлий Сезар*ҳо низ мавқеи арзанда бозиданд.

Юлий Сезар

Юлий Сезар (солҳои 100-44 то милод) арбоби давлатӣ ва сарлашкар буда, бештар майли ҳукмронӣ дошт ва дар асарҳои худ низ ҳамин ақидаро пеш рондааст. Ӯ дар ҷавонӣ оид ба Геракл достоне, инчунин трагедияи «Эдип»-ро навиштааст. Ҳангоми ба камолот расидан «*Қайдҳо оид ба ҷанги Галл*» ва «*Қайдҳо доир ба ҷанги шаҳрвандон*» ном асарҳои ҳудро навиштааст, ки онҳо бештар хусусияти ҳасбиҳолӣ доранд.

«*Қайдҳо доир ба ҷанги Галл*» ба юришҳои ҳарбӣ ба муқобили Галл, ки дар сари он ҳуди Сезар меистод, бахшида шудааст.

Намояндаи дигари адабиёти ин давр таърихнавис *Гай Саллюстий Крив* (солҳои 86-35 то милод) ба шумор меравад, ки ӯ бештар бо асарҳои

таърихӣ ва сиёсии худ шинохта шудааст, ки ба воқеаҳои муҳими замони зиндагии худӣ бахшида шудаанд,

Таърихнигорӣ дар Рими қадим низ ҳамчун Юнони қадим ба соҳаи адабиёти бадеӣ дохил карда мешуд ва аз ин рӯ муаллифони чунин асарҳоро низ ба қатори адибон дохил мекарданд.

Адабиёти Рим дар давраи империя

Бо мақсади хомӯш гардонидани шӯришҳои ғуломион, ки дар мамлакат хеле авҷ гирифта буд, дар солҳои 30-и пеш аз милод ғуломдорон бо сарвари *Октавиан Август* ном як сарлашкар дар давлати Рим диктатураи ҳарбиро қорӣ намуда, ҳаракатҳои ғуломонро хомӯш намуданд. Заминдорони бой Октавианро таърифу тавсиф намуданд. Дар замони ӯ меъморӣ, санъат ва адабиёт хеле пеш рафт, ки онро мо дар мисоли эҷодиёти баъзе адибони ин давр ба хубӣ мушоҳида карда метавонем. Яке аз дӯстони наздики Август – шахси давлатманд ва мухлиси фарҳанг *Гай Силний Метсенрат* дар хонаи худ шоирон ва донишмандонро ҷамъоварӣ намуда, сӯҳбатҳои хоси адабӣ ташкил менамояд, ба суҳанварони беҳтарин баҳшишҳо медиҳад. Дар чунин сӯҳбатҳо адибони маъруфи ин давр Вергилий, Горатсий, Варий ва дигарон низ иштирок мекарданд.

Вергилий

Вергилий солҳои 70-19 то милод умр ба сар бурдааст. Ному насаби мукаммали ӯ Публий Вергилий Марон буда, вай дар Анди ном мавзеи Италияи Шимолӣ таваллуд шудааст. Падараш соҳиби устохонаи кулолӣ буда, бо санъати наққошӣ шуғл доштааст. Аҷаб нест, ки ӯ андаке шахси доро ҳам будааст, ки барои таҳсил намудани фарзандаш дар шаҳри Кремон, баъд дар Милан имконият пайдо кардааст.

Вергилий сонитар ба Рим омада, дар ин ҷо дар мактаби воизӣ таҳсил менамояд. Лекин дере нагузашта аз баҳри воизӣ гузашта бо фалсафаи эпикурӣ, ки сар то сари Италияро фаро гирифта буд, машғул шуда, бо файласуф Сирон, ки дар наздикии Неапол зиндагӣ дошт ошноӣ пайдо мекунад ва баъди вафоти Сирон кулбаи ӯро харида, минбаъд дар ҳамон ҷо асосан бо корҳои эҷодӣ машғул мешавад.

Вергилий баробари фалсафаи эпикурӣ бо назм ҳам машғул шудааст. Ӯ дар асарҳои худ Октавиан Августро бештар таъриф карда, сиёсати ӯро маъқул мешуморад.

Яке аз асарҳои калонтарини ӯ достони «*Энеида*» мебошад, ки он дар Италия ба зудӣ шӯҳрат пайдо карда, хурду калон онро мехонданд ва аз пандҳои он ибрат мегирифтанд. Ҳатто порчаҳои ин асарро дар ҳар ҷо ҳамчун шиор нависта мондаанд.

Вергилий нусхаи сиёҳнависи ин достонро соли 19-пеш аз милод ба поён расонида, худи ҳамон сол ҳамроҳи Август ба сафари Юнон меравад ва дар бозгашт бемор шуда, дар шаҳри бандарии Брундизи вафот мекунад. Ҷасади ӯро дар Неапол, дар наздикии манзиле, ки ӯ солҳои зиёд умр ба сар бурда буд, ғурунидаанд.

Вергилий пеш аз вафоти худ ба дӯстонаш Варий ва Тукка васият кард буд, ки «Энеида»-ро сӯхта партоянд, чунки дoston нотаом мондааст. Лекин Август фармон медиҳад, ки онро нашр намоянд. Варий ва Тукка ин корро ба сомон мерасонанд. Онҳо инчунин бо унвони «Дар бораи хусусиятҳои Вергилий» китобе навиштаанд, ки то ба мо омада нарасидааст.

Достони «Энеида» аз 12 китоб иборат буда, ба ду қисм ҷудо мешавад. Дар қисми аввали он (китобҳои 1-5) гурехтани Эней аз Троя ҳикоя карда мешавад. Дар қисми дуюм (китобҳои 7-12) сухан дар бораи ҷанги Италия меравад. Китоби шашум, ки дар он сухан дар бораи дар шохигарии зеризаминӣ шудани Эней меравад, як васила байни ду қисм ҳисоб меёбад. Дoston бо ғалабаи Эней аз болои дохилии италиягиро Турна анҷом ёфтааст.

Дар достони мазкур дар партави корномаҳои қаҳрамонони асотириё воқеаҳо ва ҳислатҳои шахсони замони худӣ шоир низ пайваста тасвир карда шудаанд.

Достони мазкур бо ғояҳои фалсафӣ ва инсондӯстӣ саршор буда, он барои инкишофи адабиёти давраҳои минбаъда ҳамчун як ситораи роҳнамо хизмат кардааст.

Бесабаб нест, ки дар асрҳои миёна нисбат ба Вергилий ҳамчун як донишманди вали эҳтиром доштаанд, ки ӯ ҳатто тавлиди Исоро пешгӯӣ карда будааст. Аз асарҳои ӯ бисёр ҳикматҳо ва тамсилҳоро ҷустуҷӯ мекарданд. Дар замони классицизми Аврупо ва Давраи Эҳё адабиёт таҳти таъсири Вергилий пеш рафта, ӯ ба инкишофи адабиёти латинии асрҳои миёна саҳми арзанда гузоштааст. Нахустин асарҳои опера ва балет низ аз сюжетҳои Вергилий интихоб шудааст.

Гарчанд дар замони пайдоиши романтизм эътибор нисбат ба ин санъаткори сухан андаке дигар шуда, асарҳои ӯро паст заданд, лекин дар асри XIX омада боз эҳтиром нисбат ба Вергилий афзуд ва асарҳои ӯ мавриди тадқиқотҳои пурарзиш гардиданд. Олами тамаддуни ҷаҳонӣ дар симои Вергилий як шоири барҷаста ва шахсияти бузурги Римро мебинад.

Намояндаи дигари адабиёти ин давр **Квинт Горатсий Флакк (солҳои 65-8 то милод)** ба шумор меравад, ки вай дар шаҳраки начандон калони италияи Венузия тавлид ёфтааст. Падари ӯ ғуломи ба озодӣ баромада буда, ба вазнинии аҳволи иқтисодӣ нигоҳ накарда, барои таҳсили фарзандаш кӯшиш кардааст.

Горатсии ҷавон дар Рим дар мактаби суханшиносии Орбилия таҳсил гирифта, сипас дар Афина илм омӯхтааст. Дар ин ҷо вай дар сӯҳбатҳои иштирокчиёни «Академияи нав» шуда адабиёти юнонро мунтазам омӯхтааст.

Ҳангоми ба ин ҷо омадани Брут (яке аз ташкилкунандагони сӯйқасд ба муқобили Юлий Сезар) Горатсий бо ӯ ошноӣ пайдо намуда, ба артиши республикагиро дохил мешавад ва ҳатто дар ҷанги муқобили Филиппҳо

иштирок менамояд, ки ҳамаи ин минбаъд ба эҷодиёти шоир таъсир расонидааст.

Горатсий дар ибтидо дар жанрҳои хурди лирикӣ мурочиат намуда, эподҳо (ямбихҳои якбайта) навиштааст, ки дар онҳо афкори фалсафӣ, ватандӯстӣ ва ғайра инъикоси худро ёфтаанд. Сонитар ӯ шеърҳои ҳаҷвӣ нависта, дар онҳо нуқсонҳои ҷамъиятро саҳт танқид мекунад. Вай дар қасидаҳои хурд, ки онҳо ба унвони шахсони маълум равона шудааст, афкори худро нисбат ба сохтори ҷамъият ифода менамояд.

Дар вақтҳои охир Горатсий ба номанависӣ рӯчӯ пайдо карда, дар номаҳои дар шакли манзум навиштаи худ бештар ба масъалаҳои илмӣ адабиёт мурочиат намудааст. Бисёре аз ин номаҳо низ ба унвони шахсони маълум равона карда шуда, гоҳе онҳо бо ҳаҷву шӯҳӣ обу ранг дода шудаанд. Дар баъзе аз ин номаҳо шоир аҳволи худ, тарзи зиндагӣ, ҳаёти рӯзмарраи худаш ва атрофиёнашро тасвир кардааст, ки аз онҳо доир ба замони зиндагии худӣ ӯ низ маълумот гирифтани мумкин аст.

Ин аст, ки бисёр адибони асрҳои минбаъда ба донишмандии горатсиёна эътибори хосае зоҳир намудаанд. Чунончи, дар асрҳои XVIII-XIX бисёр адибони Фаронса ба эҷодиёти Горатсий таваҷҷӯҳи хосае додаанд. Аз адибони рус Кантемир, Ломоносов, Державин бо эҷодиёти ӯ машғул шудаанд. Дар ашъори замони литсейии Пушкин мавзӯҳои горатсиёна тез-тез дучор мешаванд. Вай сонитар ҳатто як қатор қасидаҳои шоирро тарҷума ҳам кардааст.

Овидий

Намояндаи дигари адабиёти «Асри Август» шоири лирик Публий Овидий Назон (солҳои 43-17 то милод) мебошад.

Овидий, чунон ки дар бораи зиндагиномаи худ дар яке аз шеърҳои ишора мекунад, соли 43-и пеш аз милод дар шаҳраи Сулмани вилояти Абрис, ки дар оғӯши кӯҳҳо ҷойгир шудааст, ба дунё омадааст.

Ӯ дар хурдсолӣ ҳамроҳи бародараш барои таҳсил ба Рим рафта, дар он ҷо ба мактаби воизӣ дохил мешавад. Зеро дар он замон эътибор ба воизӣ хеле баланд буд.

Ҳамзамонони Овидий воизи хеле баландмаҳорат будани ӯро қайд кардаанд. Ҳамин хусусият барои шоири баркамол гардидани ӯ сабаб шудааст.

Дар ашъори давраи аввали эҷоди Овидий тасвири ишқу муҳаббат мавқеи асосиро ишғол намудааст. Ӯ дар «*Занони қаҳрамон*» ном маҷмӯаи ашъораш дар бораи 15 худозанҳои асотирӣ фикр меронад. Назар ба тасвири шоир заноне ки ба туфайли ҷангҳо аз шавҳарони худ ҷудо шуда, бева мондаанд, ҷангро лаънат мекунанд. Вай бо ҳамин восита ба муқобили ҷанг ва оқибатҳои бади он афкори худро баён мекунад.

Дар давраи дуюми эҷоди худ шоир «Метоморфоза» ном асари бузурге таълиф менамояд.

Ин асар аз 15 қисм иборат буда, қариб 200 афсона ва новеллаҳоро дар бар мегирад. Муаллиф дар таълифи ин новеллаҳо аз асотирҳои қадимӣ истифода намудааст. Аз ҷумла дар он ҳикоятҳои аҷоибҳои оиди аз ҷониби Гера ба ғов табдил дода шудани маъшуқҳои Зевс Ион, ишқи нобарори Пирам ва Тисба ва ғайра оварда шудааст.

Дар ҳикояти ишқи Пирам ва Тисба оварда мешавад, ки ду навҷавон якдигарро дӯст медоранд ва бар хилофи хоҳиши волидайнашон бо ҳам вохӯрда меистанд. Онҳо рӯзе қарор медиҳанд, ки дар беруни шаҳр зери дарахти тут бо ҳам во мехӯранд. Ҳангоме, ки Тисба ба ҷои ваъдагӣ пештар омада Пирамро мунтазир мешавад, дар он ҷо як шери жаён пайдо мешавад. Духтар аз он ба ҳарос афтада, болопӯши худро партофта ба ғор руст мешавад. Вақте ки шер омада болопӯши духтарро пора карданӣ мешавад,, Пирам омада мемонад ва гумон мекунад, ки шер Тисбаро нобуд кардааст ва худро мекушад. Аз ин ҳолат Тисба огоҳ гардида, ӯ ҳам худро дар ҳамин ҷо қатл мекунад. Ин фочиа ба дарахти тут саҳт таъсир карда, вай ба тути сиёҳ табдил меёбад.

Дар ҳикояти дигар ба нобарорӣ дучор омадани Икар нақл карда мешавад. Дедал ба писари худ Икар қанот баста парвоз карданро меомӯзонад. Вай мегӯяд, ки бо ин қанотҳо на баланд ва на паст бояд парвоз кард. Дар акси ҳол онҳо канда шуда, ӯро ба замин яксон мекунанд. Икар бо ин болҳои худ мафтун шуда дар болои баҳр гоҳ баланд ва гоҳ паст парвоз мекунад. Лекин ба ин парвози ӯ болҳо тоб оварда натавониста, ниҳоят канда мешаванд ва Икар ба баҳр афтада ғарқ мешавад. Баъди ҳамин он баҳр Икар номида шудааст.

Намояндаи дигари адабиёти ин давр нависандаи таърихшинос **Тит Ливий (солҳои 59-17 то милод)** буда, ӯ низ дар равнақи фарҳанги Рим саҳми арзанда гузоштааст. Калонтарин асари ӯ «*Аз таърихи бунёди шаҳр*» ба шумор меравад, ки аз 142 китоб иборат буда, аз онҳо 35 китоб то ба мо омада расидааст.

Адабиёти давраи охири империяи Рим (асрҳои I-VI-и эраи мо)

Баъди вафоти Август ҳукмронии императорӣ дар Рим боз ҳам пурқувваттар мешавад. Муносибат ба адабиёт ва театр хусусиятҳои хоса пайдо намуда, доираи мавзӯӣ ва жанрҳои адабӣ низ хурду рангин мегардад. Дар театрҳо намоиши пантомимаҳо (ҳаракатҳои бесухн) бештар мавқеъ пайдо мекунанд.

Адабиёти Рим дар ин давр алоқаи худро аз адабиёти Юнон канда, бештар ба адабиёти «классики»-и Рим таъя мекунад.

Давраи аз фавти Август (соли 14) то ҳукмронии Траянро (соли 117) «асри нуқрагин»-и адабиёти Рим меноманд.

Агар дар «асри Август» адабиёт бештар дар шакли воизӣ инкишоф ёфта бошад, дар замони ҳукмронии Нерон ба «услуби нав» гузашт, ки яке аз намояндагони барҷастаи он Лутсий Анней Сенека мебошад.

Сенека

Лутсий Анней Сенека (чанд муддат пеш аз милод тавлид шуда, дар соли 65-и эраи мо вафот кардааст) зодаи шаҳри Кордуби Испания буда, дар Рим ба воя расидааст. Дар овони ҷавонияш ӯ чанд муддат дар Миср зиндагӣ карда, дар он ҷо бо адабиёти эллиний ва маданияти Шарқ шиносо шудааст.

Баъди бозгашт ба Рим ӯ аз тарафи император Клавдия ба Корсик фиристода мешавд ва 8 солро дар он ҷо гузаронида, бо фалсафа ва адабиёт машғул мешавад. Завҷаи дуҷуми Клавдия - Агриппина ӯро ба Рим пас гардонида, тарбияи писараш Неронро ба ихтиёри ӯ месупорад. Лекин, вақте ки Нерон император мешавад, муносибаташ бо Сенека бад шуда, дар соли 65 ин ҳукмронии ҷаҳил Сенекаро маҷбур менамояд, ки худкушӣ намояд.

Мероси адабии Сенека бо вучуди ин, ки на ҳамаи онҳо то ба мо омада расидаанд, хеле зиёд аст. Вай асарҳои худро бештар доир ба табиат ва тадқиқи он, инчунин рисолаҳои фалсафӣ аз қабилӣ «*Дар бораи ҷаҳл*», «*Дар бораи кӯтоҳ будани умр*», «*Дар бораи осоиштагии руҳ*», мактубҳо дар мавзӯҳои ахлоқ, эпиграммаҳо ва ғайра навиштааст.

Дар эҷодиёти Сенека инчунин трагедияҳо мавқеи ҷудоғонаро ишғол менамоянд. Аз драмаҳои римиҳо танҳо трагедияҳои Сенека то ба мо мукамал омада расидаанд. Ин трагедияҳо на барои театр, балки бештар барои қироат намудан аз ҷониби воизон офарида шуда буданд.

Сенека бо трагедияҳои худ ба муқобили зулму истибдод баромад мекунад.

Муаллиф сужети трагедияҳои худро аз драмнависони Юнони қадим гирифтааст, ки ба ин тоифа трагедияҳои «*Медея*», «*Эдип*», «*Федра*», «*Агамеон*» ва ғайраро дохил кардан мумкин аст.

Ҷиҳати фарқкунандаи трагедияҳои Сенека аз асарҳои муаллифони Юнони қадим дар он аст, ки ӯ инсонро дар назди худо ҳамчун як бозича медонад.

Қаҳрамонони асарҳои Сенека шахсони маъруф буда, пайваста бо тасвири онҳо муаллиф ба ҳамзамонони худ назар месозад. Яке аз асарҳои машҳури Сенека «*Эдип*» мебошад, ки ӯ инро дар пайравии Софокл навиштааст. Трагедияи «*Федра*» бошад, дар асоси нусхаи то ба мо омада нарасидаи асари Еврипид «*Ипполит*» таълиф шудааст.

Мероси бадеии серсоҳаи Сенека диққати бисёр адибони асрҳои минбаъдaro ба худ кашиданд. Аз ҷумла, файласуфҳои минбаъда ҳамчун Дидро ба рисолаҳои фалсафии ӯ таваҷҷӯҳ зоҳир карда бошанд, Шекспир, Корнел барин адибон ба сужетҳои таърихӣ мурочиат карданро аз трагедияҳои Сенека омӯхтаанд.

Анъанаҳои ӯро ҳамзамононаш *Лукан, Петроний* ва дигарон давом доданд.

Дар ҳамин давра *Федр* бо масалҳои худ баромад кардааст. Дар бораи зиндагиномаи ин шоир маълумот хеле кам аст. Лекин аз асарҳои то ба мо омада расидааш маълум мешавад, ки ӯ зиндагии на чандон хуб аз саргузаронидааст. Дар масалҳои Федр зиддиятҳои байни табақаҳои доро ва камбағал дар шакли тамсилӣ, ки хоси ин жанр аст, дода шудааст. Чунончи, дар масалҳои «*Гург ва Барра*», «*Хар, Пирамард ва Чӯпон*», «*Курбоқа ва ҷанги барзаговон*» ва монанди инҳо мо маҳорати хоси масалнависи ӯро дида метавонем.

Назар ба гуфти Федр масал бояд хонандаро хандонад ва ба вай панди ҳаёт омӯзад. Бинобар ин ӯ ин жанро афзал донистааст.

Анъанаҳои масалнависи Федр дар асри XVI аз тарафи Лафонтен ва сонитар аз ҷониби масалнависи рус И.А. Крилов давом дода шуд.

Дар нимаи дуоми асри I эраи мо эътибор ба адабиёт ва санъат боз вусъат пайдо намуда, «услуби нав» қувваи худро гум кардан гирифт ва боз таваҷҷӯҳ ба санъати воизии Систерон, намояндагони адабиёти гузашта баланд шуд.

Дар ин давр аз шоирон *Марсиал, Плиний, Ювенил, Татсит* ва дигарон зиндагӣ ва эҷод карданд, ки дар эҷодиёти онҳо анъанаҳои шоирони пештарро мушоҳида менамоем.

Аз асри II сар карда адабиёти Рим рӯ ба инқироз ниҳода, аз замони ҳумкронии Андриан ҳаёти адабӣ аз Рим ба музофотҳо мекӯчад. Дар ин давр дар қатори Лукиан, Плутарх, Светоний, Гелий барин шоирон боз як гурӯҳи дигари шоирон аз қабилҳои *Анниан, Септимий Серен, Авит ва Мариан* ба майдони адабиёт меоянд, ки онҳоро «шоирони нав» ном бурдаанд. Доираи мавзӯ ва жанрҳои адабии ин шоирон рангоранг буданд.

Яке аз шоирони «услуби нав» *Флор* баробари воизи хуб ва муаллифи асарҳои таърихӣ будан, шеърҳои дилнишн дошт. Аз шеърҳои вай, ки тавассути «*Тазкираи лотинӣ*»-и дар асри VI дар Африка таҳияшуда то ба мо омада расидааст, маълум мегардад, ки Флор дар мавзӯҳои ишқӣ ва ҳаёти шеърҳои хуб гуфтааст. Мазмуни яке аз шеърҳои ӯ чунин аст:

Гар ту бепулӣ, бад аст, пулдорӣ ҳам бад аст.

Шармдорӣ бад аст, шум будан ҳам бад аст.

Гар ту хомӯшӣ, бад аст, серҷоғӣ ҳам бад аст.

Гар надорӣ зан, бад аст, зандорӣ ҳам бад аст.

(Аз русӣ тарҷумаи А. Қамарзода)

Дар байни шоирони ин давр Апулей мавқеи хоса дорад.

Апулей

Апулей тахминан соли 125 дар шаҳри Мадавр, дар оилаи шахсони доро таваллуд шудааст.

Апулей таҳсилро дар Карфаген оғоз намуда, дар Афина ба итмом расонидааст. Ӯ дар ибтидо дар Рим ҳамчун адвокат адои хидмат намуда, баъд ба сайру саёҳат баромадааст. Вай ҳамчун воизи бомаҳорат дар ҳар ҷо бо маърӯзаҳои пурмӯхтаво ва ҷолиби худ баромад мекард. Ниҳоят ӯ боз ба Карфаген баргашт ва фаъолияти воизи худро дар ин ҷо давом дода, ҳамчун файласуф шӯҳрати бузург пайдо кард. Ӯ дар ин бобат давомдиҳандаи анъанаҳои Платон буд. Ӯ ба забонҳои юнонӣ ва латинӣ асарҳои зиёдеро аз қабилӣ «Дар бораи Платон ва таълимоти ӯ», «Дар бораи даҳогии Сукрот», «Дар бораи дунё», «Дар бораи моҳиҳо», «Дар бораи дарахтон», «Дар бораи арифметика», «Дар бораи мусиқӣ» ва ғайраро навиштааст. Маърӯзаҳои «Апология», маҷмӯаи маърӯзаҳо таҳти унвони «Флорида», романи «Метаморфоза» (ё худ «Хари тиллоӣ») ба ӯ шӯҳрати калон овардаанд.

Романи «Метаморфоза» дар асоси сужетҳои қадимӣ навишта шуда, дар он ҳикоя карда мешавад, ки чи тавр Лукий ном ҷавон ба дасти ҷодугарзане афтода ба ҳар табдил меёбад. Барои аз нав ба одам табдил ёфтани ӯ бояд барги гулро хоидан лозим буд. Лекин ин кор бояд дар рӯзи дигар ба амал оварда шавад. Бо амри тасодуф шабона хонаи ҷодугарзанро дуздон ғорат мекунанд ва харро низ ба яғмо мебаранд. Ана аз ҳамин вақт сар карда тамоми азобу машаққати ӯ сар мезанад ва ӯ ба дасти одамони гуногун афтода азиятҳои зиёдеро аз сар мегузаронад. Ниҳоят вай аз дасти соҳибаш гурехта, ба назди баҳр меравад ва аз худо Исида илтиҷо мекунад, ки ӯро боз ба одам табдил диҳад. Худо нолаи ӯро шунида мегӯяд, ки агар минбаъд танҳо ба ӯ эътиқод намояд, хоҳишаҷро иҷро хоҳад кард. Ҳамин тавр ҳам мешавад ва минбаъд ҷавон эътиқодманди ҳамон худо шуда, ба Рим меравад ва дар он ҷо шӯҳрати калон пайдо мекунад.

Эҷодиёти Апулей диққати адибони минбаъдаро ба худ кашидаанд. Аз ҷумла Боккаччо дар новеллаҳои ҷудогонаи асари худ «Декамерон» аз сужетҳои Апулей истифода кардааст.

Ниҳоят, дар асрҳои III-IV-и мелод империяи Рим рӯ ба инқироз ниҳода, дар ин ҷо дини христианин ҷорӣ мегардад. Гарчанд дар ин давр дар адабиёт хомӯшии ба вучуд меояд, лекин баъзе шоирон ҳамчун *Авсоний*, *Клавдиан*, *Аммиан Марселин* бо шеърҳои худ баромад карданд. Дар адабиёти ин давр насри ривоятӣ низ ба назар мерасад, ки сужетҳои он низ аз адабиёти даврони қадим гирифта шудааст.

Ҳамин тариқ баъди анҷом ёфтани империяи Рим адабиёти қадим ба поён мерасад, лекин асарҳои барҷастаи он барои асарҳои минбаъда ёдгор шуда мемонанд ва аз онҳо дар ҳар асру замон адибон ва аксар намояндагони фарҳанг истифода бурда меоянд, ки ин анъана то рӯзҳои мо идома дорад.

Мавзӯҳои барои машғулоти амалӣ:

1. *Адабиёти Рим дар давраи инқироз.*
2. *Маҳорати воизӣ.*
3. *Хусусиятҳои ба худ хоси эҷодиёти адибони ин давр.*
4. *Эҷодиёти Вергилий, Горатсий ва Овидий.*
5. *Адабиёти Рим дар давраи охири республика.*
6. *Адабиёти Рим дар давраи империя*
7. *Эҷодиёти, Сенека ва Апулей..*
8. *Адабиёти давраи охири империяи Рим (асрҳои I-VI-и эраи мо).*

Адабиёт:

Каримов. И. К. Тарихий хотирасиз келажак йӯқ.

Чистякова Н. А., Вулих Н. В. История античной литературы.

Қамарзода А. Таърихи адабиёти ҷаҳон.

Йӯлдошев М. Таниш сиймолар.

Асарҳои Систерон, Вергилий, Горатсий, Овидий, Апулей ва дигар адибони Рими қадим

АДАБИЁТИ АСРҲОИ МИЁНА

Масъалаҳои асосӣ:

- *Заминаҳои ба вуҷуд омадани адабиёти асрҳои миёна.*
- *Ҳамосаи қаҳрамонии франсуз.*
- *«Суруд дар бораи Роланд».*
- *Адабиёти ритсарӣ ва муносибати он бо адабиёти Шарқ.*
- *Мавқеи ҳаҷв дар адабиёти шахр*

Дар асрҳои панҷӯми эраи мо сохтори ғуломдорӣ дар империяи Рим авҷ гирифта, дар натиҷа ғуломон ба муқобили зулму истибод сар бардоштан ва ниҳоят чунин сохтори чамбиятӣ барҳам хӯрда, ба ҷои он сохтори нав - чамбияти феодалӣ-крепостной ба вуҷуд омад.

Гарчанд ин сохтор низ ба ҳаёти деҳқонон ва умуман табақаҳои меҳнатии чамбият дигаргунии кулӣ ба вуҷуд наоварда бошад ҳам, ғуломон ба тарзи расмӣ озод шуданд.

Дар чамбияти ғуломдорӣ ғуломонро соҳибонашон фурӯхта ва ё харида метавонистанд. Дар чамбияти феодалӣ бозори инсон ба тарзи расмӣ аз байн рафт. Лекин чунон ки дар чамбияти ғуломдорӣ барои зиндагӣ қардан ва аз гуруснагӣ намурдан дар дасти хӯҷаинаш қор қардани ғулом маҷбур буд, дар чамбияти феодалӣ деҳқон барои зиндагӣ қардан қувваи қорҳои худро мефурӯхт. Дар натиҷа ба туфайли дигар шудани сохтори иҷтимоӣ шакли истисмори инсон аз тарафи инсон низ дигар гашту халос.

Гарчанд ба туфайли нест шудани сохтори ғуломдорӣ ба ҷои он сохтори феодалӣ пайдо шуда, шакли истисмор дигар гардида, барои мардуми меҳнатӣ ягон арзиши ба назар намоён дида нашавад ҳам, ин ҳолат дар тараққиёти чамбияти инсонӣ ҳодисаи муҳим шуморида мешавад. Аз ҳамин вақт дар таърихи инсоният асрҳои миёна оғоз ёфт.

Дар натиҷа ба ҷои адабиёти қадим, ки хоси чамбияти ғуломдорӣ буд, адабиёт ва фарҳанги нав ба вуҷуд омад, ки он асосан манфиати феодалҳоро ҳимоя менамуд ва ба тарғиби мафкураи онон равона карда шуда буд.

Дар ин давр рангорангии мавзӯҳо ва жанрҳои адабӣ дар адабиёти бисёр мамлакатҳои Аврупо ба назар мерасанд.

«Суруд дар бораи Роланд»

Яке аз асарҳои ба назар намоёни адабиёти ин давр «*Суруд дар бораи Роланд*» ном ҳамосаи қаҳрамони франсуз ба шумор меравад. Ин дoston аз ҷониби якчанд эҷодкорони dostonҳои халқӣ офарида шуда, дар натиҷа

вариантҳои гуногуни он ба вучуд омада бошад ҳам, лекин ҳамаи онҳо ба як ғоя, ба як мақсад нигаронида шудаанд.

Таърихи таълифи нусхаи то ба омада расидаи ин достон ба соли 1170 рост меояд. Лекин нусхаҳои то он офаридашуда низ маълум аст.

Ҳамон нусхае, ки то ба мо омада расидааст, бо мисраъҳои «*Достон тамом шуд, Туролдус монда шуд*» ба поён мерасад.

Пас Туролдус кист? Муаллифи асар ва ё гӯянда-ичрокунандаи он? Ин номаълум аст.

Назар ба маълумоти солномаҳои таърихӣ 15 августи соли 778 корони (шоҳи) Фаронса Карли Бузург бо лашкари худ аз Испания баромада ҳангоми ба дараи Ронсевал расидани ӯ ба Карл ва лашкари вай испанҳо ҳучум мекунад. Дар ин ҷанг бисёр аскарони Карл ва Хрусланд ном лашкаркаш низ ҳалок мешаванд.

Ана ҳамин юриши бемуваффақияти Карли Бузург ба Испания ва воқеа-ҳодисаҳои ба ҳамин монанд ба пайдоиши достони «Суруд дар бораи Роланд» асос шудааст. Лекин ин воқеаи таърихӣ дар достон айнан тасвир нашуда, балки он хусусияти қаҳрамонӣ ва афсонавӣ гирифтааст. Дар натиҷа ҳамин як лавҳаи таърихӣ ҳамчун як ҷанги бузург дар достон тасвири худро ёфтааст. Инчунин дар ҷараёни офаридани достон як қатор воқеаҳо ва шахсони таърихӣ хусусияти бадеӣ пайдо кардаанд. Тахмин меравад, ки ҳамон Хрусланд ба Роланд табдил шуда бошад.

Назар ба мазмуни достон корони Фаронса Карли Бузург Испанияро ба тасарруфи худ дароварда, дар он ҷо 7 сол ҳукмронӣ мекунад. Дар ҳамин давра ба ҷуз ҳокими вилояти Сарагос Шоҳ Марсилиӣ тамоми Испания ба итоати ӯ мебарояд. Марсилиӣ бо маслиҳатчиёни худ машварат карда, ба як қарор меояд, ки Карли Бузургро фиреб диҳад. Бо ҳамин мақсад онҳо бо тӯҳфаҳои бисёре ба назди Карл сафири худро фиристодани мешаванд. Онҳо мегӯянд, ки баъди ҳамин Карл аскарҳои худро аз Испания гирифта меравад.

Баъди ин Карл ҳам бо одамони худ маслиҳат мекунад ва ба назди Марсилиӣ сафир фиристодани мешавад. Онҳо қарор мекунад, ки Роландро фиристанд. Лекин дӯсти вай граф Оливер ҷаҳлдор будани Роландро баҳона карда, ба сафир шуда рафтани ӯ зид мебарояд. Роланд ба ин қарор номзадии дӯсти наздикаш Ганеллонро нишон медиҳад. Лекин Ганеллон бошад, «Роланд ба ман душман, бинобар ин маро ба сафири фиристода истодааст» мегӯяд. Пас аз ин ӯ ба Роланд бо ҷашми бад нигоҳ карда, аз вай ниқор гирифтани мешавад. Ӯ ба назди шоҳ Марселиӣ рафта, бо ӯ хоинона сулҳ мекӯнад ва дар асоси ҳамин сулҳи хоинона ба назди Карл баргашта: «Марселиӣ маро хеле хуш истиқбол намуд, вай туро хеле эҳтиром мекунад ва ба наздат омада, ба ту итоат мекунад», мегӯяд.

Сони Карл як миқдори ками аскарони худро дар Испания гузошта, худаш ба Фаронса баргаштани мешавад. Ҳамин вақт дар асоси нишондоди

Ганеллони хоин Роланд ба қисми дар Испания мондаи лашкар сардор таъйин карда мешавад.

Баъди он, ки Карл ва лашкарони ӯ аз хоки Испания баромада мераванд, Марселий бо 100 ҳазор аскари худ ба лашкари 20 ҳазорнафараи Роланд ҳучум мекунад. Дӯсти наздики Роланд граф Оливер ин воқеаро дида, ба вай маслиҳат медиҳад, ки бонг зада Карлро ба ёрӣ даъват намояд. Лекин Роланди якрав ва бадҷаҳл ба қувваи худ бовар карда, душманро бо ҳамин лашкари мавчуда торумор карданӣ мешавад. Лашкари Роланд ҳар чи қадар маҳорат кор фармуда, саҳт ҷангида, ба муқобили душман ҳучум накунад, лекин лашкари душман, ки аз онҳо панҷ маротиба зиёд буд, онҳоро мағлуб менамояд. Ниҳоят Роланд бонг зада Карлро ба ёрӣ даъват мекунад. Ҳангоми Карл ба майдони ҷанг омаданаш дар назди Оливер ҳеҷ касро намебинад ва бо ҷаҳл ба майдон даромада ба лашкари душман зарбаи саҳт медиҳад ва ӯро маҳв менамояд. Карл хоинии Ганеллонро фаҳмида, ӯро низ қатл мекунад.

Дар «Суруд дар бораи Роланд» шону шукӯҳ ва қаҳрамониҳои Карли Бузург ва садоқати одамонаш нисбат ба вай тасвири худро ёфтааст. Лекин ба ин нигоҳ накарда «Суруд дар бораи Роланд» асари халқӣ, ифодакунандаи қаҳрамониҳои халқи Фаронса ба шумоор меравад.

Гарчи қаҳрамони асар аз тоифаи княз ва ашрофони Фаронса мебошанд ва Роланд низ яке аз онҳост, лекин дар асар қаҳрамониҳои онҳо ҳамчун вакили халқи Фаронса нишон дода шудааст. Роланд ва Оливер баробари баҳодурони часуру нотарс будан ба подшоҳи худ, ба мамлақати худ содиқу вафодоранд. Барои Роланд аз ватани худ, халқи худ ва подшоҳи худ чизи пурқимат нест. Бинобар ин вай дар роҳи мудофияи он ҷони худро дарег намедорад. Ӯ барои ҳимояи ватан аз марг наметарсад. Ӯ дар ин бора сухан ронда мегӯяд: «агар ба ман дар майдони ҷанг шаҳид шудан лозим ояд, ба сафи пеши лашкар гузашта, барои то дами охирин мубориза бурдан мечангам ва часади худро низ ба муқобили душман мепартоям».

Ин гуфтаҳои Роланд чӣ андоза ҷанговари ҳақиқӣ будани ӯро ифода менамояд.

Дар дoston образҳои Роланд ва Ганеллон бо ҳам зид гузошта шудаанд.

Ҳангоме ки ба назди шоҳ Марселий Роландро фиристоданӣ мешаванд, вай хеле хурсанд мешавад. Лекин вақте ки бинобар тезҷаҳл буданаш ӯро нафиристоданӣ мешаванд, вай барои ин кори пуршараф дӯсти худ Ганеллонро интиҳоб мекунад. Бо ин вай Ганеллонро хурсанд карданӣ мешавад. Аммо, баракас Ганеллон чунин рафтори Роландро душманона пиндошта аз Роланд хафа шуда, аз пай ниқор гирифтани мешавад. Танҳо бо ҳамин ният вай бо шоҳ Марселий сулҳи хоинона мебандад.

Бо нишон додани зиддияти байни Роланд ва Ганеллон дар асар симои Роланд боз ҳам барҷастатар баромадааст.

Муносибати байни Роланд ва Оливер низ хеле ҷолиби диққат аст. Ҳангоме ки шоҳ Марселий ба лашкари Роланд ҳучум мекунад, Оливер аз вай илтимос мекунад, ки Карлро ба ёрӣ даъват намояд. Лекин Роланди яқрав ба ин розӣ намешавад. Оливер, ҳамчун дар афсонаҳои қаҳрамонӣ, ин таклифи худро се бор такрор мекунад.

Лекин вақте ки ҷанговарони Роланд ба мағлубият дучор мешаванд, ниҳоят ӯ аз Оливер хоҳиш мекунанд, ки Карлро ба ёрдам даъват намояд. Акнун Оливер ҳам ба даъвати Роланд зид мебарояд, Роланд низ талаби худро се бор такрор мекунад. Пас аз ин Оливер Карлро ба ёрӣ даъват мекунад..

Ҳамин тариқ дар асар Роланд ва Оливер ҳамчун дӯстони содиқ тасвир шуда, Роланд ба қувваи худ аз ҳад зиёд бовар мекунад, лекин бо Оливер дӯсти содиқ аст. Бинобар ин ҳам дар дoston онҳо чунин таъриф карда шудаанд:

Оливер доно, граф Роланд ғолибу баҳодур,
Ҳар ду ҳам бо шаъну шавкати худ шуда машҳур.

Ҳамин тавр, «Суруд дар бораи Роланд» дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ ҳамчун намунаи ҳамосаи қаҳрамонӣ ба шумор рафта, дар он аз матонату ҷасорати мардуми Фаронса ҳикоя карда мешавад.

Адабиёти клерикалии асрҳои IX-XIII

Дини католикӣ дар давраи феодализм хеле васеъ паҳн шуда буд. Дин феодалҳоро ҳимоя намуда, моҳияти реаксионии феодализмро пинҳон мекард. Бинобар ин ҳам дини католикӣ муттақои асосии феодализм ҳисоб меёфт ва дар мафкура, инчунин яке аз соҳаҳои он адабиёти бадеӣ, низ таъсири калон расонида буд. Рухониёни иртиҷоӣ аз воқеа-ҳодисаҳои динӣ истифода бурда, сужетҳои диниро омӯхта, ғояҳои динии худро дар байни мардум паҳн карданӣ мешуданд.

Дostonҳои қаҳрамонӣ, ки мислашро дар боло дида гузаштем, асосан дар шакли шифоҳӣ офарида шуда, асарҳои динӣ, ки манфиати калисо ва динро ҳимоя менамуд, дар шакли хаттӣ ба вучуд оварда мешуданд.

Адабиёти клерикалӣ (динӣ, черковӣ, калисой) дар ибтидо ба забони лотинӣ офарида мешуд. Рухониёни динӣ минбаъд бо мақсади ҳар чи бештар дар байни аҳоли тарғиб намудани ғояҳои худ онро ба забони мардуми маҳаллӣ меофаридагӣ шуданд.

Адабиёти клерикалӣ халкро тарғиб менамуд, ки ба дин, ба худо бовар кунанд. Баробари ин манфиати табақаи ҳукмронро дар ҷамъияти феодализм ҳимоя мекард. Ин адабиёт бештар дар асоси афсона ва

ривоятҳои динӣ ба вучуд оварда шуда, дар баъзеи онҳо ҳаёти халқи оддӣ низ инъикоси худро меёфтанд. Мардуми меҳнаткаш, ки аз зулми феодалҳо ба дод меомад, баъзан орзуву умедҳои худро дар чунин афсонаҳо медид ва бо ҳаёли он дунё худро таскин меод.

Баъзе офарандагони адабиёти клерикалӣ аз эҷодиёти даҳонакии халқи истифода бурда, дар онҳо ғояҳои диниро омехтаанд. Дар натиҷа дар чунин асарҳо унсурҳои фантастикӣ бештар ба назар мерасанд.

Яке аз чунин асарҳо «*Афсона дар бораи Евлаи муқаддас*» мебошад. Чунон ки дар ин асар оварда шудааст, душманон кӯшиш мекунанд, ки Евлаи муқаддасро аз дини христианин бароранд, лекин ба мақсадашон ноил шуда наметавонанд. Шоҳ Максимилиан ӯро ба гулхан мепартояд. Лекин оташи гулхан ба вай таъсир намекунад. Баъди ин сари ӯро мебурранд. Лекин руҳи муқаддас ба осмон pariда меравад. Муаллиф аз худо илтиҷо меамояд, ки руҳи вай дар ҷаннат бо ҳузуру ҳаловат бошад.

Дар «*Ҳикоя дар бораи Авлиё Аликсей*» бошад, нақл карда мешавд, ки писари яке аз аъёнҳои Рим Аликсей баъди хонадор шудан ба завҷааш мегӯяд, ки вай бо худочӯӣ умр ба сар бурданист. Вай бо ин мақсад тамоми молу мулкашро ба қашшоқон тақсим карда дода, аз кишвари худ баромада меравад ва дар мамлакатҳои Шарқ 17 сол садақа талабида зиндагӣ мекунанд. Сонӣ 17 сол дар як ҳучра дур аз одамоне гӯшанишӣ карда умр ба сар мебарад. Ниҳоят баъди фавташ аз қафаси синаи ӯ тамоми таърихи ӯро доништа мегиранд. Дар қабраш бошад тамоми мӯъҷизаҳо муҳайё будаанд.

Дида мешавад, ки ҳамчун дигар асарҳои адабиёти клерикалӣ дар ин асар ҳам ғояҳои таркидунёкунӣ, бо орзуи он дунё зиндагӣ кардан пеш ронда шудааст.

Бунёдкорони адабиёти клерикалӣ асарҳои адабиёти шифоҳии халқро ба хубӣ омӯхта, аз онҳо лаҳзаҳои ба худашон лозимаро интихоб менамоянд ва ба он обу ранги бадеӣ дода, дар асарҳояшон кор мефармоянд.

Пас чунин ба назар мерасад, ки адабиёти клерикалӣ асосан манфиати феодалҳоро ҳимоя намуда омадааст.

Дар ҳамин давр баробари адабиёти клерикалӣ адабиёти дарборӣ низ ба вучуд омад, ки он ҳам асосан ба манфиати синфи ҳукмрон нигаронида шуда буд.

Адабиёти ритсарӣ

Дар асрҳои XII-XIII дар Ғарб бар хилофи адабиёти клерикалӣ адабиёти ритсарӣ ба вучуд омад, ки он бештар ба ифода намудани ҳаёти ин дунё нигаронида шуда буд.

Бертерн де Берн яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти ритсарӣ ба шумор меравад. Вай дар шеърҳои худ деҳқононро ба дағалӣ,

бадмуомилагӣ айбдор карда, ба онҳо бо нафрат менигарад. Аз ин бармеояд, ки адабиёти ритсарӣ низ ба манфиати табақаҳои хукмрон нигаронида шудааст. Бояд гуфт, ки дар баъзе асарҳои адабиёти ритсарӣ инъикоси ҳаёти мардуми меҳнатӣ низ ба назар мерасад. Дар чунин асарҳо нисбат ба ҳаёти мардуми меҳнатӣ бефарқ будани шоҳу шоҳзодагон нишон дода шудааст.

Чунончи дар достони «*Тристан ва Изалда*» оварда мешавад, ки Тристан ном ҷавонро амакаш бо Изалда ном духтарак шиносо менамояд. Лекин баъди он, ки байни ду навҷавон муҳаббати самимӣ пайдо шуд, амакаш Марк ишқи онҳоро поймол карданӣ мешавад. Муаллиф бо овардани ин воқеа разолати шоҳу шоҳзодагонро фош кардааст.

Ба туфайли авҷ гирифтани адабиёти шаҳр, ки манфиати табақаҳои меҳнатии мардумро ифода мекард, дар охири асри XIII дар Олмон ва Фаронса адабиёти ритсарӣ низ ба инқироз дучор мешавад.

Адабиёти шаҳр дар асрҳои миёна

Дар асри XIII дар ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии Аврупои Ғарбӣ як қадар дигаргуниҳо рух доданд. Ба туфайли ривож ёфтани савдо ва ҳунармандӣ ҳаёт дар шаҳрҳо хеле боло рафт, ки онро дар аксар мамлакатҳои Аврупо دیدан мумкин буд. Чунончи, агар дар асри XIII дар Париж қариб 100 корхонаи ҳунармандӣ мавҷуд бошад, дар асри XIV омада, адади онҳо ба 300 расид. Ин ҳолат ба тез ривож ёфтани мамлакат сабаб шуд.

Дар натиҷаи ин адабиёти шаҳр ба вучуд омад, ки он ба муқобили адабиёти клерикалӣ ва адабиёти ритсарӣ равона шуда буд. Ин адабиёт жанрҳои хоси худро дошт. Агар дар адабиёти клерикалӣ ва ритсарӣ асосан жанрҳои дoston ва манзумаҳо ба назар расанд, дар адабиёти шаҳр жанрҳои хурди инъикоскунандаи воқеа-ҳодисаҳои реалии ҳаётӣ ба назар мерасанд. Чунончи, дар адабиёти ин давраи Фаронса жанри *фаблио*, дар Олмон *шванк*, дар Италия *новеллаҳо* пайдо шуданд. Инчунин дар ҳамин давр ба жанри драма низ эътибор дода шуд.

Жанри *фаблио*, ки дар байни мардуми Фаронса хеле васеъ паҳн шуда буд, бо мӯъҷазӣ ва ҳозирчавобии худ аз бисёр ҷиҳат латифаҳои моро хотиррасон мекунад. Дар фаблиоҳо, ки бештар хусусияти ҳаҷвӣ-юморӣ доранд, ягон ҷиҳати ҳаёт нозукбаёнона тасвир карда мешавад. Аз ҷумла дар як қатор фаблиоҳо фиребу найранги руҳониён, аз ҳисоби меҳнати мардум рӯз гузаронидани онҳо фош карда шудаанд. Дар натиҷа онҳо дар байни халқ хеле маъмул гаштаанд. Чунончи дар фаблиои «*Маркаби муқаддас*» оварда мешавад, ки епископ як руҳониро барои он, ки ҷасади маркабашро дар ҷои муқаддас гӯронидаст, ҷазо доданӣ мешавад. Аммо руҳонӣ ба епископ 20 лир пул дода мегӯяд, ки маркабаш пеш аз марг васият карда будааст, ки ӯро ба ҳамин ҷои муқаддас гӯронанд. Баъди гирифтани пул епископ ба васияти маркаб бовар карда, барои дар ҷои

мукаддас гӯронидани он розӣ мешавад. Вай «маркабатон дар воқеъ ҳам мукаддас будааст» мегӯяд. Бо ин муаллиф ришвахӯрии диндоронро масхара карданӣ шудааст.

Чунин асарҳо дар адабиёти ин давраи италянҳо, олмониҳо низ фаровон дида мешаванд.

Адиби немис Штринер дар асоси истифода намудан аз шванкҳои олмонӣ «*Поп Амис*» ном қиссаи худро офаридааст. Дар ин асар Амис ном поп, ки кони ҳилаю найранг ва фиреб аст, фош карда мешавад. Аз ҷумла вай мегӯяд, ки «агар ман дуо хонам, дар чоҳ моҳӣ пайдо мешавад», «ман маркабро ба хондан меомӯзнам» ва ғайра.

Баробари чунин мавзӯҳо дар як қатор фаблиоҳо воқеаҳои ҳаёти маишӣ, аз вазъиятҳои ноқулай ба туфайли ҳозирчавобӣ зуд баромадани қаҳрамонон низ тасвир шудааст. Ба ин қабил фаблиоҳои «*Табиби деҳқон*», «*Болопӯши баробар тақсимшуда*» ва ғайраро дохил кардан мумкин аст.

Аз ҷумла дар фаблиоии «Болопӯши баробар тақсимшуда» оварда мешавад, ки як марди қашшоқ писарашро ба духтари ритсар хонадор мекунад. Арӯс хеле исрофкор буда, дар хона чизе намемонад. Ниҳоят он мард ба писараш мефармояд, ки аз сарой болопӯши аспро гирифта барояд, то ки ба он падарашро печонида ба ҷое бурда монад. Писар ба сарой даромада болопӯшро ду тақсим мекунаду нимашро ба падараш бароварда медиҳад. Вақте падар мепурсад, ки чаро оно ба ду қисм тақсим кардаст, писар ҷавоб медиҳад, ки нисфи дигари он барои печонидани падар лозим шуда менамояд.

Фаблиоҳо дар инкишофи адабиёти асрҳои минбаъда таъсири хуб расонида, аз онҳо Боккаччо, Ревис, Молер, Лафонтен, Балзак, Мопассан ва дигар адибон дар офаридани асарҳои худ хеле фаровон истифода бурдаанд, ки ин аз то чи андоза ҳаётӣ будани фаблиоҳои франсузҳо гувоҳӣ медиҳад.

Яке аз жанрҳои дигаре, ки дар адабиёти шаҳр хеле маъмул гардида буд, дostonҳои хусусияти ахлоқӣ ва ҳаҷвӣ дошта мебошанд. Ҳамчун намунаи чунин асарҳо эпоси «*Роман дар бораи рӯбоҳ*»-ро нишон додан мумкин аст. Ин асар дар адабиёти Фаронса ба вучуд омада, дар асрҳои XII-XIII якҷанд маротиба аз нав қор карда шудааст.

Дар эпос воқеаҳои ҳаётӣ ва иштироккунандгон ба тариқи образҳои тамсилӣ дода шудааст. Дар эпос образҳои ҳайвонот ҳамчун ҳаёти одамон бо ду гурӯҳи ба ҳам зид тасвир карда шудааст. Чунончи, Нобл ном шер дар сифати подшоҳ, Брен ном хирс ба сифати бой, Изенгрим ном гург дар сифати ритсар ва ходими дарбор, Белна ном хар дар сифати мулло тасвир карда шудааст. Онҳо ҳайвоноти ваҳшӣ - намояндагони табақаҳои ҳукмронии ҷамъият буда, ба халқ ҳамеша зарар меоваранд. Дар асар инчунин мурғ, хурӯс, харгӯш, гурба барин ҳайвонҳои хонагӣ тасвир шудаанд, ки онҳо дар худ симои мардуми меҳнаткаш ва ҷафодидаро мучассам намудаанд.

Дар эпос Рекар ном рӯбоҳ ҳамчун образи марказӣ амал мекунад. Мо дар бораи Рекар сухан ронда ўро дар ду ҳолат мебинем. Дар қисми аввал вай ба муқобили шер, хирс барин вакилони табақаҳои истисморкунанда баромад мекунад. Дар чунин ҳолат мо ғайбати ўро маъқул мекунем. Минбаъд вай ба ҳайвонҳои оддӣ ҳам зарар мерасонад.

Аз ҳилаҳои Рекар ба ҷон омада, гург ўро ба суд медиҳад. Лекин вай ба суд намеояд. Ин вақт якчанд хурӯс ҷасади як мурғи мурдари бардошта ба суд меоянд ва мегӯянд, ки ана ин мурғҳо се хоҳарон буданд, ҳамаи онҳоро Рекар кушт. Ниҳоят Рекарро ба суд гирифта меоянд ва Рекар ба гуноҳаш иқро мешавад. Гург аз болои Рекар ғалаба мекунад. Вақте ки Рекарро ҷазо доданӣ мешаванд, монахҳо ўро ба кафолат мегиранд ва ў дар монастир зиндагӣ мекунад, лекин шабона боз ҳамон ғайбати айёри ва ҳилагирии худро давом медиҳад. Вай ҳатто гургро кушта, бо роҳи фиреб ба дарбор даромада мегирад ва ба ҷои шер подшоҳ мешавад.

Дар нимаи думи асри XIII достоне бо унвони «*Ба тахт баромадани Рекар*» офарида шудааст. Гарчанд ин дoston ба эпоси болоӣ ҳамроҳ карда нашудааст, лекин ба назар давоми мантиқии он ба шумор меравад ва тасавури моро дар бораи образи Рекари маккор пурқувваттар мегардонад.

Чунонки дар дoston тасвир шудааст, Рекар баъди подшоҳ шудан бойҳоро ҳимоя карда, нисбат ба камбағалон зулм мекунад. Ҳатто папаи Рим ҳам аз Рекар ҳилагариро омӯхтанӣ мешавад. Умуман баъди ба вучуд омадани достони «*Ба тахт баромадани Рекар*» образи Рекар боз ҳам мукамалтар гардида, чунин ҳулосае бармеояд, ки дунёро ҳила ва найранг идора карда истодааст.

Яке аз жанрҳои дигаре, ки дар адабиёти шаҳр мавқеи хоса ишғол карда буд, жанри драма мебошад.

Дар асри XIII асарҳои сахна аз ихтиёри черков ба ихтиёри намояндагони адабиёти шаҳр гузашт. Акнун асарҳои сахнаӣ ҳангоми ярмаркаҳо, идҳо дар кӯча ва майдонҳои шаҳр иҷро карда мешуданд. Ба ихтиёри шаҳр гузаштани драма онро аз ҷиҳати шакл ва мазмун ҳам бойтар гардонид.

Акнун дар қатори *меракли (аҷоибот)*, *мистерия (меҳнат)*, *маромитэ (панду насиҳат)* барин жанрҳои драмавӣ, ки аз ихтиёри черков баромада буданд, боз жанрҳои *сотҳо ва фарсҳо* дохил шуданд, ки хусусиятҳои дунёвӣ доштанд.

Агар меракли, мистерия, маромитэ барин жанрҳои драмавӣ аввалҳо хусусиятҳои динӣ дошта бошанд, минбаъд тамоман мазмун ва мундариҷаи дигар касб карданд. Сотҳо ва фарсҳо бо хусусиятҳои ҳаҷвӣ-юморӣ худ бештар ба фабиҳо наздикӣ дошта, дар онҳо аз болои табақаҳои болоии ҷамъият, попҳо ва феодалҳо истехзо ба назар мерасад. Дар ин асарҳо олимони шахшудамонда, руҳониёни муфтхӯр, судяҳои порахӯр ва монанди инҳо саҳт ҳаҷв карда мешаванд.

Дар як қабил фарсҳо ба масъалаҳои оилавӣ низ эътибор дода шудааст, ки яке аз онҳо «Фарс дар бораи тағора» мебошад. Чунонки дар ин фарс оварда мешавад, як зан бо модари худ шавҳари танҳои бечораашро азоб медиҳанд. Баъд аз ин шавҳар рӯихати корхоеро, ки бояд худаш иҷро намояд, тартиб медиҳад ва дар асоси он кордорӣ мекунад. Вақте ки занаш ба тағорай пури об меафтад, ӯ вайро халос намекунад. Зан аз вай илтиҷо мекунад, ки ӯро аз об бардорад, лекин шавҳар мегӯяд, ки ин кор дар рӯихати корҳои вай иҷро мекардагӣ дохил намешавад. Ана ҳамин тавр шавҳари бечора бо ҳозирчавобии худ аз зани яқрав ва модарарӯси ҷоҳилаш ниқор мегирад.

Дар фарсҳо ба масъалаҳои замонавӣ низ эътибори хоса дода шудааст, ки яке аз онҳо «Адвокат Патлен» мебошад. Дар ин асар оварда шудааст, ки адвокат Патлен шахси ниҳоят айёр ва ҳилагар аст. Вай ба назди мовутфурӯш рафта, ба вай илтифот намуда, ӯро ба хонаи худаш таклиф мекунад. Баъди ин аз вай ба қарз мовут мегирад. Вақте ки бори дигар мовутфурӯш ба хонаи адвокат меравад, зани адвокат баромада мегӯяд, ки Патлен бемор хобидаасту ҳеҷ касро қабул намекунад ва ӯро пас гардонда мефиристад.

Лекин дар навбати худ Патлен аз ҷӯпон Тибо панд меҳӯрад ва ба қавле «дузд роҳзан мезанад».

Ҳамин тариқ дар асрҳои миёна адабиёти шахр бо жанрҳои рангоранги худ ба тасвири воқеа-ҳодисаҳои гуногуни ҳаётӣ нигаронида шудааст.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Манбаъҳои адабиёти асрҳои миёна.*
- 2. Мавзӯ ва ғояи достони «Суруд дар бораи Роланд».*
- 3. Адабиёти клерикалӣ ва хусусиятҳои ба худ хоси он.*
- 4. Адабиёти ритсарӣ ва жанрҳои он.*
- 5. Адабиёти шаҳр ва жанрҳои он.*
- 6. Мавзӯ ва ғояи «Роман дар бораи рӯбоҳ».*

Адабиёт:

Каримов. И. К. Тарихий хотирасиз келажак йӯқ.
Зарубежная литература средних веков.
Хрестоматия по зарубежной литературе.

АДАБИЁТИ ДАВРАИ ЭҲЁ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Давраи Эҳё ва моҳияти он.*
- *Адабиёти бадеӣ дар давраи Эҳё.*
- *Доираи мавзӯ ва мундариҷаи адабиёти давраи Эҳё.*
- *Инсонпарварӣ - ғояи асосии адабиёти давраи Эҳё.*

Аз мобайнҳои асри XIV сар карда ба туфайли авҷ гирифтани тартибу қоидаҳои феодалӣ ва ба вучуд омадани муносибатҳои капиталистӣ дар Италия ҳаракати фарҳангӣ низ инкишоф ёфтани гирифт, ки онро дар Ғарб оғози Давраи Эҳё (Эпоха Ренессанса) меноманд.

Аз ҳамин вақт сар карда, дар тамоми Аврупо маданият, адабиёт ва санъат рӯ ба инкишоф ниҳод ва ба фарҳангу адабиёти схоластикӣ (шахшудамонда)-и замони феодализм муборизаи шадиди худро оғоз намуд. Намояндагони адабиёти давраи Эҳё баробари ғош намудан ва танқид кардани ғояҳои шахшудамондаи адабиёти замони феодализм ба офаридани асарҳои нав, ки дар онҳо симои инсон дар маркази диққат меистод, шурӯъ намуданд. Акнун дар адабиёти ин давра ба ҳислати инсон, рафтору кирдори вай аз назари танқидӣ нигоҳ кардан, ба вай баҳои ҳаққонӣ додан вазифаи муҳим шуморида шуд. Адибон моҳияти адабиётро барои манфиати инсон, орзуву умеди вай нигарониданро мақсади асосии худ шумориданд. Фарҳанги ин давра зинаи аввали маданияти буржуазии Аврупои ғарбӣ буд, ки барои тараққиёти ҷамъияти буржуазӣ ҳамчун пешронандаи ғояҳои инқилобӣ хизмат кард ва ба муқобили боқимондаҳои ҷамъияти феодалӣ мубориза бурд. Ин ҳаракат оҳиста-оҳиста ривҷ ёфтани гирифт, ки он сонитар аз ҷониби равшанфикрон, арбобони намоёни сиёсӣ, ған ва маданият хеле баҳои баланд гирифт ва «*давраи инқилоби фарҳангӣ*» номида шуд.

Адибони давраи Эҳё аз адабиёти даврони қадим, инчунин аз асарҳои эҷодиёти даҳонакии халқ хеле фаровон истифода бурда, дар асоси ин сужетҳо ва образҳои ҷудогона асарҳои нав офариданд, ки дар онҳо нафаси замон ҳис карда мешуд. Махсусан, истифода аз адабиёти даҳнакии халқ онҳоро ба мардум боз ҳам наздиктар намуд.

Дар мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ ватани асосии оғози давраи Эҳё Италия ба шумор меравад. Инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, бо суръат ривҷ ёфтани ҳаёти шаҳр ин мамлакатро ба кишвари тамаддунҳо ва инсонпарварӣ табдил дод. Бояд гуфт, ки дар Италия ғояҳои инсонпарварӣ аз асри XIV оғоз ёфта, аз рӯи услуби эҷодӣ ва мавзӯҳои интихобкардашон эҷодиёти адибони ин давра ба якҷанд марҳила тақсим кардан мумкин аст.

Дар давраи аввал гарчанд эътибори адибон ба адабиёти замони қадим равшан зухур ёфта бошад ҳам, лекин дар ин давр дар Италия забони лотинӣ бештар маъмул буд ва забони юнонӣ чандон расм нагардида буд. Ҳатто адиби машҳури он давр Петрарка ҳам ин забонро чандон хуб намедонист. Бинобар ин ҳам адибони давраи Эҳё дар Италия аз марҳилаи дуоми он, ки ба асри XV рост меояд, маъруф гардиданд. Зеро адабиёти замони қадим дар ибтидо ба забони лотинӣ ва сонӣ ба забони юнонӣ офарида шуда буд ва он барои адибони давраи Эҳё манбаи муҳим ба шумор мерафт. Аз ин ҷост, ки аввал дар Италия, сонӣ дар Фаронса ва Олмон равшанфикрон ба омӯхтани адабиёти дунёи қадим тавачҷӯх зоҳир намуданд.

Адибони давраи Эҳё адабиёти дунёи қадимро дар шаклҳои гуногун қабул карданд, ки аз ин рӯ онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Баъзе аз адибони асри XV ба адабиёти дунёи қадим дода шуда, онро ба забони лотинӣ омӯхтанд ва ба ҳамин забон тамоман майл карда, асарҳояшонро низ ба ҳамон забон навиштанд ва забони худро аз хотир бароварданд. Дар натиҷа онҳо барои халқи худ хизмати арзанда карда натавонистанд. Ба ин гурӯҳ адиби немис Рейхлинро дохил кардан мумкин аст. Ингуна адибонро дар Англия ва Фаронса низ бештар пайдо кардан мумкин буд. Ин гуна адибонро *адибони ҷаҳонбиннашон танг* гуфтан мумкин аст.

Дар асрҳои XIV-XV инчунин гурӯҳи дигари адибон низ умр ба сар бурда, эҷод карданд ва ҳамчун инсонпарвари бузург аз адабиёти дунёи қадим ба тарзи эҷодӣ омӯхта, асарҳои ҳақиқатан ҳам халқӣ офариданд. Ба ин гурӯҳ Сервантес, Шекспир барин адибонро дохил кардан мумкин аст, ки онҳоро *инсонпарвари ҷаҳонбиннашон васеъ* номидаанд.

Дар ин давр ба масъалаи таълиму тарбия ва ахлоқи инсонӣ эътибори ҷиддӣ дода шуда, тарзи ахлоқи асрҳои миёна саҳт мазаммат карда шуданд.

Аз ҷумла, Леонардо Бруно ном донишманди инсонпарвар дар бораи тарбия рисола навишта, бори аввал масъалаи пайваста бурда шудани тарбияи ақлӣ ва ҷисмониро ба миён гузошт. Вай бори аввал ба ҳар хонанда мувофиқи руҳияи ӯ кордорӣ кардан, яъне тарбияи психологиро тавсия намуд. Инчунин вай ба тарбияи эстетикӣ (зебоипарастӣ) ва тарбияи духтарон тавачҷӯҳи хоса доданро аз масъалаҳои муҳими тарбияи инсон шуморид.

Инсонпарварони Рим дар ибтидо ба ислоҳи тарзи таълим дар мактабҳои миёна кӯшиданд, сонӣ масъалаи ислоҳи таълими олиро ба миён гузоштанд. Бинобар ин ҳам дар Италия таълими олий бу суръат пеш рафт. Агар дар асри XIII дар Италия 13 мактаби олий вуҷуд дошта бошад, дар асри XIV боз 6-то ва дар асри XV боз 3-то илова шуд. Дар ин донишгоҳҳо фанҳои динӣ таълим дода нашуда, балки тиб, ҳуқуқ, риёзӣ ва баъзе фанҳои

дигар омӯзонида мешуданд. Инчунин дар ҳамин давр дар Италия санъати мусаввирӣ, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ низ ривоч ёфт.

Инкишофи фарҳанг ва маърифат ба ривочи адабиёти бадеӣ низ таъсири бузург расонид ва байни онҳо ҳамбастагӣ вусъат пайдо намуд. Қаҳрамони асарҳои адабиёт ва санъати ин давр инсон ба шумор мерафт. Ин қаҳрамонҳо аз ҳар гуна ақидаҳои динӣ дур буда, дар оғӯши табиат ва ҳалқаи одамон тасвир карда мешуданд.

Яке аз хусусиятҳои адабиёти давраи Эҳё боз дар он аст, ки дар онҳо ба образи инсон мусбат таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда шудааст. Ин гуна қаҳрамонон ба зиддиятҳои воқеӣ мубориза мебаранд ва кӯшиш менамоянд, ки онро маҳв намоянд. Гарчанд ҳаёти баъзе аз ин қаҳрамонон ба тарзи фоҷиавӣ поён ёбад ҳам, вай ба кори худу, ғояи худ содиқ монданаширо исбот кардани мешавад. Ин ҳолро дар асарҳои Шекспир равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

Бинобар ин ҳам адабиёти дараи Эҳё бо хусусиятҳои хоси худ аз пешқадамтарин адабиёти ҷаҳон шуморида мешавад.

Данте (1265-1321)

Яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти давраи Эҳё, инсонпарварони бузурги асрҳои XIII-XIV шоир ва драмнавис Данте ба шумор меравад, ки вай ҳамчун табиб ва дорушинос низ шинохта шудааст.

Мутафаккирони бузург ва донишмандони таърихи адабиёт Дантеро ҳамчун охири шоири асрҳои миёна ва аввалин адиби давраи Эҳё эътироф кардаанд.

Данте ба туфайли нисбат ба роҳбарони давлат норозигӣ изҳор карданаши гирифтори таъқиб шуда, аз Флоренсия мегурезад ва то охири умр аз шаҳр ба шаҳр мегардад. Вай ба муттаҳидии Италия ва ҳукмронии Генрихи VII бо эътиром назар кардааст.

Данте дар «Базм» ном асари худ ғояи «*олиҷанобӣ дар бой ва ё камбағал будани инсон набуда, балки бо хислати вай муайян шуданаши лозим*»-ро пеш рондааст. Ӯ асарҳои худро ба забони италяни навишта, дар «*Нутқи халқ*» ном асараш аз забони гуфтугӯии италяни ба хубӣ истифода бурд ва барои ба вучуд овардани забони адабии италяни кӯшиш ба харҷ дод.

Данте дар «*Мазҳакаи илоҳӣ*» ном асари худ, ки қуллайи баланди эҷодиёти ӯ ба шумор меравад, воқеаҳои муҳими ҳаётиро тасвир кардааст. Дар замони зиндагии Данте комедия (мазҳака) ҳамчун асари хандаовар доништа намешуд. Он вақт ба ҳар як асаре ки бо ҷаҳолат оғоз гардида бо адолат анҷом меёфт, комедия мегуфтанд. Бинобар ин Данте ба асари худ истилоҳи «комедия»-ро аз ҳамин лиҳоз дохил кардааст. (Чунонки дар Шарҳ аксар вақт асарҳои сюжетдорро бо истилоҳи “достон” ном мебаранд).

Гарчи дар замони Данте ба ҳамин монанд якчанд асарҳо офарида шуда буданд, ӯ аз онҳо истифода накарда, балки аз эҷодиёти адиби замони қадим Вергилий ва асари ӯ «Энеида» истифода бурдааст. Зеро Данте ба Вергилий саҳт эътиқод доштааст. Бинобар ин ҳам вай ба Вергилий танҳо бо эҷодкорона омӯхтан қаноат накарда, ӯро қаҳрамони асари худ низ интиҳоб кардааст.

«Мазҳакаи илоҳӣ» аз се қисм иборат буда, ҳар қисм аз 33 суруд таркиб ёфтааст ва бо пролог (даромад) 100 сурудро дар бар мегирад.

Воқиаҳои асар дар дӯзах ва ҷаннат рӯй медиҳанд. Дар қисми якуми асар Данте дӯзах ва манзараҳои даҳшатноки онро тасвир менамояд. Дар он ҷо тарсуҳо, тоҷирон ва судхӯрон, айёр ва маккорон ба азоби доимӣ гирифтор шудаанд. Баробари ҳамин ӯ папаи Римро ҳам дар дӯзах нишон медиҳад.

Қисми дуюми асар ба тасвири ҷои аз гуноҳҳо тозашаванда бахшида шудааст. Назар ба тасвири шоир дар ин ҷо ҳам ба мисли дӯзах одамнро азоб меводаанд, лекин он доимӣ нест.

Қисми сеюми асар ба тавири ҷаннат бахшида шудааст, ки дар он шоир хеле васеътар таваққуф менамояд. Дар ин ҷо ба одамони бегуноҳ ва ғариштагон ҷой дода шудаанд. Дар пешгоҳ дар тахт Худо нишастааст. Шоир дар паҳлуи Худо ҳукмрони давр Генрихи VII, маҳбубаи худ Биотрина ва шоири боэҳтиром Вергилийро ҷой додааст.

Гарчанд дар асар воқеаҳои динӣ тасвир шуда бошанд ҳам, шоир дар ин қор аз шоирони асрҳои миёна фарқ дорад. Вай ҳамчун шоирони пешина аз азоби он дунё наметарсад, балки одамнро ба ҳаёти хубу пурмазмун гузаронидан даъват менамояд. Данте дар ин асари худ ба воқеаҳои муташанничи давр эътибор дода, аз душманони худ ниқор гирифта, одамони ба худаш наздику соҳибэҳтиромро таърифу тавсиф менамояд. Ана ҳамин нуқтаи назари шоир дар тасвири манзараҳои дӯзах ва ҷаннат намоён мегардад. Данте дар асари худ мавзӯҳои диниро тасвир намуда, онҳоро на аз нуқтаи назари илоҳӣ, балки бо воқеаҳои ҳаётӣ тасвир менамояд. Вай дар тасвири ҷаннат аз манзараҳои дилғиреби Италия истифода намудааст. Асар ба забони италяний, хеле содда ва раван навишта шудааст. Данте ҳанӯз дар замони худ шӯҳрати бузург пайдо карда, асарҳои ӯро дар замони мо низ эҳтиром мекунам.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Омилҳои асосии аз асрҳои миёна ба давраи Эҷё гузаштан дар Аврупои ғарбӣ.*
- 2. Сабабҳои ба вуҷуд омадани адабиёти бадеӣ дар давраи Эҷё.*
- 3. Хусусиятҳои ба худ хоси адабиёти давраи Эҷё.*
- 4. Инсонпарварӣ - ғояи асосии адабиёти давраи Эҷё.*
- 5. Мавзӯи ва ғояи асари Данте «Мазҳакаи илоҳӣ».*

Адабиёт:

Коллектив. История зарубежной литературы Москва, 1959.

Пуршев Б. Хрестоматия по западноевропейской литературы эпоха Возрождения.

Данте. Илохий комедия.

ДАВРАИ ЭҲЁ ДАР ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Адабиёти давраи Эҳё дар Италия.*
- *Чованни Боккаччо ва асари ӯ «Декамерон».*
- *Давраи Эҳё дар Испания.*
- *Минел де Сервантес ва асари ӯ «Дон Кихот».*
- *Давраи Эҳё дар Нидерландия.*

Давраи Эҳё дар Италия

Чунонки дар боло ишора рафт, адабиёти давраи Эҳё дар Италия оғоз гардида, адибони ин даври кишвар ҳамчун инсонпарвар эътироф шуданд.

Дар ин давр дар Италия ҳаёти шахр чӯшу хурӯш пайдо карда, ба равнақи адабиёти бадеӣ низ таъсири бузург расонид. Яке аз омилҳои чунин пешрафти адабиёт таваҷҷӯҳи адибон ва умуман аҳли фарҳанги давр нисбат ба адабиёти дунёи қадим ва онро бо ҳаёти замони худ муқоиса карда, асарҳои нав офаридани онҳо буд. Минбаъд ҳамин анъана пайваста ба Испания, ки дар ҳамсоғӣ бо Италия воқеъ аст, гузашт, ки мо инро дар мисоли эҷодиёти баъзе адибони ин давр дида мегузарем.

Франческо Петрарка (1304-1374)

Асосгузори гуманизми италиян Франческо Петрарка, ки ҳамчун олим, мутафаккир, нотик шинохта шудааст, қисми зиёди умрашро барои омӯхтани адабиёти асоли сарф намудааст. Падари ӯ дӯсти наздики Данте Алигерӣ буда, соли 1302 аз ҷониби гвелфҳои сиёҳ монанди дигар муҳоҷирони сиёҳ аз Флоренсия ронда шуда, дар Арессо сарпаноҳ ёфта буд.

Петрарка соли 1304 дар ҳамин ҷо ба дунё омад. Падари вай соли 1312 бо оилааш ба истиқоматгоҳи папа, ки дар шаҳри Авинони ҷануби Франция буд, кӯчид ва котиби дарбор шуд. Петраркаи ҷавон бошад, дар деҳаи наздишаҳрӣ зиндагӣ карда, забони латинӣ ва адабиёти Рими қадимро бо шавқи том меомӯзад. Баъд ӯ бо ҳуқуқшиносӣ машғул мешавад. Соли 1326 Петраркаи аз падару модар ҷудошуда хонданро партофта, ба Автинон бармегардад ва ба хизмати руҳонигӣ машғул мешавад. Ин кор ӯро ба қароргоҳи папа наздик менамояд. Фисқу ғуҷури дарбор, айшу ишрат ва бетамизии мансабдорон, мансабфурӯшӣ нафрати Петраркаро афзун намуда, бо вучуди дар хизмати динӣ будан, ба расму

оини динӣ камтар эътибор медиҳад ва бештар бо эҷоди бадеӣ машғул мешавад.

Петрарка бо нахустин шеър ва сонетҳои ба Лаура бахшидаи худ дар Рим шӯҳрат пайдо мекунад. Дворяни Рим Жованни Колона, ки ба илму фарҳанг шавқи зиёде дошт, соли 1330 Петраркаро ба хизмати худ даъват карда, ба ӯ барои омӯхтани асарҳои адибони асотир шароит муҳайё мекунад. Петрарка соли 1333 ба Фаронса, Олмон ва Финландия саёҳат мекунад. Ин саёҳат барои васеъ гардидани ҷаҳонбинии ӯ ёрдам мерасонад. Соли 1337 вай ба Рим рафта, ёдгориҳои таърихӣ-маданияти он ҷоро аз назар мегузаронад. Пас аз баргаштан ба Авинон, ки ин ҷо фиску фучур ба авҷ расида буд, зиндагӣ барои Петрарка дар ин ҷо мушкил мешавад. Бинобар ин вай аз Авинон баромада меравад ва 15 ҷаҳрим дуртар аз он дар деҳаи Воклюз солҳои 1337-1341 дар танҳои зиндагӣ ба сар мебарад ва бо эҷод машғул мешавад.

Аз рӯи анъанаи ҳамонвақта соли 1341 дар Капитолияи Рим ба вай тоҷи ғалаба мепӯшонанд. Аз ҳамин вақт сар карда, ӯро сарвари шоирони Италия медонанд. Вай он вақт натавонад дар Италия, балки берун аз он ҳам шинохта шуда буд.

Вақте ки папа Климент VI Петраркаро ба вазифаи котибӣ даъват мекунад, вай аз тарси гум кардани ҳаёти мустақилона ин вазифаро рад мекунад.

Петрарка солҳои 50-уми асри XIV бо адиби машҳури давраи Жованни Боккаччо ошноӣ пайдо карда, бо ӯ дӯсти наздик шуда мемонад. Петрарка бист соли охири ҳаёти худро дар Милан, Венетсия ва Падуса мегузаронад. Вай поёни умрашро дар Арква ном деҳаи наздикии Падуса гузаронида, соли 1374 дар ҳамон ҷо вафот мекунад.

Петрарка ҳамчун нахустин намоёнҳои давраи Эҷои Италия ва шоири инсонпарвар ба ҳазинаи тамаддуни умумҷаҳонӣ саҳми арзанда гузоштааст. Вай ду нутқи Систеронро дарёб намуда, эҷодиёти Систерн ва Вергелиро бо диққати том омӯхт ва онҳоро устои худ донист. Ӯ дар тақлиди «Энеида» ном достони Вергелий достони «Африка»-ро ба забони латинӣ навишт.

Петрарка ҳамчун бисёр шоирони гузашта ба навиштани ашъори лирикӣ низ машғул шудааст. Ӯ соли 1327 дар черков зани ҷавонеро дида, ба вай ошиқ мешавад. Шоир дар шеърҳои худ ҳамон зани дӯстдоштаашро Лаура ном бурда, васфи ӯро месарояд ва сонитар ашъори ба маҳбубааш бахшидаи худро дар маҷмӯаи «Консонере» (Китоби сурудлҳо) гирд овардааст. Сонитар Петрарка ин китобро ба ду қисм тақсим карда, қисми аввалро «Ҳаёти Лаураи мадонна» ва қисми дуюмро «Вафоти Лаура» меномад.

Петрарка зебоиро бо саховат баробар медонад. Маҳбубаи ӯ - Лаура дорои хусусиятҳои инсонии ҳақиқӣ буда, аз ин рӯ хеле мафтункор тасвир ёфтааст. Баробари ҳамин вай нисбат ба ошиқи худ бераҳм аст. Бинобар ин

муҳаббти шоир хаёли шуда мемунад ва ҳиссиёти ғамангези ӯ дар куллиёти ашъораш дар шаклҳои гуногунон ҷой мегиранд.

Дар баъзе шеърҳои Петрарка ҳисси ватанпарварӣ («Италияи ман», «Руҳи олий») баланд садо медиҳанд, дар баъзе шеърҳои ӯ харобиҳои ҳукмронии папа фаш карда мешавад.

Лирикаи Петрарка аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Чунки ӯ назми италянро аз мистика ва аллегоризм тоза карда, барои сурудани эҳтироси дунявӣ ва муҳаббат, ки то алҳол гуноҳ ҳисобида мешуд, роҳ кушод.

Петрарка ба шакли назм низ эътибор дода, ба вай маънои мустақил бахшид ва бо ин ба нафису ҳаловатбахш гардидани шеърҳояш муваффақ шуд. Данте бошад шаклро воситаи фикр кардан медонист.

Петрарка назми Аврупоро бо образҳои нави бадеӣ, ибораҳои нав бой гардонид, махсусан жанри сонетро такмил дод. Вай на танҳо бо ашъори дар мавзӯи муҳаббат сурудааш, балки бо шеърҳои дар мавзӯҳои ватанпарварӣ ва озодӣ навиштааш низ хизмати шоиста кардааст. Петрарка бо осори таърихии худ, китобҳои «Оид ба мардони маъруф», «Пайғом», «Оид ба нафрат ба ҳаёт» низ маъруф буда, ҳамчун бунёдгузори адабиёти эпистолярӣ (номанависӣ), илми филологияи классикӣ, жанрҳои новелла, латифаҳои хурд ва сонет низ ба сифати устоди адибони замони Эҳд дар Аврупо шӯҳрат дорад.

Жованни Боккаччо **(1313-1375)**

Яке аз адибони инсонпарвари машҳури Италия Жованни Боккаччо ба ҳисоб рафта, вай дар эҷодиёти худ анъанаҳои инсонпарвари бузург Петраркаро бо муваффақият давом додааст. Боккаччо бо асарҳои худ ба муқобили адабиёти динӣ ва умуман тартиботи калосо баромада, маънои ҳаёти навро ҳимоя намуд.

Боккаччо фарзанди яке аз тоҷирони Флоренсия буда, аз илмҳои замони худ баҳраманд гардид. Ӯ ҳамчун адиби донишманд шинохта шудааст.

Боккаччо дар асарҳои худ ба тасвири воқеаҳои ҳаётӣ эътибори махсус додааст. Вай соли 1330 ба Неапол меравад ва дар доираи инсонпарварони он ҷо умр ба сар мебарад. Ӯ бо омӯхтани адабиёти дунёи қадим қиддӣ машғул шуда, ҳамроҳи дӯстонаш тез-тез ба дарбори карол (шоҳ) раво мекунад ва духтари ғайриқонунии ӯ Маринаро дӯст медорад, ки ин боиси ба мавзӯи ишқу муҳаббат мурочиат кардани адиб мегардад. Аз чунин асарҳои Боккаччо «*Филоколо*», «*Тезеида*» ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Гарчанд хатти сужети ин асарҳо аз камбудихо ҳолӣ нестанд, лекин ҳуди ҳамин асарҳо аз нависандаи ояндадор будани Боккаччо дарак медоданд. Аз ҷумла дар новеллаи «*Тезеида*» муаллиф оиди дӯстӣ ва

муҳаббати ду чавон ҳикоя мекунад. Дар ҳикоя оварда мешавад, ки Арчит ва Полемон ном ду чавон бо ҳамдигар дӯсти наздиканд. Лекин ҳар дуи онҳо Емелия ном як духтаракро дӯст медоранд. Арчит ва Полемон ба масъалаи аз они кӣ шудани духтар хеле баҳс мекунанд ва ниҳоят ба қароре меоянд, ки бо ҳам гӯштин мегиранд. Кӣ ғалаба кунад, духтар аз они ҳамон хоҳад шуд. Дар гӯштингирӣ Арчит ғалаба мекунад. Лекин баъди ин бо амри тасодуф вай аз асп афтода ҳалок мешавад. Ӯ пеш аз марги худ ба Полемон васият мекунад, ки ба Емелия хонадор шавад.

Дар асарҳои Боккаччо ба образи занон ва мавқеи онҳо дар ҷамъият эътибори хоса дода шудааст. Ба ин шояд муҳаббати нисбат ба маҳбубааш Марина доштаи ӯ, ки дар асари хусусияти тарҷумаиҳолӣ доштаааш симои ӯ бо муҳаббати хоса тасвир шудааст, сабаб шуда бошад.

Ба Боккаччо асари калонтарини ӯ «Декамерон» шӯҳрати ҷаҳонӣ овард ва ба ӯ умри ҷовидон бахшид.

Дар охири асри XIII дар Италия китобе тартиб дода шуд, ки аз 100 новеллаи хурду калон иборат буд. Ба Боккаччо барои навиштани «Декамерон» ҳамин китоб сабаб шудааст. Ин аст, ки вай дар байни солҳои 1350-1353 кӯшиши зиёде ба харҷ дода, як асари ҷолиби диққатро таълиф намуд.

«Декамерон» киобест, ки 100 ҳикоят ва қиссаи мантиқан ба ҳам пайвастаро дар бар мегирад. Дар қори ба вучуд овардани ин китоб воқеа-ҳодисаҳои дар Флоренсия ва гирду атрофи он рухдода пайваста бо ривоят ва латифаҳои маҳаллӣ, нақлу ривоятҳо ва зарбулмасалу мақолҳои мардуми Шарқ ҳамчун манбаъ хизмат кардааст. Пайваста бо ин дар ин ҳикоятҳо тамоми разолату қабохати арбобони дин ва урфу одатҳои бо дин вобаста хеле саҳт мазаммат карда шудааст. Қаҳрамонони баъзе ҳикоятҳо шахсони ҳаётӣ, ҳамзамонони ҳуди нависанда мебошанд. Баъзе ҳикоятҳо аз китобҳои ба забони лотинӣ нашршуда интихоб шудаанд. Аммо муаллиф барои интихоби сужет ба қадом манбаъ муроҷиат накунад, ҳамчун нақлунамандаи оддӣ амал накарда, балки ҳамчун санъаткор ба он рангу мазмуни тоза мебахшад. Вай дар шахсияти қаҳрамонҳо низ хусусияти мардуми италянро мучассам менамояд. Дар натиҷа асари ӯ ба маънои том мазмун ва мундариҷаи италянӣ касб намудааст.

Боккаччо китоби худро бо тасвири ҳаққонии бемории вабо, ки сооли 1348 тамоми сарзамини Флоренсияро фаро гирифта буд, оғоз намуда, манзараи мудҳиши ҳамон солҳоро ҳақиқатнигорона ба қалам додааст. Муаллиф иборат аз ҳафт нафар бонувони нозанин ва се чавони навниҳол як ҷамоаи хурдакак бунёд карда, онҳоро ба аҳолии аз даҳшати вабо ба воҳимаафтода муқобил мегузорад. Ана ҳамин ҷамоа дар назди худ мақсад мегузоранд, ки то аз офати табиӣ тамоман холӣ шудани шаҳр аз он ҷо баромада рафта, дар беруни шаҳр дар як қаср зиндагӣ намоянд. Онҳо дар давоми даҳ рӯз (*вожаи «декамерон» ба забони юнонӣ «даҳ рӯз» гуфтан аст ва номи китоб аз ҳамин гирифта шудааст*) баробари иҷро намудани

суруду ракс, ҳар кадоме яктой ҳикоя гуфта вақти худро хуш гузаронидани мешаванд.

Китоб аз маҷмӯи ҳамин ҳикояҳо иборат аст.

Аксар воқеаҳои дар китоб овардашуда гӯё дар як боғи муаттар содир мешавад, ки ин боғ ба ҷамоа як таассуроти хоса мебахшад. Онҳо бо як забон «агар дар рӯи замин ҷаннат пайдо кардан лозим бошад, тарҳи он аз ана ҳамин боғ бояд гирифта шавад» мегӯянд.

Яке аз мавзӯҳои марказии асари Боккаччо калисои католикиро танқид кардан, аз болои пешвоёни дин, роҳибу руҳониён ва ҳатто папаи Рим хандидан иборат аст. Вай дар бисёр ҳикоятҳо фисқу фучури арбобони динро, ҳатто разолату тамаъгирии дар қасри папаи Рим вучуд доштаро фош мекунад.

Баробари ҳамин муаллиф дар ҳикоеҳои худ панду насиҳати зоҳидонаи ба асрҳои миёна маъмулбударо рад намуда, одамонро ба баҳраманд шудан аз ҳаёти рӯи замин, лаззати ишқу муҳаббати инсонӣ даъват менамояд. Вай бо ҳамин роҳ низ ғояҳои инсонпарварии худро пеш мебаронад. Бинобар ин ҳам дар «Декамерон» сифатҳои инсонӣ дар мадди аввали назар меистад. Боккаччо мавқеи инсонро дар ҷамъият дар рафтору кирдори ӯ ва ба ҷамъият чӣ андоза ғоида расонидани ӯ мебаронад. Дар китоб ханда ва табассум, шодӣ ва завқ ба маъсумии ҳамон рӯзҳо ба туфайли касалии вабои дар шаҳр ҳукмроншуда муқобил гузошта мешавад.

Боккаччо дар «Декамерон» анъанаҳои Данте ва Петраркаро давом дода, аз забони гуфтугӯии мардуми италян фаровон истифода намуда, маҳз бо ҳамин асари худ ба забони насри минбаъдаи италян асос гузоштааст.

«Декамерон» аз рӯи сохти худ то андозае ба маҷмӯҳои афсонаҳои мардуми шарқ «Ҳазору як шаб», «Панчатантра», «Тӯтинома», «Чор дарвеш», «Ҷомеъ-ул-ҳикоеҳо» ва амсоли инҳо монанд аст.

Ҳикоеҳои «Декамерон»-ро аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа ба якҷанд гурӯҳи ҷудо кардан мумкин аст. Новеллаҳои ба гурӯҳи аввал дохилшаванда хеле мӯъҷаз, лекин дорои мазмуни баланд мебошанд. Қаҳрамонони ҷунин ҳикоятҳо аз вазъияти бад бо тезӣ раҳой меёбанд. Аз ин ҷиҳат онҳо фабиҳои фаронсавихоро хотиррасон менамоянд. Аз силсилаи ҷунин ҳикоятҳо новеллаи «*Се ангуштарин*»-ро овардан мумкин аст.

Ин ҳикояти сеюми рӯзи аввали декамерон буда, дар он оварда мешавад, ки чӣ тавр яҳудӣ Мелхиседек аз доми Салоҳиддин раҳой ёфтааст.

Салоҳиддин ном султони як кишвар бо мақсади аз як яҳудии судхӯр қарз ситонидан ба ӯ як савол медиҳад: кадоме аз се дин беҳтар аст. Яҳудии зирак мақсади Салоҳиддинро фаҳмида, ба ӯ як ҳикоятро нақл мекунад. Вай мегӯяд, ки як яҳудии бой баробари боигарии бисёр се писар дошт ва дар хазиначи ӯ як ангуштарини ниҳоят зебо вучуд дошт, ки он аз аҷдодҳо ба авлодҳо мерос монда буд. Касе соҳиби ин ангуштарин бошад, вай вориси тамоми боигарии падар мешуд.

Ана ҳамин бой пеш аз марги худ заргареро пинҳонӣ даъват карда ба вай сохтани ду ангуштарини дигарро мефармояд, ки ба ҳамон ангуштарин монанд бошад. Заргар ин корро чунон иҷро мекунад, ки ҳатто ҳуди бой кадоме аз инҳо нусхаи асли буданаширо ба душворӣ муайян мекунад. Пас ӯ ҳар се писари худро пинҳонӣ назди худ хонда, як-як ангуштаринҳоро ба онҳо медиҳад. Баъди вафоти падар ҳар се даъвои мерос мекунад. Лекин ҳар се ҳам ангуштарин доштанд. Ниҳоят масъала кушод монда, то ҳол он ҳал нашуда будааст. Масъалаи се дин ҳам чунин аст, яъне ҳудо ҳар се динро ато намудааст ва дар ҳаққи қонуни онҳо низ чунин чизро гуфтани ҳастам, ки онҳо низ ҳамчун ҳамон се ангуштарин бо ҳам монанданд.

Баъд аз ин Салоҳиддин ба ақлу заковати яҳудӣ қоил монда, бо ӯ дӯстии абадӣ барқарор карда будааст.

Чунон ки мебинед, дар ин новелла ҳозирҷавобии қаҳрамон хеле моҳирона тасвир карда шудааст.

Дар ҳикоятҳои гурӯҳи дуюм бошад, ҳолатҳои руҳии қаҳрамонон мақоми арзанда мебозанд. Ба тариқи мисол мо ҳикояти нӯҳӯмро аз рӯзи чорӯми декамерон дида мегузарем.

Дар ин ҳикоят оварда мешавад, ки Федерико ном ҷавон Ҷованна ном як бонуро дӯст медорад ва тамоми буду шудаширо ба роҳи ишқи ӯ сарф мекунад. Лекин Ҷованна ба ӯ эътибор намедиҳад. Вай на аз рӯи мағрурӣ, балки азбаски каси дигареро дӯст медошт, чунин рафтор мекунад.

Федерикои тамоми молу мулкашро ба роҳи ишқи Ҷованно сарфкарда, ниҳоят бенаво шуда, ба деҳаи худ бармегардад ва дар он ҷо фақирона умр ба сар мебарад. Ӯ як бози шикорӣ дошт, ки бо ҳамон шикор карда рӯз мегузаронид.

Иттифоқи шавҳари Ҷованна низ вафот карда, писари ягонаи ӯ ҳам аз шаҳр ба деҳа рафта, дар ҳамсоғии Федерико зиндагонӣ мекунад. Вай ба назди ӯ омада ба бози Федерико маҳлиё мешавад. Нохост ӯ ба беморие дучор мешавад.

Ҷованно ба деҳа омада аз бемории писараш огоҳ мешавад. Писараш ба вай мегӯяд, ки агар бози Федерикоро ба вай гирифта диҳад, аз беморӣ раҳо хоҳад шуд.

Ҷованна бо ҳамроҳии хизматгораш ба назди Федерико меравад. Федерико аз ба кулбаи фақиронаи ӯ қадам ранча намудани Ҷованна ниҳоят шод шуда, азбаски дар бисоташ чизе надошт, ки ӯро зиёфат кунад, ҳамон бози шикориро кушта пухта Ҷованнаро зиёфат мекунад. Баъди тановули хӯрок Ҷованна беҳабар аз он ки ҳамон боз кушта шудааст, аз Федерико илтимос мекунад, ки бози шикории худро ба писари бемори ӯ диҳад. Федерико ӯро аз ҳақиқати ҳол огоҳ мекунад. Баъди ин Ҷованна ба ёди ҳамон ишқи овони ҷавонӣ ва самимияти ҳотамонаи Федерико бо ӯ издивоҷ мекунад.

Дар чунин ҳикоятҳои китоб ба ҳолатҳои ногувор монденӣ қаҳрамонӣ, азобу машаққат кашидани онҳо ва ниҳоят бо тасодуфе шушнудона анҷом ёфтани охири кори онҳо ҷолиби диққат аст.

Дар «Декамерон» ба тасвири симои занону духтарон саҳифаҳои зиёде бахшида шудааст. Дар баъзеи онҳо ҳислатҳои занони вафодор ва садоқатманд ба қалам дода шудаанд. Чунончи дар ҳикояте оварда мешавад, ки духтари шахзодаро як хизматгори оддӣ дарбор дӯст медорад. Духтар ҳам ба ин муҳаббати самимӣ розӣ мешавад. Лекин падараш барои ба як хизматгори оддӣ ба шавҳар баромадани духтараш розӣ намешавад. Падар чӣ андоза зиддият нишон надиҳад, духтар низ аз раъйаш намегардад. Ниҳоят падар хизматгори кушта, дили ӯро ба лаъличае андохта ба духтараш мефиристад. Духтар инро дида, ба ҳамон лаълича обу захр андохта обро менӯшад ва аз олам ҷашм мепӯшад. Ана инро садоқати ҳақиқӣ гӯед мешавад.

Дар китоб инчунин симои заноне акс ёфтаанд, ки гӯе тамоми макру ҳилаи занони дунё дар онҳо мӯҷассам шуда бошад. Муаллиф аз чунин макрораҳо низ саҳт ниқор мегирад, ки ба ин ҳикояи ҳафтӯми рӯзи ҳафтӯми декамерон мисол шуда метавонад.

Дар ин ҳикоя оварда мешавад, ки як донишҷӯ ҷавонзани беваеро дӯст дошта мемонад. Ҷавонзан бошад, дигар касро дӯст медошт. Аз ҳамин сабаб вай донишҷӯро дар як рӯзи сарди зимистон ба хунукӣ нигоҳ дошта, саҳт азоб медиҳад. Сонитар ҳамин зан дар як рӯзи гармои тобистон ба дасти донишҷӯӣ меафтад ва донишҷӯӣ ӯро дар болои манора дар ҳолати тамоман урён медорад, ки ба ӯ замбӯру магасҳо неш зада, офтоби саратон бадани ӯро месӯзонад. Чунон аст ҷазои зани маккор!

Ҳамин тариқ, дар «Декамерон» ҳикоятҳои зиёде ҳастанд, ки кас баъди хондани онҳо ҳам бо завқ механдад ва ҳам ҷуқур андеша меронад. Муаллиф қаҳрамонӣ худро аз табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ интиҳоб намуда, бо ин роҳ афкори инсонпарваронаи худро моҳирона ифода карда, ба офаридани китоби ҷолиби диққат муваффақ гаштааст.

Ҳаёти дар «Декамерон» тасвиршуда ба инсон таълим медиҳад. Лекин ин таълим на ҳамчун адабиёти асрҳои миёна бо марг, балки он аз ҳаёти ҳақиқӣ, аз лаззати дунёи нав, аз инсонӣ нав иборат аст. Аз ин рӯ воқиаҳои, ки дар «Декамерон» тасвир шудаанд, ба китобхон ҳам завқ, ҳам сабақ мебахшад. Яъне дар онҳо ҳам хандаву истеҳзо ва ҳам панди ҳаёт равшан зуҳур ёфтаанд.

Дар ҳикоя ва қиссаҳои «Декамерон» қариб аксар мавзӯҳои бо ҳаёт ва замони зиндагии муаллиф вобаста ба қалам дода шудаанд. Аз ҷумла дар бисёр ҳикояҳо ҳислатҳои нопоки аҳли дин – роҳибон, монастирҳо саҳт мазаммат карда мешавад. Ин мавзӯ қариб дар аксар қиссаҳои дар тамоми 10 рӯз гуфташуда ба назар мерасад. Чунончи, дар ҳикояи чорӯми рӯзи аввал, дар ҳикояҳои якӯм ва нӯхӯми рӯзи дуом, дар ҳикояи чорӯми рӯзи

сеюм, дар ҳикояи аввали рӯзи чорӯм, дар ҳикояи даҳӯми рӯзи панҷӯм ва ғайра ин мавзӯ бағоят ҷолиб тасвир карда шудааст.

Як силсила ҳикоя ва қиссаҳои асар ба макри занон бахшида шудааст.

Дар адабиёти ҷаҳонӣ мурочиат намудан ба ин мавзӯ таърихи дуру дароз дорад. Инро мо дар ҳикояҳои «Ҳазору як шаб», китобҳои «Чор дарвеш», «Китоби Ҳаким Синдбод», «Тӯтинома», «Калила ва Димна» ва ғайра, ки дар байни мардуми Шарқ хеле васеъ шӯҳрат ёфтаанд, дида метавонем.

Боккаҷо бошад дар асари худ макри занонро бо тасвири хосса, ки ба риштаи умумӣ - воқеаҳои асар пайваста мегарданд, маҳораткорона тасвир кардааст. Чунончи, дар ҳикояи сеюми рӯзи сеюм, дар ҳикояҳои рӯзҳои дуюм, шашӯм, ҳаштӯм, қариб дар аксар ҳикояҳои рӯзи ҳафтӯм ин мавзӯ маҳораткорона ба қалам дода шудааст. Ниҳоят, дар ҳикояи охирини асар - ҳикояи даҳӯми рӯзи даҳӯм бо мақсади санҷидани субот ва матонати зан ва самимияти ӯ нисбат ба шавҳари худ ҳикояти аҷиб нақл карда мешавад.

Чунонки дар ин ҳикоят оварда шудааст, ҳокими шаҳр деҳқондухтари камбағалро ба занӣ гирифта, баъди муддате аз фарзандонаш ҷудо месозад. Бо баҳонае ӯро лучу урӯн ба хонаи падараш пеш мекунад. Лекин дере нагузашта гӯё бо баҳонаи аз нав хонадор шудан ба духтари ҷавон тӯй эълон мекунад ва тамоми тараддуди тӯйро ба зани собикаш мефармояд. Ҳатто дар рӯзи тӯй ӯро намемонад, ки ягон либоси беҳтари худро пӯшад. Зани бечора ба ҳамаи ин бо матонати хоса тоб меоварад. Танҳо дар дақиқаҳои охирин маълум мешавад, ки арӯсшаванда духтари худи онҳо буда, ҷавони дар паҳлӯяш буда домодаш будааст. Ин дам ҳоким эълон мекунад, ки ҳамаи ин кирдукор барои санҷидани матонати занаш будааст. Сонӣ ӯ фармон медиҳад, ки занаш аз нав либоси ба маликаҳо хосро дар бар намояд ва ба мардум тӯю тамошо медиҳанд.

Чунин поён ёфтани китоб хонандаро ба олами дигаре гирифта медарояд.

Аз ин ҷиҳат ҳам «Декамерон» асари ҳақиқатан ҳам ҳаётӣ ва аҳамияти бузурги тарбиявӣ дошта ба шумор меравад.

Аҳамияти тарбиявии ин китоб дар рӯзҳои мо низ қимати худро гум накардааст. Ин аст, ки онро муҳлисони каломӣ бадеъ бо ҳавсалаи том гаштаву баргашта мехонанд.

Аз гуфтаҳои болоӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки «Декамерон» дар ҳақиқат китоби ҷолиби диққат буда, онро бо беҳтарин шохасарҳои адабиёти ҷаҳон дар як радиё гузоштан мумкин аст.

Давраи Эҳё дар Испания

Давраи Эҳё дар Испания бо як шароити таърихӣ ба худ хос инициатива ёфт. Зеро дар ин ҷо тартибу қоидаҳои феодалӣ хеле васеъ паҳн гардида, сохтори буржуазӣ акнун рӯ ба тараққӣ ниҳода буд. Монархияи

Испания дар асри XVI ба дин, реаксия така намуда, ба сохтори пайдо шуда истодаи капиталистӣ зарба зад. Монархияи ба арши аъло баромадаи испан ҳамчун дигар соҳаҳои пешқадам ба инсонпарварони нав ба арса қадам гузоштаистода низ саҳт мубориза мебард. Лекин ба ҳамин нигоҳ накарда адибон ва донишмандони исинсонпарвари испан ғояҳои худро тавассути асарҳояшон пеш меронданд.

Гуманист-инсонпарварони испан аз тоифаи дворянҳои хурд буда, бинобар ин ба халқ наздикӣ доштанд ва бо асарҳои бадеии худ бештар ба муқобили монархияи реаксионии испан мубориза мебарданд.

Дар натиҷа адабиёти давраи Эҳё дар Испания Сервантес барин адиби шӯҳрати оламгир пайдокардари ба вучуд овард.

Мишель де-Сервантес (1547-1616)

Мишель де-Сервантес дар оилаи табиб ба дунё омада, таълими ибтидоиро дар шаҳри Мадрид гирифт ва дар хизмати аскарӣ шуд. Ӯ дар ҷанг ба муқобили туркҳо захмӣ шуда, як дасташ аз қор мебарояд. Вай ба ногиронии худ нигоҳ накарда, ба омӯхтани адабиёти Италия машғул шуд. Ӯ ба шароитҳои душвор нигоҳ накарда, аз асорати роҳзанони турк раҳой ёфт ва соли 1608 ба Испания баргашт. Ӯ дар ин ҷо ҳам тангии иқтисодӣ кашида бошад ҳам, лекин бо вучуди он тамоми умри худро ба эҷоди бадеӣ бахшид.

Сервантес дар давоми умри худ як қатор шеърҳо, новеллаҳо, драмаҳо навишта, дар онҳо ҳаёти халқро ҳақиқатнигорона тасвир намудааст. Яке аз ҷунин асарҳои ӯ трагедияи «Нумансия» ба шумор меравад. Вай дар ин асари худ дар мисоли мардуми Нумансия ном яке аз шаҳрҳои Испания халқи ба озодӣ баромада ва тарафдори озодӣ бударо тасвир мекунад ва нафрати бепоёни худро нисбат ба душман ифода менамояд.

Мардуми далер ва бошӯчоати Нумансия озодиро дӯст медорад. Вай аз ба назди душман сар фароварда зиндагӣ қардан дида, мардона ҷон ба таслим доданро афзал медонад. Бинобар ин ҳам мардуми он шаҳри худро аз ҳучуми аҷнабиён саҳт ҳимоя мекунанд.

Ҷунонки дар асар оварда мешавад, дар вақти ба шаҳри Нумансия ҳучум овардани лашкари ҳаштод ҳазорнафараи истилогарони Италия халқи ҷаҳор ҳазорнафараи ин шаҳр ба муқобили душман бо шиддат ҷанг мекунад. Мардуми шӯҷоъ 14 сол дар муҳосира монда, ба муқобили истилогарони Рим мубориза мебарад. Римӣҳои ба ин зиддият дучоршуда мебинанд, ки бо роҳи ҷанг шаҳрро ба даст дароварда наметавонанд. Пас онҳо ҳиларо қор мефармоянд ва роҳи ягонаи оби шаҳрро мебарданд. Дар ҷунин вазъият ба назди мардуми шаҳр ду роҳ менамояд: яке ба душман таслим шудан, дигаре марг. Ниҳоят онҳо маргро ба худ афзал медонанд.

Римиҳо ҳангоми ба шаҳр даромадан мебинанд, ки ба муқобили онҳо ҳеҷ кас намебарояд. Онҳо дар ибтидо аз ин ҳол хайрон мешаванд. Ин дам дар болои девори қалъа як пирамард пайдо шуда, ба онҳо хитоб мекунад:

«-Шумо худро голиб дониста ифтихор накунад. Шумо моро дар ҷанг мағлуб накардед. Мақсади шумо амалӣ нашуд. Шумо ҳила кор фармудед. Бинобар ин голби ҳақиқӣ мо ҳастем!» - гӯён худро аз болои девори қалъа партофта мекунад.

Чунонки дида мешавад, дар ин асар ғояи ватандӯстӣ хеле барҷаста тасвир шудааст.

Сервантес романи «Дон Кихот»-ро, ки нуқтаи баланди эҷодиёти ӯ ба шумор меавад, дар байни солҳои 1605-1615 навиштааст. Ин роман ҳамчун тазмин ба романҳои ритсарӣ навишта шуда, дар ин хусус ҳуди муаллиф ишора мекунад, ки мақсад аз таълифи ин асар назари мардумро аз романҳои ритсари, ки аз суҳанҳои беҳудаву дурӯғ иборат буданд, дур кардан аст.

Сервантес ба воситаи романҳои ритсарӣ ҳуди онҳоро фош мекунад.

Қаҳрамони асосии роман Дон Кихот бисёр романҳои ритсариро меҳонад ва орзу мекунад, ки ҳамчун қаҳрамонони ин романҳо шавад ва девонаворона ҳаракат мекунад. Вай аз оҳанпораҳои кӯҳна аслиҳа сохта, бо ҳамроҳии аслиҳабардораш Санчо Пансо ба саёҳат мебарояд. Вай бо ин саёҳати худ дар симои ритсари ҷаҳонгашта дар рӯи замин ҳақиқатро барқарор карданӣ мешавад. Лекин ин ҳаракатҳои ӯ доим беҳуда буда, ҳамаи «қаҳрамоноҳои» ӯ сабабгори оқибатҳои бад мегарданд.

Дон Кихот инчунин баъзе хусусиятҳои хуб ҳам дорад: вай марди дилсафед, баъзан суҳанони оқилона ҳам гуфта менамояд. Чунончи ӯ: *«қимати инсон на аз аслу насаби ӯст, балки аз меҳнати ӯст»* мегӯяд. Ё ки назар ба фикри Дон Кихот неъмат бабаҳои дунё - ин озодист. Бинобар ин *«Аз ҳеҷ чиз, ҳатто аз марг натарсида барои озодӣ мубориза бурдан даркор. «Асирӣ чизи аз ҳама бад аст»*- мегӯяд ӯ.

Дон Кихот бо вучуди соҳиби чунин хислатҳои оличаноб буданаш, бо ҳаёлотӣ дур аз ҳаёт зиндагӣ карда, бо ёди айёми гузашта умр ба сар бурданӣ мешавад ва аз замон хеле оқиб менамояд. Ӯ аз байн рафтани феодализм ва як ҷамъияти дигар ба вучуд омаданаширо дарк намекунад ва ба воқеоти дар атрофи ҳудаш рухдодаистода эътибор намедихад. Аз сабаби он, ки вай на ба оянда, балки ба гузашта назар мекунад, мақсадҳои ӯ чомеи амал намепӯшанд.

Корвонсаро ба назари Дон Кихот ба қасри феодалҳо монанд буда, садои найи хукбон ҳамчун мусиқии ҳангоми хӯрок дар дарбор навохта мешуда менамояд. Ба назари ӯ занони роҳгузар ба маликаҳои зебо, роҳибҳо ба ҷодугарони маликаҳоро дузда мебурдагӣ монанданд. Ӯ гӯсфандорро аскарони душман пиндошта, бераҳмона мекунад, осиеби бодиро ба девҳо нисбат медиҳад.

Ў гарчи худро тарафдори адолат медонад, лекин дар ҳар қадам бо «қахрамониҳои» худ беадолатӣ менамояд ва ба мардум бадӣ мекунад.

Дон Кихот ҳангоми саёҳати худ як бачаи подабонро аз ҷазои хӯҷаинаш халос карданӣ мешавад. Бори дигар ӯ ҳангоми дучор омадан ба он бача вай ба Дон Кихот илтиҷоомез мегӯяд: *«Агар маро пора-пора карданӣ шаванд ҳам, шумо маро ҳимоя накунед. Зеро бо ин кори худ шумо ба ман азоби дигар меоред. Илоҳо шумо ҳам чун ритсарҳои дигар аз қаъри ҷаҳаннам ҷой гиред!»*

Дон Кихот рӯзе ба як маросими мотам дучор меояд, ки ҷасади дворянро ба гӯристон бурда истода будаанд. Вай бо гумони он, ки роҳзанон ҷасади кадом ритсарро дуздада бурда истода бошанд, ба иштироккунандагони маросими мотам ҳуҷум мекунад ва яке аз онҳоро ба замин хобонида: *«ман дар дунё адолат барқарор менамоям!»* мегӯяд. Ҳамин вақт он кас ба вай: *«Ман дар дунё чунин беадолатиро надидаам!»* мегӯяд..

Дон Кихот аробакашро маҷбур мекунад, ки шери дар қафас бударо раҳо намояд, маҳбусро озод кунанд.

Бо тасвири чунин лаҳзаҳо Сервантес ҳаёти бемаънӣ ва хаёлпарастонаи замони худро фош ва масҳара мекунад. Вай бо чунин рафтор ғояи замонаро дигар кардан номумкин буданаш, баракс онҳо асоси ривож додани бетартибӣ ва ҷаҳолат буданашро пеш мебаронад.

Дар симои Санчо Пансо бошад, нависанда ҳарисони пулу дунёро саҳт танқид мекунад. Лекин дар охир ӯ ин ҳислатҳои худро барҳам медиҳад ва ба як шахси инсонпарвар мубаддал мегардад.

Дар охири асар ҳар ду тарки ҷаҳонгардӣ карда, Дон Кихот бо дворянӣ ва Санчо Пансо бо кишоварзӣ машғул мешаванд.

Мунаққиди маъруфи рус В.Г.Белинский дар хусуси образи Дон Кихот сухан ронда, мегӯяд ки агар ҳислатҳои баҳодурӣ, далерӣ, олиҷанобӣ ва вафодорӣ дар ӯ мучассам буда, дар ҷояш ва дар вақташ кор фармуда мешуданд, бешубҳа ӯ ба қахрамони ҳақиқӣ табдил меёфт.

Дарвоқеъ, Сервантес орзу мекунад, ки қудрати инсон бояд на ба хаёлот, балки барои ба вучуд овардани ояндаи дурахшон кор фармуда шавад.

Беҳуда нест, ки ин асари ӯ аз қатори беҳтарин китобҳои адабиёти ҷаҳонӣ ҷой гирифта, бисёр мутафаккирони асрҳои сонӣ ба образҳои он таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд.

«Дон Кихот» ба бисёр забонҳои ҷаҳон, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ бо қалами адиби маъруф Сотим Улуғзода тарҷума ва нашр гардида, онро муҳлисони адабиёти бадеӣ бо завқи том мехонанд.

Давраи Эҳё дар Нидерландия

Нидерландия низ дар асрҳои XIII-XIV ҳамчун Италия ба яке аз кишварҳои пешқадам мубаддал шуд. Дар ин ҷо муносибатҳои капиталистӣ ба вуҷуд омада, ҳаракатҳои озодихоҳӣ авҷ гирифт. Ин ҳаракат бо ислоҳоти калосо вобаста буда, ба тӯфайли боло рафтани муносибатҳои капиталистӣ фарҳангу адабиёт низ инкишоф ёфта, донишманду адибони соҳиби ғояҳои нав ба майдон омаданд, ки яке аз онҳо адиби инсонпарвар Эразм Роттердамский буд.

Эразм Роттердамский (1466-1536)

Эразм Роттердамский барвакт ба адабиёти бадеӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, дар ибтидо вай осори адибони дунёи қадимро бо иштиёқи том омӯхт ва худаш низ ба навиштани асарҳо пардохт. Вай бо «*Таърифи аблаҳон*» ном асари худ шӯҳрат пайдо кардааст.

Муаллиф дар ин асари худ оиди намояндагони гурӯҳҳои гуногуни ҷамъият сухан ронда, нуқсонҳои мавҷудаи онҳоро ҷош мекунад. Ҳангоми мутолиаи ин асар пеши назар қозихҳои порахӯр, тоҷирони фиребгар, адибони шӯҳратпараст, ки бар болои асари худ чандон кор кардан намехоҳанд, санъаткорони барои нафси худ шуда даъвоҳои беҳудакунанда ва монанди инҳо намудор мегарданд. Инчунин дар асар амалдорон ва ҳатто подшоҳони ба ивази меҳнати мардуми оддӣ зиндагикунанда саҳт ҳаҷву мазаммат карда мешавад. Нависанда махсусан тоҷирони харидоронро фиребдиҳандаро саҳт масҳара мекунад ва аз болои онҳо меҳандад. - Онҳо аз ҳама аблаҳтарин тоифаи ҷамъият буда, бо пули ҳаром бою бадавлат мешаванд, зару сим ҷамъ карда худро донотарини одамон мепиндоранд, - мегӯяд нависанда.

Муаллиф ҳамаи ин аблаҳонро дар як ҷо ҷамъ карда, аз болои онҳо ва пайваста бо ин аз болои ҷамъият меҳандад. Лекин ӯ хулосаҳои сиёсӣ намебарорад. Дурустгараш вай роҳҳои дигар кардани чунин ҷамъият ва ҳалос шудан аз чунин аблаҳонро муайян намекунад. Бинобар ин ҳам мутафаккирони асрҳои сонӣ ба эҷодиёти Эразм Роттердамский баҳо дода, ӯро «*доншиманди идоравӣ*» номидаанд.

Бо вучуди ҳамаи ин китоби «*Таърифи аблаҳон*» дар таърихи адабиёт ва муайян намудани ҷойи муаллифи он дар фарҳанги замони Эҳё мақоми арзандае дорад.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

1. *Омилҳои асосии инкишофи адабиёти Италия дар давраи Эҳё.*
2. *Соҳти таркибии асари Боккаччо «Декамерон».*
3. *Мавзӯ ва мундариҷаи ҳикоятҳои «Декамерон».*
4. *Давраи Эҳё дар Испания.*
5. *Мавзӯ ва ғояи асари Сервантес «Дон Кихот».*
6. *Талқини ҳаёти ҳамзамонон дар осори Эразм Роттердамский.*

Адабиёт:

Коллектив. История зарубежной литературы.

Пуршев Б. Хрестоматия по западноевропейской литературе эпоха Возрождения.

Данте. Илохий комедия.

Жованни Боккаччо. Декамерон.
Сервантес. Дон Кихот.
Эразм Ротердамский. Таърифи аблахон.

ДАВРАИ ЭХЁ ДАР ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

Масъалаҳои асосӣ:

1. *Давраи Эҳё дар Фаронса.*
2. *Инсонпарварӣ дар эҷодиёти Франсуа Рабле.*
3. *Вазъи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданияи Англия дар асрҳои XIV-XVI.*
4. *Томас Мор ва эҷодиёти ӯ.*
5. *Мавзӯ ва ғояи фочeanомаҳои Шекспир.*

Давраи Эҳё дар Фаронса

Дар асри XVI Фаронса ба яке аз давлатҳои пуриқтидори Аврупо табдил ёфта, баробари ин фарҳанг ва адабиёти ин кишвар низ хеле боло меравад, ки дар он мақоми адибони инсонпарвар низ хеле бузург аст. Гарчанд ба инкишофи инсонпарварии Фаронса таъсири гуманизми Италия бисёр бошад ҳам, ҷиҳатҳои фарқкунандаи он низ хеле барҷаста ба назар мерасанд.

Гуманизми Фаронса пеш аз ҳама вобаста бо ҳаёти мардуми Фаронса ва дигаргуниҳои куллии дар ҳаёти кишвар рухдода инкишоф ёфт. Дигар ин, ки агар инсонпарварони италян асосан аз табақаҳои пасти иҷтимоӣ баромада бошанд, гуманистони Фаронса аз байни зодагонҳо баромада буданд, ки яке аз онҳо Франсуа Рабле ба шумор меравад.

Франсуа Рабле **(1493-1553)**

Франсуа Рабле гуманисти ба назар намоёни Фаронса буда, ӯ ҳамчун адиб, донишманди соҳаҳои адабиёт, таърих, фалсафа, бостоншиносӣ шинохта шуда, баробари ҳамаи ин табиб ва табиатшиноси маъруф низ буд.

Рабле дар таърихи адабиёт бо «*Гаргантюа ва Пантагрюэл*» ном асари худ машҳур аст.

Рабле дар ҷараёни офаридани ин асари худ аз афсонаҳо дар бораи Гаргантюа, ки дар замони зиндагии адиб дар байни мардуми Фаронса хеле васеъ паҳн гардида буд, истифода бурда, дар асоси сужетҳои халқӣ як асари ифодакунандаи ҷаҳонбинии навро ба вучуд овардааст.

Рабле ҳамчун адиби инсонпарвар сохтори иҷтимоии асрҳои миёнаро танқид мекунад. Ӯ фарҳанги замони худро бо маданияти асрҳои миёна муқоиса намуда, афзалияти фарҳанг ва маърифати давраи эҳёро нишон медиҳад. Вай дар асари худ ҳаёти дунёвии инсонро таъриф намуда, аз

ҳама гуна зулму истибдод озод будани инсони заминиро тарафдорӣ мекунад.

Роман аз панҷ китоб иборат буда, воқиаҳои он бо тасвири ҳаёти Корол Грангузе ва завҷаи ӯ Горгамени ва ниҳоят аз онҳо тавлид шудани писаре оғоз мегардад.

Рабле воқиаҳои тавлиди фарзанд ва ба ӯ Гаргантюа ном гузошта шуданаширо ба тарзи фантастикӣ тасвир карда, ба масъалаи тарбияи фарзанд муфассал таваққуф менамояд. Муаллиф оиди тарбияи қаҳрамони асосии асар Гаргантюа мулоҳиза ронда, афзалияти тарбияи гуманистиро аз тарбияи схоластикӣ-клерикалии асрҳои миёна боло мегузорад. Назар ба маълумоти ӯ дар гузашта 13 соли умри инсон танҳо бо аз ёд намудани қоидаву қонунҳои динӣ беҳуда мегузаштааст, ки Гаргантюа низ ба чунин ҳол гирифта мешавад. Волидайн аз ин ба ғазаб омада, тарбияи кӯдаки худро ба омӯзгорони гуманист месупоранд. Онҳо кадом фарро кай ва чӣ гуна таълим доданро медонанд. Ҳангоми истироҳат астрономияро, ҳангоми саёҳат ҷуғрофияро меомӯзонанд. Дар натиҷаи тарбияи гуманистӣ Гаргантюа ҳамчун як шахси диндори бофарҳанг ба воя мерасад.

Рабле бо ин роҳ инсонпарвариро ба монастр (қалъаи динӣ, калисо) низ қорӣ кардани мешавад.

Дар китоби аввали роман ҳуҷуми шоҳи истилогар Пикрошол ба кишвари ҳамсояаш Грангузе тасвир карда мешавад. Азбаски Грангузе қонибдори осоиштагӣ буд, барои ҳимояи кишвари худ мекӯшад. Аз ин рӯ дар асар вай ҳамчун як шахси ватанпарвар ва ба муқобили ҷангу беадолатӣ баромадкунанда тасвир шудааст. Дар ин қисми роман оварда шудааст, ки сарвари монастри Тесем – Жан ба туфайли инсонпарварии худ аз болои шоҳи истилогар Пикрошол ғалаба менамояд.

Рабле бо тасвири ҳаёт дар монастри Тесем онро бо қалисоҳои асрҳои миёна зид гузошта, афзалияти онро нишон медиҳад. Дар тасвири Рабле дар монастри Тесем ҷавонон ва духтарони соҳибзавқ умр ба сар мебаранд. Бинобар ин дар ин ҷо шиори «*дилат ҳар чӣ мехоҳад онро бикун*» ҳукмфармо будааст. Одамон дар ин ҷо бо кайфияти дунёвӣ умр ба сар мебаранд, ки ин як тасаввуроти ҳаёлии нависанда аст. Лекин нависанда дар монастри Тесем асосан тарзи зисти зодагонхоро тасвир карда, мардуми меҳнатиро ҳамчун хизматгори онҳо нишон додааст. Яъне зодагонҳо бар ивази меҳнати кишоварзону ҳунармандон ҳаёти хуррамона ба сар мебаранд.

Дар китоби дуюми роман оиди тавлиди Пантагрюэл, тарбияи ӯ аз қониби инсонпарвар-гуманистон, таҳсили ӯ дар донишгоҳ ва ҳамчун падараш Гаргантюа диндори маърифатпарвар ба воя расидани ӯ ҳикоя карда мешавад. Пантагрюэл низ ҳамчун падараш дӯсте пайдо мекунад. Дӯсти ӯ Панурх аз бисёр ҷиҳат ба дӯсти падараш Жан монандӣ дорад. Танҳо Жан аз деҳот буду Панург аз шаҳр аст.

Ҳамин тариқ дар ду китоби аввали роман инқирози асрҳои миёна ба қалам дода шуда, қувваҳои нав ба воситаи образҳои Гаргантюа ва Пантагрюэл тасвир карда шудаанд. Гаргантюа ва Пантагрюэл бо халқ дӯст шуда, муттаҳид мегарданд, ки он қувваи бузург аст.

Се китоби дигари роман аз ду китоби аввала фарқ мекунад. Агар дар ду китоби аввал ғояи боварӣ ба оянда, ки хоси давраи аввали гуманизми Фаронса буд, мавқеи асосиро ишғол карда бошад, дар се китоби охири ҷасу ноумедӣ, ки ба давраи минбаъдаи гуманизми Фаронса хос аст, ифодаи худро ёфтааст.

Китоби сеюм аз ба саёҳат баромадани Пантагрюэл ва Панург оғоз гардида, китобҳои чорум ва панҷум ба тасвири муфассали ҳамин саёҳат бахшида шудааст. Онҳо дар давоми саёҳати худ шоҳиди воқиҳои аҷоибу ғароиб мегарданд. Чунончи, дар китоби панҷум дар як қазира шудани онҳо оварда мешавад. Дар он тасвир карда шудааст, ки дар ин қазира ҷӯлидамӯйҳо ҳукмронӣ карда, ба мардум ҳамеша зулму тааддӣ менамоянд ва ҳатто Пантагрюэл ва Панургро низ ҳабс менамоянд.

Пантагрюэл ва Панург бо душворӣ аз маҳбас раҳо ёфта, дар роҳ ба гурӯҳи дарвешон дучор меоянд. Дарвешон дар бораи ҷӯлидамӯйҳо сухан ронда, мегӯянд, ки дар ояндаи наздик дар тамоми Аврупо гурӯҳҳои ҷӯлидамӯй ҳукмронӣ хоҳанд кард.

Ниҳоят Пантагрюэл ва Панург ба назди шишаи асрорангез мерасанд. Шишаи асрорангез ба забон даромада мегӯяд, ки «Бинӯш!». Яъне ин ишора бар он аст, ки ояндаро фикр накарда, роҳати имрӯзаатро дидан гир.

Рабле дар ин давр ҳамчун дигар гуманистони Фаронса бештар ба ҳаёлпарастӣ дода шуда буд.

Бо вучуди ҳамаи ин муҳаббати нисбат ба инсон доштаи Рабле кам намешавад.

Рабле ҳамчун устои сухани бадеӣ дар инъикоси ҳар як воқиа ва ҳодиса, хислатҳои қаҳрамононаш барои пеш рондани ғояҳои худ маҳораткорона қалам рондааст. Ҳатто интиҳоби номи қаҳрамонон ва ҷойи рӯйдоди воқеаҳо низ аз ҷониби муаллиф бо мақсади муайяне ба кор бурда шуда, онҳо барои амиқтар гардонидани ғояи асар нигаронида шудаанд. Чунончи, қазираҳои Конфе, Ганабон, Тенерпол номида шудаанд, ки ин вожаҳо аз забони қадимаи яҳудиён гирифта шуда, маънои дурӯя, дузд, ҷинояткорро ифода менамояд. Ё худ Гаранмезо, Грангузе маънои пурхӯр гуфтанро дорад.

Ҳамин тариқ Рабле бо ин асари худ дар таърихи адабиёти инсонпарваронаи Фаронса мақоми арзандаро ишғол намудааст.

Давраи Эҳё дар Англия

Дар асри XVI Англия аз мамлақати феодалӣ ба давлати капиталистӣ табдил меёбад ва дар он муносибатҳои буржуазӣ вусъат пайдо мекунанд.

Дар охирҳои асри XV дар Англия аҳоли халқ тоқат фарсо гардида, помешчиҳо заминҳои қорами деҳқононро забт намуда, он заминҳоро ба чарогоҳ табдил дода буданд. Дар натиҷа ин ҳолат боиси қаҳру ғазаби кишоварзон гардид. Дар мамлакат адаби бенавоён рӯз аз рӯз афзудан гирифт ва ба муқобили золимон исёнҳо сар заданд. Яке аз чунин исёнҳо шӯриши дар соли 1549 бо сардории Роберт Кай рӯйдода ба шумор меравад.

Дар соли 1534 дар асоси фармони шоҳ Генрихи VIII дар Англия ислохот гузаронида шуд, ки ба туфайли он ба инкишофи адабиёти гуманистӣ имкониятҳо фароҳам омаданд.

Аз адибони инсонпарвар-гуманисти ин давра *Томас Мор ва Уилям Шекспирро* номбар кардан мумкин аст, ки дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ мавқеи хосаро ишғол намудаанд.

Томас Мор (1478-1535)

Томас Мор аз аввалин адибони давраи Эҳё дар Англия ба шумор рафта, вай дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ бо «*Утопия*» («*Ҳаёлот*») ном асари худ шӯҳрат дорад.

Томас Мор дар ин асари худ ба воқеаҳои муҳими замонаш эътибор додааст.

Дар асар баъди сайру саёҳатҳои зиёд ба Утопия ном кишвар омадани Рафаел Гитлодий ном як шаҳрванди голландӣ тасвир шудааст.

Асар аз ду қисм иборат буда, дар қисми аввал ҳаёт ва тартибу қоидаҳои Англия маъмулат карда мешавад. Муаллиф дар чараёни тасвири воқеаҳо соҳибони мулки хусусиро саҳт танқид мекунад. Назар ба ақидаи муаллиф дар он ҷое ки сохтори моликияти хусусӣ авҷ мегирад, идора кардани қорҳои давлатӣ душвор мешавад.

Қаҳрамони асар Рафаел ба Томас Мор муроҷиаткунон мегӯяд: «*Гӯсфандони шумо ончунон гурусна ҳастанд, ки ҳатто ба хӯрдани одамон тайёранд*».

Бо ин муаллиф ба он ишора мекунад, ки мулкдорон аз дасти деҳқонон заминҳояшонро қашаида гирифта, ба чарогоҳ табдил медоданд.

Томас Мор дар асари худ ба шоҳу дарбориёни ӯ бо нафрат нигоҳ мекунад.

Дар асар оварда мешавад, ки Рафаелро шоҳ ба дарбӯри худ даъват менамояд. Ӯ дар дарбор бухлу ҳасад, беадолатиро дида ба Томас Мор маслиҳат медиҳад, ки аз дарбор дуртар бошад.

«*Аз шоҳу дарбор дуртар истед. Эҳтимол шумо фикр мекунад, ки бо маслиҳатҳои муфиди худ ба шоҳ мададе мерасонед. Лекин дар назди шоҳ будан пурдаҳишат аст. Вай сухани шуморо намегирад. Агар поквичдон*

бошед, ҳар як дақиқаи умратон дар дарбор бо хавфу хатар мегузарад», - мегӯяд ӯ.

Томас Мор дар қисми дуюми асари худ доир ба тартибу қоидаҳои қазираи Утопия батафсил истода мегузарад.

Қолиби диққат аст, ки воқиаҳои қисми дуюм бо воқиаҳои қисми аввал ба ҳам вобаста карда шудаанд. Агар дар қисми аввал тартибу қоидаҳои Англия танқид карда шуда бошад, дар қисми дуюм ҳаёти қазираи Утопия таърифу тавсиф карда мешавад. Вай бо ҳамин роҳ дар оянда ҳамчун кишвари Утопия шудани Англияро орзу мекунад.

Назар ба гуфти қахрамони асар Рафаел дар кишвари Утопия мулки хусусӣ нест. Дар ин қазира дар муносибати байни одамон пул ва тилло ҳамчун восита хизмат намекунад. Дар ин қазира пул танҳо барои муносибат бо кишварҳои хориҷа лозим аст. Дар иин ҷо байни меҳнати қисмонӣ ва меҳнати ақлӣ ҳеҷ гуна тафовут нест. Дар ин ҷо ҳар кас ба меҳнат кардан ӯҳдадор аст.

Баробари ҳамаи ин афкори пешқадам дар «Утопия» муаллиф оиди дар ин қазира мавҷуд будани ғулумон ва мақоми дин низ сухан меронад, ки ин қимати асари ӯро, ки тарғиб кардани ҷамъияти идеалӣ мебошад, то андозае паст гардондааст.

Инчунин муаллиф бо кадом роҳ ва чӣ гуна ба вучуд овардани кишвареро ҳамчун Утопия нишон намедихад.

Қатъи назар аз ин норасоӣҳо Томас Мор бо ин асари худ ғояи муҳимро ҳамчун баробар будани одамон дар ҷамъият пеш рондааст ва дар таърихи ҷамъият ҳамчун яке аз бунёдкорони сотсиализми ҳаёли шинохта шудааст.

Уилям Шекспир (1564-1616)

Номи мутафаккир ва адиби забардасти англис Уилям Шекспир аз сафи Данте, Боккаччо, Рабле, Сервантес, Лопе де Вега барин устодони бузурги давраи Эҳё ҷои муносиберо ишғол намудааст.

Ин адиби бузурги асри XVI муносибатҳои феодалии замони худ, воқиа-ҳодисаҳои аҷоибӣ даврашро бо як маҳорати хосаи эҷодӣ ба қалам додааст. Асарҳои саҳнавӣ аз ҷониби ӯ офаридашуда на танҳо комёбии адабиёти англис, балки аз шоҳасарҳои адабиёти умумбашарӣ ба шумор мераванд. Ин аст, ки онҳо гарчи зиёда аз 400 сол муқаддам аз ин офарида шудаанд, лекин тамоми зебоиву таровати худро гум накарда ҷовидон мондаанд ва ҳамоно аз саҳнаҳои театрҳои дунё ҷойи мустаҳкамро ишғол менамоянд.

Уилям Шекспир 23 апрели соли 1564 дар шаҳрчаи Стратфорд, ки дар соҳили дарёи Эйвон ҷойгир буда, ба музофоти Уришкири қисми марказии Англия тааллуқ дорад, ба дунё омадааст. Падари ӯ Ҷон бо ҳунармандӣ ва

корҳои савдо машғул шуда, соҳиби обрӯю эътибор гардида, то ба дараҷаи сардори шахр расида будааст.

Уилям Шекспир дар мактаби маҳаллии зодгоҳаш таълим мегирад. Лекин корҳои падараш беварор шуда, оила аз ҷиҳати иқтисодӣ азият мекашад ва драматурги оянда – Шекспири 16-сола аз баҳри таҳсил гузашта, аз паи таъмини зиндагӣ мешавад. Азбаски дар Стратфорд рӯзгузаронӣ мушкил буд, вай соли 1586 дар ҷустуҷӯи кор ба Лондон меравад. Назар ба баъзе маълумотҳо ӯ аз рӯзҳои аввали ба Лондон омаданаш ба театр ба кор даромада, дар ибтидо ба аспони ҷанобоне, ки ба тамошои театр меомаданд, ниғаҳбонӣ менамояд ва сонитар ҳунарпеша (актёр) мешавад.

Шекспир дар аввалҳои солҳои 90-м бо нахустин пиесаҳои худ ба майдони адабиёт дохил шуд ва истеъдоди худро дар соҳаи актёрӣ, драмнависӣ ва шоирӣ санҷида дид.

Гарчанд Шекспир ҳамчун актёр – иҷрокунандаи нақшҳои эпизодӣ ва дараҷаи дуҷум шӯҳрати калон пайдо накардаст, лекин ҳамчун драматург соҳиби шӯҳрати ҷаҳонӣ шуд. Азбаски дар ҳамон вақтҳо ба драмнависон кам ҳаққи қалам меоданд, Шекспир қашшоқона умр ба сар бурда, ҳатто соли 1604 дар хонаи як сартарош иҷорашин будааст.

Шекспир соли 1612 ба зодгоҳаш - Стратфорд баргашта, то охири умр дар ҳамин ҷо зиндагӣ ба сар бурд ва соли 1616 аз олам гузашт.

Баъзе адабиётшиносон аз кам будани маълумот дар бораи Шекспир истифода бурда, ба эҷодиёти ин драмнависи машҳур бо назари шубҳа нигоҳ кардаанд. Онҳо ҳукм баровардаанд, ки як шахси камбағал ва саводи казоӣ надошта чунин асарҳои барҷаста навистанаш мумкин нест. Назар ба ақидаи онҳо ҳамаи ин асарҳоро каси дигар навистаасту Шекспир онҳоро бо номи худаш нашр кардааст. Мувофиқи ҳукми онҳо ҳамаи фочеанома ва комедияҳоро файласуф ва арбоби давлатӣ Бекон ва ё граф Ретлен навиштаанд.

Аммо бо вучуди ҳамаи ин чунин «назария»-ҳо беасосанд. Зеро аз ҳамзамонони Шекспир драматург ва шоир Бен Љонсон, аввалин иҷрокунандаи нақши Ҳамлет Томас Беттертон, аввалин биографи Уилям Шекспир адабиётшинос Николас Роу ба ягон асари Шекспир бо шубҳа нигоҳ накардаанд. Дар натиҷа пуч будани ин «назария»-ҳо фош гардиданд ва номи Шекспир ҳамчун муаллифи шоҳасарҳои драматургияи ҷаҳонӣ эътироф гардид.

Шекспир дар асарҳои худ ба муқобили адабиёти динӣ-схоластикии асримиёнагӣ баромад карда, ҳаёти инсон, орзуву умедҳои онро боло бардоштааст. Барои ҳамин ҳам дар асарҳои Шекспир вожаи «инсон» хеле баланд садо медиҳанд. Қаҳрамонони асарҳои Шекспир на танҳо бо касбу кори худ, балки бо инсон будани худ ифтихор менамоянд.

Чунончи, агар Гратсио ҳукмдори марҳуми Данияро «шоҳи аҷоиб» гӯяд, Ҳамлет суҳанони дӯсташро «вай инсони ҳақиқӣ буд» гӯён ислоҳ

мекунад. Ба саволи «*Худат кистӣ?*»-и Шоҳ Лир Кент «*Ман одам ҳастам*» гӯён ҷавоб медиҳад.

Асарҳои Шекспир, ки дар онҳо ҳиссиёти инсонӣ, фазилатҳои баланди дар ӯ буда суруда шудаанд, аз асарҳои кӯтоҳмазмунӣ адибони дарбор фарқ мекунад. Ин буд, ки асарҳои ӯ дар театрҳои гуногун ба сахна гузошта мешуданд. Ин асарҳои ӯро баробари одамони давлатманди Лондон намояндагони мардуми оддӣ низ тамошо мекарданд. Чунки асарҳои Шекспир барои оммаи васеи мардум офарида шуда буд. Барои ҳамин ҳам яке аз ҳамзамонҳои Шекспир дар бораи ин санъаткори аҷоиб сухан ронда гуфтааст: «*Вай ба халқ мувоҷиат карда буд!*».

Эҷодиёти Уилям Шекспир ниҳоят бой буда, вай баробари ҳамчун драматик машҳур будан ва ба хазинаи адабиёти ҷаҳонӣ ганҷинаҳои бебаҳо ҳамроҳ карданаш, муаллифи «*Венера ва Адонис*», «*Лукретсий*» барин дostonҳо ва зиёда аз 150 сонет (суруд) буда, бо ин асарҳояш шоири боистеъдод будани худро низ нишон додааст. Шоир дар достони «*Венера ва Адонис*» муҳаббати софро суруда бошад, дар «*Лукретсий*» ба образи ёри вафодор Лукретсий образи золим Тарквинийро муқобил мегузорад ва бо ин ба зулм, ба беадолатӣ норозигии худро баён карда, ғояҳои инсонпарваронашро пеш мебаронад.

Дар сонетҳои Шекспир ғояҳои дӯстӣ, ишқу муҳаббат бо нуқтаи назари инсонпарварӣ тасвири худро ёфтаанд. Дар баробари тасвири воқеа-ҳодисаҳои иҷтимоие, ки барои шароити ҳамон давр муҳим буданд, афкори фалсафии шоир дар ин сурудҳо инъикос гардидаанд. Сурудҳои ба қалами Шекспир мансуббуда бо драматизми баланди худ, бо хусусияти ба худ ҳосе, ки задухӯрди ҳар як суруд дар ду мисраи охирин ҳал мегардад, қобили тавачҷӯх мебошанд.

Ҷоҷеанома, мазҳака ва хроникаҳои Уилям Шекспир офарида дар инкишофи драматургияи ҷаҳонӣ ба аҳамияти бузург моликанд. Драматург муборизаҳои иҷтимоии даври худро, нобаробарии иҷтимоии замонашро санъаткорона тасвир кардааст. Драмаҳои Шекспир дар асоси воқеаҳои ҳаётӣ, бо реализми чуқур сайқал дода шудаанд ва бо ин ба қалби китобхон ва тамошобин роҳ ёфта тавонистаанд.

Мувофиқи анъанайи замонаш Шекспир асотир ва афсонаҳо, манбаъҳои таърихро омӯхта аз онҳо ба тарзи эҷодӣ истифода бурд ва онҳоро аз нав кор карда ба афсонаҳои қадима ғояву мазмунӣ нав бахшид, ки дар натиҷа драмаҳои тозамазмун ба вуҷуд омаданд.

Гарчанд мавзӯи ин пиесаҳо аз афсонаҳои гузаштаи дур гирифта шудаанд, лекин Шекспир ба воситаи ин асарҳо воқеа-ҳодисаҳои ба замони худ муҳим ва аҳамиятнокро тасвир карда, барои муносибати худро нисбат ба замон, ба ҷамъият нишон додан ҳаракат кардааст. Гарчанд драматург Отелло, Ромео ва Чуллеттаро бо либоси италяний, Ҳамлетро ҳамчун шаҳрванди гузаштаи дури Дания, Макбетро бо урфу одати шотландӣ, Шоҳ Лирро ҳамчун вакили Британияи қадима талқин карда бошад ҳам, ин

қахрамонҳо бо қалби худ, бо ҳаракати худ, бо хулқу одоби худ ҳамчун вакили типикии Англияи давраи Эҳё мучассам мегарданд.

Китобхон ва тамошобин бо қисмати ғоҷиавии Шоҳ Лир, ки духтаронаш барои давлат, тоҷу тахт шуда ўро сарсонун саргардон мекунад, шинос мешавад; дар симои Отелло ва Дездемона соҳиби муҳаббати пок ва муқобили шўҳрат ва манфиатпарастиро мебинанд. *«Тамоми дунё зиндон – зиндони хеле намунавӣ! Дар он ҷо обхонаҳои беҳисоб, канахона ва дорҳо ҳастанд, ки аз ҳама бадтараиш Дания мегўянд!»* – гуфтани Ҳамлети ба зулм, ба беадолатӣ, ба ноинсофӣ яққаву танҳо муборизабурдари мешунаванд ва ба Англияи замони Шекспир мансуб будани ҳамаи ин воқиаҳо пурра дарк менамоянд.

Барои ҳамин ҳам Бен Ҷонсон Шекспирро *«қалби ҷўшонии замони худ»* гуфтааст.

Шекспиршиносон ба хусусиятҳои пиесаҳои ў нигоҳ карда фаъолияти драматургро ба се давра тақсим намудаанд.

Давраи аввали эҷодиёти Шекспир солҳои 1590-1600-ро дар бар гирифта драматурги соҳибистеъдод дар ин давраи эҷодиёти худ дар жанрҳои гуногун эҷод карда, як қатор мазҳакаҳо, хронограммаҳои таърихӣ ва ғоҷеаномаҳо офаридааст. Асарҳои дар ин давра навишташуда бо оптимизми чуқур сайқал дода шуда, дар онҳо ба ғалаба намудани адолат бо боварии комил нигоҳ кардани адиби инсонпарвар ба назар мерасад. Шекспир дар ин давра *«Мазҳакаи хатоҳо»*, *«Хоб дар шаби тобистонӣ»*, *«Савдогари Венетсия»*, *«Беғоҳии дувоздаҳум»* барин мазҳакаҳои худро офаридааст. Ин мазҳакаҳои Шекспир намунаҳои беҳтарини адабиёти гуманистии давраи Эҳё мебошанд, ки ба муқобили адабиёти дар он давр ҳукмфармои динӣ нигаронида шуда, ҳаёти дунёвии инсонро тараннум менамояд.

Шекспир дар ин давраи эҷодиёти худ ба воқиа-ҳодисаҳои таърихӣ, ба ҳаёти халқ асос намуда, *«Генрихи VI»*, *«Ричарди III»*, *«Ричарди II»*, *«Генрихи IV»*, *«Генрихи V»* барин хроникаҳо офарид. Ў бо ин асарҳои худ ба муқобили урфу одати феодалӣ баромад кард. Ҳимоя намудани ягонагии давлат мавзӯи асосии хроникаҳои Шекспир буда, ҳар як асари ба ин силсила дохилшаванда бо ғояҳои ватанпарварӣ обутоб дода шудааст.

Шекспир Генрихи V-ро ҳамчун шоҳи муборизи роҳи ватанпарварӣ талқин намуда, ўро ба Ричарди II, Генрихи VI барин шоҳони бекуват, беирода, Ричарди III барин шоҳи золим ва барои таъмин намудани истиқлоли кишвари худ очиз муқобил мегузорад. Драматург дар хроникаҳои худ қатъи назар аз ба кадом унвон, ба чи хел вазифа соҳиб будани вакилони табақаи боло ба воситаи танқид кардан кирдуқори беҳуда ва нозеби онҳоро бераҳмона ғош менамояд.

Шекспири ба бою амалдорон бо ҳамин гуна муносибати бадбуда дар хроникаҳои худ ба халқи оддӣ бо меҳру муҳаббат нигоҳ карда, халқро дар сифати қодир будан бо қувваҳои сиёсӣ талқин мекунад.

Хроникаҳои Шекспир, ки на танҳо дар асоси асотир ва афсонаҳо, балки бо муборизаҳои сиёсӣ вобаста буда, дар натиҷаи омӯхтан ва ба тарзи эҷодӣ истифода бурдани воқеа-ҳодисаҳои шудагузаштаи таърихӣ вобаста ба вучуд оварда шудаанд, дар драматургияи ҷаҳонӣ, махсусан дар тараққиёти драматургияи таърихӣ ҳиссаи муносибе мебошанд.

Давраи дуюми эҷодиёти Шекспир солҳои 1601-1608-ро фаро гирифта, ӯ дар ин давр ҳаётро нуктасанҷона меомӯзад, ба кушода додани зиддиятҳои иҷтимоии дар замони зиндагиаш вучуддошта камари ғайрат баста, тарафҳои нолозим ва ифлоси воқеиятро бераҳмона фош мекунад.

Роҳбарони давлати Англия, ки аз ҷониби феодалҳо тарафдорӣ карда мешуданд, дар ин давр ба орзу-умедҳои хуби гуманистон-инсонпарварони англис мубориза бурда, сиёсати мустабиди худро ошкоро баён менамуданд. Барои ин ҳам дар ин давр ҷои кайфияти хушҳолу хандаю хурсандии дар давраи аввали эҷодиёташ хос будаи Шекспирро фоҷиаҳои таърихӣ ба ҳал намудани муаммоҳои бузурги таърихӣ хосбудаи ӯ ишғол менамоянд. Драматург асарҳои бо ҳамин ғоя обутоб додаи худ – «Ҳамлет», «Отелло», «Шоҳ Лир», «Макбет» барин фоҷиаҳои пурмазмунро, ки нуктаи олии эҷодиёти ӯ ба шумор меравад, дар ҳамин давр паси ҳам офаридааст.

Шекспир дар ин давраи эҷодиёти худ танҳо бо фоҷианависӣ машғул нашуда, якҷанд мазҳакаҳо низ навиштааст. Лекин ҷои унсурҳои мазҳакавии дар ин асарҳо мавҷудбударо низ ҳолатҳои фоҷиавӣ ишғол мекунанд. Драматург дар фоҷианомаҳои дар ин давр офаридаи худ гуманизмро, ки ғояи асосии ӯ мебошанд, ба ҷинойт ва қувваҳои иртиҷой муқобил мегузорад. Дар ин мубориза онҳо ғалаба карда натавониста ҳалок мегарданд. Вале бо вучуди он драматург ба ғалабаи қаҳрамонони худ боварии комил дорад.

Клавдийи дар фоҷианомаи «Ҳамлет» буда, Яғои «Отелло», ду духтари калони Лир – Гонерилия ва Регана аз «Шоҳ Лир» намояндагони олами ҷинойт буда, ба муқобили инсонпарварон мубориза мебаранд. Драматург ба воситаи ин ҷинойткорон фақат бо танқиди қоида-қонунҳои ҷамъияти феодалӣ маҳдуд нагардида, ахлоқи нозеби буржуазияро, ки дар он замон хумкронӣ мекард, бераҳмона фош мекунад.

Давраи сеюми эҷодиёти Шекспир солҳои 1609-1612-ро дар бар гирифта, дар асарҳои дар ин давр офаридаи ӯ тасвири задухӯрдҳои ҳаётӣ ба тарзи фантастикӣ талқин карда шудаанд. Чунки драматург дар ҷамъият тарафдори ғояи инсонпарварии худро ёфта наметавонад.

Баъзе адабиётшиносон гумон кардаанд, ки Шекспир дар ин давраи эҷодиёти худ бо воқеият созиш карда натавонистааст. Аммо баракс, вай ин воқеиятро фош намуда, барои сароидани бахти инсон ҳаракат кардааст. Фақат ғояи ба пеш рондаи драматург вобаста ба замон андаке хира мегардад ва чунон ки дар боло таъкид кардем, нури фантастикиро қабул мекунад. «Симблин», «Афсонаи зимистон», «Тӯфон» барин пиесаҳои дар ин давр офаридаи Шекспир далели гуфтаҳои мо шуда метавонанд.

Шекспир ҳодисаҳои ҳаёти, махсусан характери инсонро дар асарҳои худ ҳаматарафа тасвир намуда, онҳоро дар тараққиёти динамикии нишон медиҳад. Ба ин фикри мо симои Ҳамлет далели равшан шуда метавонад. Драматург дар баробари нишон додани муносибати Ҳамлет бо падараш, модараш, маҳбубааш, дӯсташ Горатсий, шарикдарсонаш Розенкрантс, Гилденстерн, ҳунарпешагон, афкори Ҳамлет дар бораи санъат, мулоҳизаҳои фалсафии вай, мубориза ва дудилашавии ӯро тасвир мекунад. Умуман, фочеаи «Ҳамлет», ки нуқтаи олии эҷодиёти Шекспир мебошад, яке аз шоҳасарҳои адабиёти ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Мунаққиди бузурги рус В.Г.Белинский дар ин хусус сухан ронда гуфта буд:

«Ҳамлет» гавҳари ёқутии нурафшонест, ки дар мобайни тоҷи аз ҷониби тамоми инсоният ба сари шоҳи драматург-шоирони тамоми ҷаҳон нӯшонда шудааст. Ин фочиа сазовори ягон рақибест, ки то худ ва баъд аз худ ба вуҷуд омада бошанд».

Мероси бои фарҳангии ин драматурги бузург, ки дар таърихи тараққиёти адабиёти ҷаҳон бо шоҳасарҳои худ ҳиссаи муносиб ҳамроҳ кардааст, бо ғояҳои халқпарварӣ обутоб дода шудаанд. Шекспир танҳо ҳаёти табақаи болоии чамбиятро тасвир накарда, дар як катор асарҳои худ ҳаёти вакилони халқи оддӣ - хизматгорон, ҳунарпешагонро низ тасвир кардааст.

Гӯрқобҳо аз фочияномаи «Ҳамлет», хизматгорон аз «Ромео ва Чулетта», ширинкори донишманд аз «Шоҳ Лир» барин нақшҳо дар асарҳои Шекспир тез-тез ба чашм намуда меистанд. Ин ҳол боз як маротиба ба вакилони одии халқ бо муҳаббат назар кардани драматурги соҳибистеъдодро нишон медиҳад.

Барои он, ки дар драмаҳои Шекспир нисбат ба вакилони оддии халқ бо меҳру муҳаббат нигоҳ карда шудааст, дар онҳо орзую умедҳои хуби халқ ифодаи худро ёфтаанд, ин асарҳоро тамоми инсонияти тараққиқпарвари ҷаҳон дӯст медорад, эҳтиром мекунад ва дар қалби худ наздик медонад.

Дар хусуси китобхон ва тамошобинро ба худ мафтун гардонидани асарҳои адабони он замон, аз ҷумла Шекспир сухан ронда мунаққид ва адабиётшиноси маъруфи рус Н.А.Добролюбов чунин гуфта буд:

«Ин нависандагон чунон тезфаҳм, соҳиби истеъдоди табиӣ буданд, ки онҳо ба воситаи қувваи шуури худ мафҳуми табиат ва пешравиро дарк карда тавонистанд. Ҳол он, ки файласуфони ҳамзамони онҳо ин мафҳумот ва пешравиро бо ёрии илм акнун ҷустуҷӯ мекарданд. Ғайр аз ин он ҳақиқатеро, ки олимони файласуф бо ёрии назария таҳлил мекарданд, нависандагони бузург дар ҳаёт диданд ва онро дар ҳолати амалӣ нишон дода тавонистанд. Ҳамин тавр онҳо дар давраи маълум вакилони комили дараҷаи олии шуури одамон шуда хизмат кардаанд. Дар баробари ҳамин онҳо табиат ва одамонро аз ҳамин дараҷаи олии диданд ва онро ба мо

таъсир карда доданд. Онҳо мақоми хизмат намудани адабиёти бадеиро баланд бардоштанд. Ба қатори арбобони таърихӣ, ки ба инсоният барои равшан фаҳмидани майлҳои табиӣ ва қувваҳои зиндаи худ ёрӣ додаанд, гузаштанд. Шекспир ана ҳамин хел инсон буд. Бисёр пиесаҳои ӯ ҳамчун кашфиёт дар соҳаи ҳиссиёти инсонӣ абадӣ нақш бастанд. Фаъолияти адабии ӯ шуури одамонро ба якҷанд зина боло бардошт, ки ҳеҷ кас ба он то ҳол набаромада буд ва ин зинаҳоро баъзе файласуфон фақат аз дур нишон медоданд. Сабаби дар арсаи умумҷаҳонӣ шӯҳрат пайдо кардани Шекспир низ ана дар ҳамин аст. Аз ин рӯ якҷанд зинаи тараққиёти инсоният бо номи ӯ вобаста аст»¹

Дигар мутафаккирони бузурги асрҳои минбаъда низ ҷовидони асарҳои Шекспирро бо эҳтироми хоса қайд кардаанд.

Асарҳои Шекспир ба бисёр забонҳои халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ тарҷума шуда, намоишномаҳои ӯ аз репертуари театрҳои мо мустақкам ҷой гирифтаанд.

Мавзӯҳои барои машғулоти амалӣ:

1. *Хусусиятҳои ба худ хоси адабиёт дар Фаронса дар давраи Эҳё.*
2. *Франсуа Рабле ва эҷодиёти ӯ.*
3. *Адабиёти Англия дар давраи Эҳё.*
4. *Давраҳои эҷодиёти Шекспир ва хусусиятҳои ба худ хоси онҳо.*

Адабиёт:

Коллектив. История зарубежной литературы.

Пуршев Б. Хрестоматия по западноевропейской литературе эпоха Возрождения.

Франсуа Рабле, «Гаргантюа ва Пантагрюэл».

Томас Мор, «Утопия».

Шекспир, Песаҳо. Сонетҳо.

---

¹ Н. А. Добролюбов, Зулмат ичида нур, Ёздавнашр, Тошкент, 1952, 44-45-бетлар.

АДАБИЁТИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРИ XVII

Масъалаҳои асосӣ:

1. *Адабиёти Испания дар асри XVII.*
2. *Лопе де Вега ва асари ӯ «Чашимаи гӯсфандон».*
3. *Адабиёти немис дар ин давр.*
4. *Намояндагони адабиёти ин давраи Фаронса: Корнел, Лафонтен, Буало.*

Адабиёти Испания дар асри XVII

Дар асри XVII дар Испания вазъияти ба худ хоси сиёсӣ-иҷтимоӣ ҳукмфармо буд. Дар ин кишвар дин ва калисо ҳукмрониро ҷунон ба даст гирифт, ки дар Аврупо то кунун мислаш дида нашуда буд. Дар мамлакат ҳукми суди калисоӣ ҷорӣ карда шуда, ба як маънӣ мамлакатро диндорон идора мекарданд.

Дар охири асри XVII мамлакат иқтисодии пешинаи худро гум кард. Маҳсусан ҳолати кишвар баъди ғалабаи англисҳо аз болои флоти испании “Армадаи мағлубнашаванда” хароб шуд. Дар ин вақт истихроҷи тилло аз Амрико қатъ гардид ва мамлакат ба ҳолати қашшоқӣ дучор шуда, истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ва саноат хеле паст рафт. Дар натиҷа норозигии мардум тавассути як қатор шӯришҳои халқӣ баён карда шуданд. Ҷавобан ба ин ҳукмронии зулму тааддиро боз ҳам пурзӯр гардониданд. Дар Испания режими полисӣ ҷорӣ карда шуда, ҳоло дар он ҷо сохтори буржуазӣ мустақкам нагардида, адабиёти буржуазӣ низ ба вучуд наомада буд. Дар Испания як ҳолати бесинфӣ ҳукмрон буд, ки ин ба адабиёти бадеӣ низ таъсир нарасонида намонд.

Бинобар ин ҳам намояндагони адабиёт ва фарҳанги пешқадам бештар ба ҳаракатҳои халқӣ-демократӣ пайравӣ менамуданд.

Пеш аз он, ки дар бораи адабиёти ин давра сухан ронем, дар бораи равия ва ҷараёнҳои адабии онмаълумоти мухтасар додан лозим аст. Зеро оид ба хусусиятҳои хоси қар якӣ онҳо ба тасаввур соҳиб нашуда, дар бораи асарҳои бо ин равияҳо офаридашуда мулоҳиза рондан аз имкон берун аст.

Дар асри XVII дар Испания асосан се ҷараёни адабӣ мавҷуд буд:

1. *Реализм.*
2. *Классисизм.*
3. *Барокко.*

Реализм аз вожаи латинии *realist (реалист)* гирифта шуда, маънояш шайъӣ, ҳақиқӣ гуфта шуда аст. Он яке аз услубҳои эҷодӣ, яке аз усулҳои тасвир дар адабиёт ва санъат аст. Хусусияти асосии реализм ин аст, ки чизеро ки ба худӣ ҳаёт хеле наздик ва монанд аст, ҳаққонӣ тасвир мекунад. Вале ба

худӣ ҳаёт хеле наздик ва монанд будани тасвир дар реализм монандии зоҳирӣ ва рӯякиро дар назар дорад.

Яке аз нуктаҳои реализм ғайр аз тасвири ҳаққонии чузъиёт тасвири ҳаққонии хислатҳои типиро дар вазъиятҳои типӣ дар назар доштан аст.

Дар адабиёти Аврупои Ғарбӣ дар асри XVII ҷараёни реализм асосан дар драматургия равшантар ба назар мерасад.

Ҷиҳати фарқкунандаи он аз фочианомаҳои классицизми франсуз дар он буд, ки он дар асоси сюжет ва анъанаҳои антикӣ (қадимӣ) ба вучуд оварда нашуда, бештар аз ҳаёти халқ офарида мешуд. Тамошобини ватанпарвар акнун дар сахна мубориза ва қаҳрамоноҳои халқи испанро меид, ки ин аз хусусияти замонавӣ касб кардани адабиёт ва фарҳанги давр гувоҳӣ медиҳад. Инро дар мисоли эҷодиёти адибони ҳамон давр ба хубӣ дидан мумкин аст.

Классицизм низ ҳамчун ҷараёни адабиёту санъати Аврупои Ғарбӣ ва Русия дар асрҳои XVII-XVIII вучуд дошт.

Сабаби чунин ном гирифтани ҷараён ин аст, ки намояндагони он зоҳиран ба намунаҳои санъати атиқа (классикӣ) тақлид мекарданд.

Аммо дар ҳақиқат намояндагони классицизм чи дар Аврупои Ғарбӣ (Расин, Корнел, Буало, Молер) ва чи дар Русия (Сумароков, Херасков) аз бисёр ҷиҳатҳо ҳаёти замони худро тасвир намуда, бисёр масъалаҳои ҳаётро пеш гузоштаанд. Риоя кардани ҳақиқати ҳаёт яке аз дастурҳои эҷодии онҳо буд ва аз ин сабаб классицизм барои инкишофи реализм то андозае замина тайёр кардааст. Вале дар айни замон намояндагони классицизм аз тасвири халқ ва ҳаёти ӯ ҳазар карда, худро бештар ба маданияти дворянӣ, аристократӣ ва дарборӣ вобаста мекарданд.

Вақте ки дар асри XVIII ҳукмронии дворянҳо суғур шуд, классицизм ҳам аз майдони адабиёт берун рафт.

Барокко аз лафзи италиянӣ гирифта шуда, маънояш *бошукӯҳ* гуфта шуда аст. Ин услубест, дар санъати охири асри XVI нимаи аввали асри XVIII дар Аврупо. Ҷанбаҳои зисту зиндагонӣ, карнавалҳо, маросимҳои тантанавӣ ва хусусиятҳои ифодаи фалсафиву илмӣ чузъиёти барокко буда, онро чун зухуроти умумии санъат (ҳамранги Готика ва Эҳё) ифода менамуданд. Барокко бӯҳрони феодализм ва муҳолифати дину иҷтимоӣро таҷассум мекард. Дар санъати тасвирӣ композитсияҳои мунаққашӣ динӣ, мифӣ, рамзӣ ва портретҳо мавқеи инсонро дар ҷамъият ифода менамуданд.

Барокко дар Италия, Испания, Фаронса ва Олмон дар асоси маданияти дворянӣ ба ивази санъати давраи Эҳё маъмул гардидааст ва такмил ёфтааст. Барокко санъати мураккабу гуногунҷанбае буда, назариётчиёни он зебоиро категорияи идеалӣ донистаанд ва васф намудаанд. Санъати барокко то дараҷае услуби Готика ва ақоиди инсонпарвариро пешқадами давраи Эҳёро дар худ нигоҳ дошт. Барокко пеш аз ҳама дар санъати меъморӣ татбиқ гашт. Бо услуби барокко қасру

кӯшкҳои бузургу мӯхташам, ибодатхонаҳо, кӯчаву гулгашту хиёбонҳо ва ансамблҳои майдону боғҳо сохта мешуданд, ки бо меъмории мураккабсохту бузургандоза ва шахомати худ фарқ мекарданд.

Талқини образҳо, муболиғоти бо ҳам омехтаи санъати воқеиву хаёли, тасвири ҳаяҷонбахши расму ойин ва ҳодисаҳои динӣ хоси барокко мебошанд. Барокко ба адабиёту мусиқӣ низ таъсир расонд. Ашъори Гонгора ва фоҷиаҳои Калдерон, насри Тирсо де Молина (Италия), фоҷиаҳои Грифиус (Олмон), шеърҳои Т. Тассо ва Ч. Марино (Италия), драмаҳои баъдинаи Шекспир (Англия) намунаҳои бароккои адабиёт мебошанд. Сонитар дар Россия низ чанде аз нависандагон, аз ҷумла С. Полотский, С. Медведев, Ф. Прокопович, М.В. Ломоносов ва дигарон дар услуби барокко асарҳо эҷод карданд.

Лопе де Вега (1562-1635)

Лопе де Вега асосгузори драматургияи миллии испан ба шумор меравад. Ӯ дар асарҳои худ ақидаҳои инсонпарваронаи замонашро ифода намуда бошад ҳам, ҳамчун фарзанди замони худ аз андешаҳои динӣ дур нарафтааст.

Лопе де Вега асарҳои зиёде, аз ҷумла зиёда аз 200 комедия, 400 пиесаи якпардагӣ, қариб 3000 сонет ва романҳои зиёде офаридааст.

Лопе де Вега низ ҳамчун Шекспир дар офаридани асарҳои худ аз сужетҳои сарчашмаҳои гуногун ҳамчун дostonҳои халқии испан, новеллаҳои италяни, китобҳои муаррихони қадим ва ғайра истифода бурдааст.

Классисизм дар Испания ҳамчун Фаронса шӯҳрат пайдо накардааст. Лопе де Вега дар асарҳои худ ақидаҳои эстетикашро ба муқобили классисизм равона карда буд. Дар ин хусус худи ӯ чунин мулоҳиза ронда буд: «*Санъати нав дар замони мо мазҳакаҳоро меофарад*».

Лопе де Вега таъкид миенамояд, ки пиесаҳои дар руҳи классисизм навишташуда аз ҳар ҷиҳат дар байни тамошбинони испан шӯҳрат пайдо карда наметавонанд.

Лопе де Вега талаб менамояд, ки фоҷиа бо ханда омехта шавад. Чунонки дар ҳаёт дида мешавад, дар сахна низ чунин бояд тасвир карда шавад. Ӯ хусусиятҳои асосии реализмро муайян менамояд ва ҳақиқатнигорона сухан мекунад. Назар ба ақидаи ӯ драма бояд пахлуҳои гуогуни ҳаётро инъикос намояд.

Лопе де Вега қатъиян ба муқобили талаботи унсурҳои классисизм, аз қабилӣ ягонагии вақт ва ягонагии ҷой баромад мекунад. Вай инчунин тарафдори омехтагии услуби боло ва паст аст.

Ў оиди сужети асарҳои сахнаӣ сухан ронда, мегӯяд, ки дуру дароз будани онҳо шарт нест. Зеро тамошобини испан аз чунин асарҳо дилгир мешавад.

Вай оиди мавзӯӣ ва мундариҷаи асарҳои сахнаӣ сухан ронда мегӯяд, ки онҳо бояд дар худ вичдон ва қаҳрамони инсонро ҳамвора мучассам намоянд. Ў як қатор адибони пешқадами испан – пайравони худро дар ин бобат тарафдорӣ менамояд.

Лопе де Вега дар асарҳои худ оиди воқиаҳои зиёди дар асру замони гуногун дар байни халқҳои мухталифи олам рухдода сухан меронад. Ў дар мавзӯҳои таърихӣ, сиёсӣ-ичтимоӣ, ҳаётӣ-маишӣ ва ғайра драмаҳои зиёде навиштааст. Мавзӯи асосии эҷодиёти Лопе де Вегаро муборизаи шоҳигарии Испания ба муқобили феодаҳо ва маврҳои мавританӣ ташкил менамояд. Ў тарафдори муттаҳидии тамоми хоки Испания мебошад.

Яке аз асарҳои беҳтарини ӯ драмаи «*Фуэнто Овехуна*» («*Чаишмаи гӯсфандон*») ба шумор меравад, ки асоси онро воқеаи таърихӣ ташкил менамояд.

Соли 1476 дар Фуэнто Овехуна ном деҳаи Испания шӯриши деҳқонон сар мезанад. Ин шӯриш ба муқобили золим Командор рух медиҳад. Сокинони деҳаи Фуэнто Овехуна Командорро мекушанд.

Лопе де Вега дар пиесаи худ Командорро на танҳо ҳамчун золим, балки ҳамчун хоини Ватан, ки барои забт кардани хоки Испания ба аҷнабиён кӯмак расонидааст, низ нишон медиҳад.

Дар асри XV яке аз масъалаҳои муҳим муттаҳид шудани тамоми сарзамини Испания ба шумор мерафт. Барои ин мубориза ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ ба муқобили истилогарони Мавритания шиддат гирифта буд.

Ҳамин тариқ дар пиесаи Лопе де Вега ду воқеаи муҳим инъикоси худро ёфтаанд: муборизаи деҳқонон ба муқобили феодаҳо ва тайёрии исёни феодаҳо ба муқобили шоҳ.

Муаллиф бо ин асари худ ғояи демократияи монархиро пеш меронад. Танҳо ана ҳамин нукта – меҳнаткашонро Ҳимоягари шоҳ нишон додани Лопе де Вега асари ӯро аз таҳдиди ҳукмдорон Ҳимоя намуд. Агар чунин намекард, Фуэнто Овехуна оғӯштаи гулхан шуданаш муқаррар буд.

Муносибати ҳақиқии муаллиф нисбат ба шоҳ дар талқини симои шоҳон Фердинандо ва Изабелла, ки дар асар тасвир шудааст, мушоҳида мешавад.

Шоҳон дар ибтидо нисбат ба деҳқонон ҷоҳилона рафтор мекунанд. Танҳо баъди он, ки аз воқеа огоҳ мешаванд, онҳоро мебахшанд. Лекин бо вучуди он қотили Командорро талаб мекунанд. Деҳқонон бошанд, бо як овоз мегӯянд: «*Инро Фуэнто Овехуна кардааст!*» Баъди ин шоҳ онҳоро ҷавоб медиҳад.

Дар асари Лопе де Вега ҷасорат ва қаҳрамони халқ ифодаи худро ёфтааст. Симои марказии асар Лауренсия буда, дар ибтидо ӯ як духтараки

хушчакчак, шӯху шаддод ба назар мерасад. Вай ҳамеша бо деҳқонбачагон шӯхӣ мекунад. Вай ба дугонаҳои худ мегӯяд, ки ҳамаи мардон дурӯғгӯянд ва ба муҳаббат содиқ нестанд.

Вақте ки Франдос ном ҷавон ба ӯ муҳаббат изҳор менамояд, ӯ вайро аз назди худ пеш мекунад.

Лекин вақте ки Франдос ҷасорат ва мардонагӣ нишон дода, духтаракро аз ҷанголи Командор халос мекунад, дар симои ӯ як ҷавони баҳодурро дида, дар дили ӯ нисбат ба Франдос оташи муҳаббат туғён мезанад.

Баъди кушта шудани Командор Лауренсия дар назди деҳқонон тамоман дигар хел ба назар мерасад. Акнун ҷои шӯҳихои пештараро ҷасорат, қаҳрамонӣ, ғурур, матонат ишғол намуда, ӯ ба муқобили ҳар гуна зулму ноҳақӣ далерона баромад мекунад ва барои бахти худи халқи худ пайваста мубориза мебарад. Лауренсия дар назди деҳқонон бо нутқи пурғазаб баромад мекунад. Ӯ мардони тарсуро ландахур, заиф номида ва ҳатто ба ғусфанд нисбат медиҳад. Ӯ ба ҳақ будани деҳқонон боварии комил изҳор карда, тамоми аҳли деҳа, ҳатто занонро даъват менамояд, ки ба даст ханҷар гирифта, ба муқобили Командор ва аскарони ӯ бароянд.

Дар асар инчунин симои Менго ном деҳқон низ хеле ҷолиб баромадааст. Бори аввал ӯ дар саҳна ҳангоми мувоҳисаи байни ҷавонон пайдо мешавад. Ӯ мегӯяд, ки дар дунё муҳаббат вучуд надорад. Агар бошад ҳам танҳо барои худи кас аст. Вай дар ин лаҳза шахси худбин ба назар мерасад. Лекин сонитар маълум мешавад, ки ӯ худбин набуда, балки ба ҷасорат нишон додан ҳам қодир будааст. Ӯ танҳо худаш нотарсона ба муқобили аскарони Командор баромад мекунад.

Ҳама гумон доштанд, ки ҳангоми Ҳимоя намудани Лауренсия ва Франдос Менго сабукфикрӣ карда, ба рафиқони худ хиёнат мекунад. Лекин ӯ ҳам ба ҳамдеҳагонаш пайравӣ карда бо овози баланд хитоб мекунад: «Инро Фуэнто Овехуна кардааст!».

Ҳамин тариқ, дар ин асар Лопе де Вега на танҳо симои шахсони алоҳида, балки образи тамоми халқро ба вучуд овардааст, ки барои озодӣ муттаҳидона мубориза бурдаанд.

Лопе де Вега дар мавзӯҳои ҳаётӣ-маишӣ як қатор мазҳакаҳо низ навиштааст. Яке аз онҳо «Ҷомаҳо ва чорукҳо» ба шумор меравад. Дар ин асар муҳаббат ва озодии инсон дар мисоли ҳаёти зодағони испан, ки аз азал плаш ва шпага дар бар мекарданд, тасвир карда шудааст. Дар ин ҷо муносибати Лопе де Вега бо ҳаракатҳои инсонпарваронаи замона пайваста шудааст. Лекин қаҳрамонони Лопе де Вега ба монанди образҳои мазҳакаҳои Шекспир эҳсосоти бузурги дохилӣ надоранд.

Яке аз асарҳои дигари Лопе де Вега «Сағ дар саҳна» мебошад, ки дар он хислатҳои як бойзан тасвир карда шудааст.

Қаҳрамони асосии ин асар графиня Диана ба шумор рафта, ӯ котиби худ Теодорро дӯст дошта менамояд. Ӯ аз чунин рафтори худ, ки ба шаъни

бойзанҳо хилоф аст, ба ҳарос меафтад. Лекин муҳаббат он қадар пурқувват аст, ки Диана аз овозаҳо нисбат ба он, ки Теодор аз авлоди асилзодаҳо будааст, истифода бурда, ба ӯ ба шавҳар мебарояд. Кӣ будани Теодор на ба Диана, балки ба муҳити ӯро ихотакарда дахлдор аст. Диана баробари ин зани бераҳм ва ҷохил аст. Ӯ барои ба коми Теодор расидан нисбат ба маҳбубаи ӯ - хизматгордухтар Марсел бераҳмона рафтор мекунад. Дар асар инчунин ба образи хизматгори оқил Тристан низ эътибори хоса дода шудааст.

Ҳамин тарик, эҷодиёти Лопе де Вега бо ғояҳои ҳаётдӯстӣ саршор буда, дар асарҳои ӯ хислатҳои ба худ хоси мардуми испан инъикоси худро ёфтаанд ва ба орзуи худ расидани қаҳрамонҳо мавқеи хосаро ишғол менамоянд.

Адабиёти немис дар асри XVII

Адабиёти немис дар асри XVII назар ба адабиёти дигар халқҳои Аврупо хеле қашшоқтар буд, ки ин ба ҳолати таърихии давр вобаста аст. Кишвари немисҳо дар ин давр аз ҷониби феодаҳо пора карда шуда, давлати ягонаи немис вучуд надошт. Англия, Фаронса, Дания, Шветсия, Хўланд ба қорҳои дохилии кишвар даҳлат карда, ба муттаҳхид шудани давлат роҳ намедоданд. Дар байни солҳои 1618-1648 ҷанги сисола давом кард, ки дар натиҷа шаҳру деҳоти Олмон хароб гардида, ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар ба инқироз дучор гардид. Адибони немис, ки дар ин давр аҳён-аҳён ба назар мерасиданд, асосан ба нависандагони дигар халқҳои Аврупо тақлид мекарданд.

Гриммельсгаузен (1625-1676)

Яке аз адибони ба назар намоёни ин давраи немис Гриммельсгаузен ба шумор меравад, ки ӯ бо «*Оддитарини оддиҳо*» ном романи худ машҳур аст.

Роман баъди 20 соли ҷанги сисола навишта шудааст, ки дар он давр дар байни халқи немис тарсу ваҳми ҷанги оянда ҳукмарфо буд.

Ҳамаи ин асоси романи Гриммельсгаузенро ташкил кардааст. Нависанда ҳақиқати талхро тасвир мекунад, ки ба туфайли ҷанг кишвари Олмон ба хароба табдил шудааст. Ӯ тасвир менамояд, ки чӣ тавр аскарон деҳқононро ғорат мекунанд, нисбат ба онҳо бераҳмона рафтор мекунанд. Қаҳрамони роман Симплитсий Симплитсимус, яъне оддитарини оддиҳо буда, ӯ дар овони хурдӣ ятим мемонад. Ӯро хонаводаи як деҳқон ба парасторӣ мегирад. Ҳангоме ки ӯ даҳсола буд, аскарони ҷохил ба ҳавлӣ зада медароянд ва ҳама чизро ғорат карда, ҳавлиро оташ мезананд. Писарбача аз дасти аскарҳо гурехта, ба беша меравад. Дар он ҷо ӯ ба

чангалбон дучор мешавад. Азбаски вай падару модари худ ва ҳатто чӣ ном доштанаширо намедонист, ўро Симплитсий Симплитсимус, яъне оддитарини оддиҳо меноманд.

Минбаъд воқеаҳо дар пеши назари ў сурат мегиранд ва нависанда ба ҷаҳон бо ҷашми ҳамин бачаи оддӣ менигарад.

Нависанда як қатор саргузаштҳои бачаи ятимро ба қалам медиҳад. Ў дар ҳама ҷо ба қашшоқию ночорӣ, бадбахтӣ, ноҳақӣ ва беадолатӣ дучор меояд ва ҳеҷ гоҳ муҳаббат ва ғамхориро нисбат ба инсон намебинад. Одамон аз болои бадбахтии ҳамдигар механданд, ки ин аз ҳама чиз даҳшатноктар аст.

Иттифоқо Симплитсий бо як девона дучор мешавад, ки ў худро Юпитер маъруфӣ мекунад. Ў орзу мекунад, ки дунёро дигар карда, Олмонро дигаргун созад, ки дар он ҷо ҷанг набошад, андозҳо набошад, шох набошад. Одамон дар он ҷо хушбахтона зиндагӣ ба сар баранд, деҳқонон аз шоҳзодагони имрӯза хубтар зиндагӣ ба сар баранд. Халқҳо бо ҳам дӯст бошанд. Симплитсий на барои ҷанг балки барои сулҳу осоиштагӣ меҳнат кунад, Лекин дар ин хусус танҳо девона сухан ронда метавонаду бас.

Сонӣ Симплитсий дуртар аз одамони ҷоҳил дар як ҷазираи укёнуси Ҳинд маскун мешавад.

Ҳамин тариқ романи мазкур бо афтодарӯҳӣ анҷом меёбад. Муаллиф аз орзуе ки ба амал татбиқ нашудааст, болотар рафта наметавонад. Зеро ҷунин ҳолат ба Олмони ҳамон давра хос буд.

Ин роман асари ҳаҷвӣ буда, муаллиф аз болои сохтори ҳамонвақтаи ҷамъиятӣ захрханда менамояд.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

1. *Классисизм ва хусусиятҳои он.*
2. *Реализми давраи Эҳё ва намояндагони он.*
3. *Характеристикаи образҳои асари Лопе де Вега «Чашмаи гӯсфандон».*
4. *Эҷодиёти адибони ин давраи Фаронса: Корнел, Лафонтен, Буало.*

Адабиёт:

Коллектив. История зарубежной литературы.

Пуршев Б. Хрестоматия по западноевропейской литературе эпоха Возрождения.

Лопе де Вега, «Чашмаи гӯсфандон».

Буало, «Санъати поэзия».

АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ АВРУПО

ДАР АСРИ XVIII

Масъалаҳои асосӣ:

- *Пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ дар Аврупо.*
- *Даниел Дефо ва романи ӯ «Робинзон Крузо».*
- *Жонатан Свифт ва асари ӯ «Саёҳати Гулливер».*

Асри XVIII дар Аврупо ҳамчун давраи мубориза ба муқобили феодализм эътироф карда мешавад. Барои ин давра ҳаракати васеи фарҳангӣ хос аст, ки он таҳти унвони *маорифпарварӣ* ном бурда мешавад. Намояндагони ҳаракати маорифпарварӣ муборизаро ба муқобили феодализм ва тартибу қоидаҳои он вазифаи асосии худ мешумориданд. Онҳо дуруст дарк карданд, ки феодализм тараққиёти ҷамъиятро ба як нуқта нигоҳ дошта аз инкишоф бозмедорад. Лекин онҳо ҳоло намедонистанд, ки як замоне феодализм барҳам меҳӯрад. Онҳо танҳо роҳҳои маърифатнокии мардумро ҷустуҷӯ мекарданд ва ақидаи рационализмро (*рацио – ақл, тафаккур*) пеш ронда, изҳор доштанд, ки ҳамаи комёбиҳо маҳсули тафаккури инсон буда, он ба муқобили дин меистад.

Адабиёти маорифпарварӣ

Адибони маорифпарвар дар ақидаи он буданд, ки адабиёт бояд хусусияти тарбиявӣ дошта, одамонро дар руҳи маърифатнокӣ тарбия намояд. Адиб бояд тамоми тарафҳои хубу бади ҳаётро ҳақиқатнигорона тасвир намояд ва ҳеҷ нуқсонро аз хонанда пинҳон накарда, онро танқид намояд.

Ба як маънӣ адибони маорифпарвар бо асарҳои худ ба реализми танқидӣ поя гузошта буданд.

Бисёр асарҳои адибони маорифпарвар хусусиятҳои фалсафӣ доштанд. Онҳо дар жанрҳои нави адабӣ асарҳои худро офариданд, ки дар онҳо ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии ҷамъият инъикоси худро ёфта буданд. Ба ин қабил асарҳо романҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, романҳои фалсафӣ, драмаҳои сиёсӣ-маишӣ ва мазҳакаҳои бо заҳрхандаи тезутунд омезишёфта, памфлетҳоро (памфлет – асари ҳачвиест, ки дар он нуқсонҳои ҷамъиятӣ ва ё шахсони алоҳида саҳт масҳара карда мешавад) дохил кардан мумкин аст.

Адибони маорифпарвар дар маркази диққати худ тасвири одами оддиро, ки аз байни халқ интиҳоб шудааст, мегузоштанд. Дар қатори инсонии оддӣ инчунин намояндагони буржуазия, ки соҳиби ғояҳои пешқадам буданд, низ дохил мешуданд.

Дар ҳамин давр дар адабиёти Аврупои Ғарбӣ чараёни нави адабӣ бо номи *сентиментализм* ба вучуд омад.

Ин истилоҳ аз вожаи франсавии *sentimental* (*сентиментал*) гирифта шуда, маънояш ҳиссӣ, эҳсосотӣ гуфта аст.

Ин чараёни адабӣ дар Англия пайдо шуда, он бо номи Стерн ва асари ӯ “Саёҳати сентименталӣ” вобаста аст. Баъд дар баъзе мамлакатҳои дигари Аврупо низ паҳн шуда буд.

Заминаи иҷтимоии пайдоиши сентиментализм муборизаи буржуазия ба муқобили ашрофи феодализм буд. Агар намояндагони классицизм дар асарҳои худ танҳо табақаҳои болонишинро тасвир карда бошанд, дар сентиментализм бештар эҳсосоти шахсии одамони оддӣ, намояндагони табақаҳои миёнаҳои чамбият, деҳқонон, аҳли савдо, косиб ва хурмандон мавриди тасвир қарор дода мешуданд.

Агар дар асарҳои ба чараёни адабии классицизм мансуб бештар одамони машҳур мавриди тасвир қарор дода шуда бошанд, дар асарҳои сентименталистӣ асосан ҳаёти одамони иродашон суст, таҳқиршуда тасвир мешуданд. Сентиментализм дар демократӣ қуноидани забон ва ба гуфтугӯи халқ наздик намудани он мақоми калон бозид. Сентименталистҳо ба олами ботинии одамони оддӣ, ба рӯҳияи инсон аҳамияти калон доданд. Вале рӯҳияти одамон хеле пурсӯзу гудоз ва бо ҳиссиёти маҳзунӣ тасвир мешуд. Ин қабил асарҳо бештар бо оби чашм хонда мешуданд.

Адибони сентименталисти ҳар кадоме аз мамлакатҳои Аврупо дорои хусусиятҳои хосаи эҷодии худ буданд.

Дар Русия низ дар охири асри XVIII сентиментализм пайдо шуд. Лекин сентиментализми рус асосан кайфияту рӯҳияи дворянҳоро ифода карда, сохти крепостноиро ҳимоя менамуд.

Адабиёти Англия дар асри XVIII

Дар Англия ҳокимияти сиёсӣ дар асри XVII (соли 1648) ба дасти буржуазия гузашта буд. Зеро ҳанӯз дар асри XVI дворянҳои бой заминҳоро аз дасти деҳқонони камбағал кашида гирифта буданд. Дар натиҷа дар кӯчаҳои шаҳр тӯдаҳои одамони бекор рӯз аз рӯз афзуда, барои бунёди корхонаҳои саноатӣ ва қувваи арзони корӣ замина ҳосил гардид.

Буржуазияи англис баъди ба дасти худ даровардани ҳукумат хусусияти иртиқоӣ пайдо карда ба тамоми ҳаракати иртиқоии Аврупои Ғарбӣ сарварӣ намуд.

Рух додани чунин воқеаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ яке аз омилҳои асосии пайдоиши ақидаҳои нави фалсафӣ ва адабиёти бадеӣ дар ин кишвар гардиданд.

Локек, Толанд, Коллинз, Лайонс ва дигарон ақидаҳои аз нав дида баромадан ва ё таҳрир намудани қонунҳои библияро пеш ронданд. Давид Гартли, Чозеф Пристли ғояҳои фалсафаи материалистиро ба вучуд

оварданд. Адибони файлсауф Шефтсбери, Мандевил низ бо асарҳои худ оиди мавқеи инсон дар ҷамъият ғояҳои муҳимро пеш ронданд. Аз ҷумла Мандевил дар осори худ ба муқобили дин ва калисо баромад кард.

Епископ Беркли бошад, дар навбати худ ба муқобили материалистон баромад карда, ғояҳои диниро пеш ронд. Файласуфи дигар Давид Юм ғояҳои таркидунёкуниро тарафдорӣ намуд.

Дар адабиёти ин давраи англис ҷараёни нави адабӣ - сентиментализм пайдо шуд, ки он бо асари Стерн «Саёҳати сентименталӣ» оғоз мегардад. Адибон-сентименталистон дар асарҳои худ бештар ҳолатҳои руҳафтадагии қаҳрамононро ифода менамуданд, ки ин хоси ҷамъияти ҳамонвақта буд.

Дар ҳамин давра аз байни халқи оддии меҳнаткаш як зумра шоирони халқӣ ҳамчун Вилиям Годвин, Томас Пэн ва пешвои шоирони халқӣ Роберт Бернс низ баромаданд, ки дар эҷодиёти онҳо ғояҳои ҳаётдӯстӣ, ҷаҳонбинии солим бештар ба назар мерасанд.

Дар чунин шароити тезутунди мафкуравӣ адабиёти зиддибуржуазии англис ба вучуд омад, ки намояндагони барҷастаи он *Ҷон Милтон*, *Даниэл Дефо* ва *Ҷонатан Свифт* буданд. Сонӣ анъанҳои онҳоро *Филдинг* ва *Ричардсон* барин адибон давом доданд.

Даниэл Дефо ***(1661-1731)***

Даниэл Дефо дар Лондон дар хонаводаи тоҷир таваллуд ёфтааст. Ӯ дар хонаводае ба воя расид, ки аҳли он бештар ба савдо ва дин майл дошт. Падари Даниэл истеъдоди ғавқулуддаи писарашро мушоҳида карда, ӯро барои таҳсил ба академияи диндорон гузошт, то ки аз ӯ арбоби дин ба воя расад. Ин мактаб дар атрофи Лондон ҷойгир шуда, онро Мортон ном шахс сарварӣ мекард, ки ӯ сонитар аз таъкиби диндорон гурехта, дар Америка паноҳ ҷуста буд.

Дефо чанд муддат дар мактаби Мортон таҳсил намуда, тарки диндорӣ кард ва бо савдо машғул шуда, дар ин бобат комёбиҳо ба даст даровард. Ӯ бо мақсади тижорат тамоми Аврупо ро давр зада, аз ҷумла муддати зиёде дар Испания ва Португалия шуд.

Дефо дар ҷараёни умри худ шоҳид ва иштирокчии чандин воқиаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ шуда, онҳоро дар асарҳои худ низ тасвир кардааст.

Дар асарҳои Дефо «*Таҷриба оиди лоиҳа*» (1697), «*Англиси асилзод*» (соли 1701) ва ғайра ғояву пешиниҳои ӯ барои иқтидору иқтисоди кишвар сухан меравад.

Баробари ҳамаи ин Дефо ҳамчун адиб ва журналист бештар шинохта шудааст. Фаъолияти адабии Дефо гуногунжанр буда, ӯ дар жанрҳои гуногуни адабӣ аз памфлетҳои шеъриву насрӣ сар карда, то романҳои калонҳаҷм беш аз 250 асар офаридааст.

Ў ҳамчун рӯзноманигор-журналист низ фаъолият нишон дода, байни солҳои 1705-1713 таҳти унвони «*Шарқи корҳои фаронсавӣ*» рӯзномае интишор намуда, ба бунёди журналистикаи англис асос гузоштааст. Ў ин рӯзномаро, ки дар як ҳафта ду шумора нашр мешуд, танҳо худаш интишор мекард. Дар он ҳам масъалаҳои тичорат ва ҳам ахбори сиёсӣ, инчунин памфлету ҳикоеҳои рангини худи ӯ чоп ме шуданд ва аз бисёр чихат аз журналҳои *Стил ва Аддиссон* – «*Лаққӣ*» ва «*Тамошобин*» болотар меистоданд.

Ниҳоят, баъди таҷрибаи бойи ҳаёти ва эҷодӣ пайдо кардан Дефо ба навиштани асарҳои чиддии калонҳаҷм шурӯъ кард. Ў дар 58-солагии худ (соли 1719) қисми аввали романи барояш шӯҳрати бузург овардаи «*Робинзон Крузо*»-ро таълиф намуд. Сонӣ паи ҳам қисмҳои дуюм ва сеюми ин роман, инчунин боз як қатор романҳо, аз қабилӣ «*Ҳаёт ва саргузашти капитани машҳур Синглтон*», «*Хотираҳои кавалер*», «*Навиштаҷоти соли вабо*», «*Шодиву андӯҳи Молл Флендерсти машҳур*», «*Таърих ва ҳаёти диққатангези мӯҳтарам полковник Жак*», «*Хонум Роксана*», «*Хотираҳои Чорч Карлтон*»-ро менависад.

Аксари романҳои Дефо дар шакли тарҷумаи ҳоли шахсони тахайюлӣ таълиф гардида, онҳо бо забони содда навишта шуда, бо кушоду равшан баён карда шудани афкор ва мақсади адиб ҷолиби диққатанд.

Асари машҳури Дефо романи «*Зиндагӣ ва саргузашти аҷоибӣ Робинзон Крузо*» ба шумор меравад. Сужети ин роман барои завқи хонандагони замони зиндагии муаллиф, ки бештар бо саёҳат ва кашфҳои ҷуғрофӣ майл доштанд, интихоб шуда буд.

Асоси романро эҳтимол рӯйдоди ҳақиқӣ - ҳаёти маллоҳи шотландӣ Александр Селкирк, ки дар давоми чаҳор сол (солҳои 1704-1708) дар қазираи кашфнашуда гузаронида буд, ташкил карда бошад.

Лекин ин воқиа барои роман як сабаб шудаасту бас. Нависанда дар шахсияти қаҳрамони худ часорати инсонро дар шароити танҳои хеле барҷаста тасвир кардааст.

Романи Дефо бо тезӣ дар байни ҳама гуна табақаҳои мардуми Англия шӯҳрати калон пайдо карда, паи ҳам чандин бор нашр шуд ва ба аксар забонҳои Аврупо тарҷума ва нашр гардид.

Ин романро бисёр ноширони авомфиреб дар шаклҳои гуногун – ихтисоран, дар коғазҳои кӯҳна чоп карда ҳамчун манбаи даромад истифода бурданд. Дефо аз тарси он, ки кадом як нависанда ва ношири авомфиреб давоми романро нависта, тамоми асарро азони худ нагардонад, бо тезӣ худи ҳамон сол қисми дуюми романро таҳти унвони «*Саргузаштҳои минбаъдаи Робинзон Крузо*» нависта аз нашр баровард. Ин қисми асар, ки ба саёҳати минбаъдаи Робинзон ба Чин ва Сибир бахшида шуда буд, низ ҳамчун қисми аввала муваффақияти калонро соҳиб шуд ва хонандагонро водор намуд, ки бо Чин ва Россия робитаҳои тичоратиро вусъат диҳанд.

Қисми сеюми асар, ки бештар ба мавзӯи тиҷорат ва дин бахшида шуда буд, чандон хуб истиқбол нагардид.

Дар сурате, ки романи Дефо шӯхрати калон пайдо кард, яке аз душманони ӯ памфлете нависта, дар он иброз дошт, ки Дефо дар роман саргузашти 50 солаи ҳаёти худро, ки бо шоҳигарии Британияи Кабири шимолӣ ва ҷанубӣ вобаста аст, тасвир кардааст. Мақсад аз навистани ин памфлет сиёҳ кардани номи Дефо ва паст кардани қимати роман буд. Дефо ин танқидро қабул карда, дар қисми сеюми роман таъкид кард, ки дарвоқеъ ҳам дар роман унсурҳои тарҷумаиҳолӣ ҳастанд ва ӯ дар давоми 28 соли оворагардиҳои худ бо бисёр одамони ваҳшимичоз дучор шуда, бо онҳо мубориза бурдааст. Ба як маънӣ дар романи «Робинзон Крузо» воқиаҳои замони зиндагии ҳуди нависанда ба тарзи тамсилӣ ифодаи худро ёфтаанд. Аз ин ҷост, ки минбаъд бисёр муҳаққиқони Дефо дар роман бештар унсурҳои тарҷумаиҳолии ҳуди нависандаро ҷустуҷӯ намудаанд.

Лекин, бояд таъкид кард, ки «Робинзон Крузо» ҳеҷ гуна романи тарҷумаиҳолӣ набуда, гуфтаҳои Дефоро пурра қабул кардан нашояд.

Адиби пешқадами давр Дефо дар нақши Робинзон кайфият ва афкори муҳими даври замони худро ифода намудааст. Робинзон дар қисми асосии асар ҳамчун меҳнаткаши ҷасур ва ғайбӣ, ҳамчун инсон ба қувваи худ, ки аз болои табиат ғолиб мебарояд, боварикунанда тасвир шудааст. Дефо дар шахсияти Робинзон симои одамони оддиро нишон дода, нисбат ба ӯ самимияти худро изҳор кардааст. Муваффақияти калони Дефо дар инъикоси меҳнат ва самараи он, ба манфиати инсон нигаронида шудани кордории қаҳрамони асосии асар мебошад.

Дар роман инчунин мулоҳизаҳои фалсафии муаллиф доир ба ҳастии инсон ва муносибати он бо дин низ баёнӣ худро ёфтаанд, ки ин дар мусоҳибаҳои ӯ бо Ҷумъа равшан ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, романи «Робинзон Крузо», ки ба ҳазинаи тиллоии адабиёти ҷаҳонӣ дохил шудааст, дорои аҳамияти бадеӣ, фалсафӣ, педагогӣ, таърихӣ ва ғайра мебошад. Ин аст, ки бисёр адибон ва мутафаккирони минбаъда борҳо ба ин китоби Дефо муроҷиат карда, дар он хислатҳои барои ғайбӣҳои худ маъқулу мувофиқро ҷустуҷӯ намудаанд.

Мунаққидону адабиётшинос бошанд, оди хусусиятҳои бадеии романи «Робинзон Крузо» мулоҳизаҳои ҷолиби диққат баён карда, онро ҳамчун нахустин романи реалистии англис, намунаи нави жанри бадеӣ - роман-саёҳатнома ва ғайра эътироф намудаанд, ба сохтори асар – банду басти воқиаҳои дар он тасвиршуда, тасвири хислатҳои қаҳрамонони асосии асар – Робинзон ва Ҷумъа, забон ва услуби асар ва ғайра эътибори махсус дода, онро ҳамчун яке аз асарҳои беҳтарини адабиёти ҷаҳонӣ эътироф кардаанд.

Дарвоқеъ ҳам Дефо бо романи «Робинзон Крузо» барои худ ҳайкали ҷовидона гузоштааст. Ин асар ба забони тоҷикӣ низ тарҷума ва борҳо нашр шудааст.

Ҷонатан Свифт (1667-1745).

Ҳаҷвнависи маъруфи англис Ҷонатан Свифт соли 1667 лар Дублин ном шаҳрчаи Ирландия дар хонаводаи шахсони камбағал ба дунё омадааст. Падари ӯ писари чӯпон буд. Вай ба Ирландия омада бо сад машаққат барои худ коре пайдо мекунад. Лекин дере нагузашта вафот мекунад ва зани беваю духтарчааш дар ҳолати қашшоқӣ мемонанд. Баъди чанд моҳ фарзанди дуоми онҳо – нависандаи оянда ба дунё меояд. Ӯро бародари калонии падараш, ки адвокат шуда кор мекард, ба тарбияи худ мегирад.

Муносибати Ҷонатан бо амакаш чандон хуб набуд ва онҳо бо хислатҳои худ аз ҳамдигар фарқ мекарданд. Амак мехост, ки Свифт шахси диндор шавад, лекин Свифт нисбат ба дин безътибор буд.

Свифт бо қатъияти амакаш дар чаҳордахсолагӣ ба коллеҷи назди донишгоҳи Дублин дохил шуда, таълими динӣ гирифт. Гарчанд ӯ нисбат ба адабиёт шавқу ҳаваси зиёде дошт, лекин амакаш маҷбур мекард, ки вай қоидаҳои динӣ ва метафизикаро омӯзад.

Ниҳоят дар соли 1669 Свифт ба ҳаёти мустақилона соҳиб шуда, барои худ коре пайдо кард. Ӯ ҳамчун котиби хонагии лорд Вилиям Темпл, ки бо дарбор наздикӣ дошт, дар адои хидмат буд. Вай дар ин ҷо баробари хидмати Темплро ҳамчун котиб ба ҷо овардан, аз китобхонаи бои ӯ, аз сӯҳбати аҳли фарҳангу илм ва адибон, ки тез-тез ба ин ҷо меомаданд, баҳраманд гардид, ҳатто бо супориши Темпл ба Лондон рафта ба дарбори шоҳ даромада, бо ӯ мулоқот кардан насибаш шуд.

Свифт ба духтари Темпл Эстер Ҷонсон, ки аз зани ғайриқонунии ӯ таваллуд шуда буд, муаллимӣ карда хату савод омӯзонд ва ниҳоят ба ӯ дил бохта, ба вай, ки аз худаш чаҳордах сол ҷавон буд, хонадор шуд. Ӯро Стелла номида (Эстер ва Стелла - ҳар ду ҳам маънои «ситора»-ро доранд) бахшида ба ӯ шеърҳои зиёде навишт.

Дар ҳамин ҷо фаъолити адабии Свифт оғоз гардида, соли 1697 бо дархости Темпл памфлети «*Ҷанги китобҳо*»-ро навишт. Сонитар қиссаи ҳаҷвӣ «*Афсона дар бораи бочка*»-ро навишта, ҳар ду асарашро дар якҷоягӣ соли 1704 аз ҷоп баровард ва дар байни мардуми Ирландия шӯҳрати калон пайдо кард.

Соли 1699 Темпл вафот кард ва Свифт дар ҷустуҷӯи кор шуд. Ниҳоят дар деҳаи Ларакор коре пайдо намуд. Стеллаи аз Темпл мероси ночизе насибаш гардида низ ба ин ҷо омад.

Дар солҳои аввали асри XVIII Свифт тез-тез ба Лондон омада меистод. Ниҳоят ӯ муддате дар ин ҷо монда, ҳамчун нависандаи ҳаҷвнигор шӯҳрати калон пайдо кард.

Свифт бо фаъолияти адабӣ ва сиёсатмадории худ дар доираҳои калон сазовори эътибор гардид. Вай ҳатто барои бастанӣ сулҳ байни Англия ва Фаронса мақоми арзанда бозид.

Соли 1726 китоби «*Саргузашти Гулливер*», ки ба нависанда шӯҳрати ҷаҳонӣ оварданд, аз ҷоп баромад. Свифт дар ин асари худ, ки дар жанри нави роман-саёҳатнома навишта шуда буд, анъанаҳои фантастикаи реалистиро давом дод.

Дар роман ҳаёти ҷаъияти Англияи асри XVIII хеле маҳораткорона ҳаҷв карда шудааст.

Роман аз ҷаҳор қисм иборат буда, қисми аввал «Саёҳат дар байни лиллипутҳо» (лиллипут – одами қадпаст, майда) номида шудааст.

Муаллиф дар ин қисм ҳаёти дарбор, ҳилаю найранги вазирон, муборизаи байни ҳизб ва гӯдаҳои ҷудогонро, ки худаш шоҳиди онҳо шуда буд, ҳаҷвнигрона ба қалам додааст. Ин аст, ки бисёре аз мунаққидон дар шахсияти Гулливер худи Свифтро талқин карда, асарро то андозае тарҷумаиҳолӣ номидаанд. Дарвоқеъ ҳам Свифт бисёр воқиҳои дарборро, аз қабилӣ талош барои мансаб, дурӯягӣ, мунофиқӣ ва ғайра, ки бо ҷашми худ дида буд, дар роман хеле маҳораткорона тасвир кардааст.

Қисми дуюми асар «Саёҳат ба Бробдингнег» номида шуда, он сонитар нависта шудааст. Дар ин қисм унсурҳои тарҷумаиҳолӣ кам буда, ҳаҷв ҳам чандон тезутунд нест. Ин қисм бештар бо афкори фалсафӣ ва инъикоси ҳаёти иҷтимоии давр характернок аст. Маҳз дар ҳамин қисми асар Свифт муносибати худро нисбат ба ҷанг ва оқибатҳои бади он тезутунд баён кардааст. Вай дар ин қисми асар образи шоҳи саховатпешаро, ки маҳсули тахайюлотӣ бадеии ӯст, тасвир намудааст. Нависанда бо ин роҳ тарафдори дар ҷамъият поянда будани сулҳ ва адолат будани худро изҳор менамояд. Шоҳи кишвари великанҳо (одамони қаддароз) намехоҳад, ки дар мамлакати ӯ ҳатто номи ҷанг вучуд дошта бошад ва ӯ қонунҳои оддитаринро дар бораи сулҳу амонӣ эълон мекунад.

Дар кишвари лиллипутҳо Гулливерро инсонӣ бузург, далер ва ҷасур медонистанд. Дар кишвари великанҳо бошад, вай ҳеҷ чиз шуда мемонад.

Ду қисми дигари роман дар солҳои бистуми асри XVIII нависта шуда, дар он боз ҳам ҷуқуртар ифода ёфтани мулоҳизаҳои адиби ҳаҷвнигор нисбат ба сохтори замона ба назар мерасад.

Свифт романро дар ду қисм нависта, дар қисми аввал ҳаёти иҷтимоиро танқид карда, дар қисми дуюм оиди роҳи ҳалли муаммоҳо ҷавоби мусбӣ доданӣ шудааст. Лекин воқиҳои Ирландия, муборизаи сиёсӣ барои истиқлоли халқи ирланд, ки дар сари он худи Свифт меистод, ӯро водор сохт, ки боз ду қисми дигари романро нависад.

Дар қисми сеюм муаллиф афкори пур аз қаҳру ғазаби худро нисбат ба сохтори ҷамъият баён намуд, ки дар ин хусус дар қисмҳои аввали роман чизе гуфта нашудааст. Хислати хосаи нақшҳои ҷудогона, воқиҳои

фантастикий рангоранг яке дигареро иваз карда асарро аз ҳар ҷиҳат пурқувват кардааст.

Қисми чоруми роман, ки «Саёҳат байни гуиғнҳо» номида шудааст, ҳамчун ҷамъбасти муносибати муаллиф нисбат ба воқиаҳои иҷтимоии замон ба қалам дода шудааст. Дар ин қисми роман дар маркази диққати нависанда шахсони қиёфаи инсонии худ, ақлу фаросоти худро гумкарда меистанд. Ин ҷамъиятро Свифт ҷашми дидан надорад. Муаллиф ояндаи нек надоштани мамлакатеро, ки дар он шахсони худбин раҳбарӣ менамоянд, саҳт мазаммат мекунад.

Ҳамин тариқ, нависанда дар симои Гулливер, ки нақши асосии асар аст, мавқеи қаҳрамони мусбатро дар асари бадеӣ хеле бо муваффақият муайян менамояд. Вай кӯшиш менамояд, ки ҷи тавр будани инсонии ҳақиқро ба хонанда нишон диҳад. Гулливер шахси оддӣ, меҳнатдӯст, ҷасур, соҳиби ақли расо ва қалби пок аст. Муаллиф дар шахсияти ӯ симои ҳақиқии халқи оддӣ англисро нишон додааст. Гулливер инсондӯст ва саховатпеша. Ӯ ҳамеша манфиати умумро аз манфиати шахсии худ боло мегузорад. Ин ҳолат маҳсуан дар қисми аввали асар, ки Гулливер дар байни лиллипутҳо тасвир шудааст, бештар ба назар мерасад.

Дар қисми дуюм Гулливер ҳамчун донишманд тасвир шуда, ӯ ба масъалаҳои сиёсӣ ва фалсафӣ ҳатто бо шох мувоҳиса мекунад. Гулливер муқобили ҷангҳои истилогарона буда, дар ҳар гуна вазъият тарафдорони ҷангро маҳкум менамояд. Ӯ дар ҳалли масъалаҳои ҷиддӣ ҳамчун шахси донишманд баромад мекунад. Вай дар қадом кишваре наравад, дар ибтидо урфу одат, расму оини мардуми он ҷо, инчунин қоидаву қонунҳои он кишварро меомӯзад ва дар рафтору кирдори худ ба он амал мекунад.

Ҳамин тариқ, дар нақши Гулливер симои ҳақиқии мардуми озодидӯсти англис инъикоси худро ёфтааст.

Романи «Саёҳати гулливер» бо бадеияти баланди худ, забон ва услуби ҳосаи худ сазовори диққат буда, дар он муаллиф маҳорати ҳаҷвнигории худро бо таҳайюлотии фантастикӣ хеле хубу соз омезиш дода тавонистааст. Гарҷанд ин асар барои хонандагонии замони ҳуди муаллиф нависта шудааст, лекин бо вучуди гузаштани ҷандин аср қимати он кам нагардида, ҳамчун яке аз асарҳои беҳтарини китобхонаи адабиёти ҷаҳонӣ ба забонҳои гуногуни олам тарҷума ва гаштаву баргашта нашр мешаванд. Аз ҷумла ин асар ба забони тоҷикӣ низ тарҷума ва нашр шудааст.

Маҳз ба туфайли романи «Саёҳати Гулливер» номи Свифт аз қатори беҳтарин адибони олам ҷой гирифта, ӯро ҷовидон гардондааст.

Мавзӯҳои барои машғулоти амалӣ:

1. *Сентиментализм ва хусусиятҳои он.*
2. *Инъикоси ҳаёти мардуми меҳнаткаш дар романи Даниел Дефо «Робинзон Крузо».*

3. *Зиндагиномаи Ҷонатан Свифт ва инъикоси он дар асарҳои бадеии ӯ.*
4. *«Саёҳати Гулливёр» ва мазмуну мундариҷаи гоёи он.*
5. *Моҳияти адабиёти Давраи Эқӣ.*

Адабиёт:

С.Д. Артаманов и С. Т. Гражданская, История зарубежной литературы XVIII века, Москва, 1960.

Даниел Дефо, «Робинзон Крузо».

Ҷонатан Свифт, «Саёҳати Гулливёр».

АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ ФАРОНСА ВА ОЛМОН

Масъалаҳои асосӣ:

- *Адабиёти маорифпарварии Фаронса.*
- *Волтер ва фаъолияти адабии ӯ.*
- *Дени Дидро ва эҷодиёти ӯ.*
- *Жан Жак Руссо – инсонпарвари бузург.*
- *Девони «Магрибу Маириқ»-и Гёте.*

Дар асри XVII дар Фаронса нисбат ба дигар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ классицизм ба пояи баланди худ мерасад, ки намояндагони барҷастаи он Буало, Корнел, Расин, Молер ва дигарон буданд.

Дар асри XVIII бошад, дар ин кишвар бо як ҷидду ҷаҳди инқилобӣ ҳаракати маорифпарварӣ оғоз ёфта, ба зудӣ паҳн гардид, ки он барои тамаддуни ҷаҳонӣ маорифпарварони бузургро расонида дод. Барои ба вучуд омадани ин ҳаракат пеш аз ҳама бедории сиёсӣ-ичтимоии омма ва воқиаҳои инқилобии дар мамлакат рухдода сабаб шуданд.

Ҳамин ҳаракатҳои инқилобиро маорифпарварон сарварӣ мекарданд. Зеро онҳо тарафдори ривож додани илму фан, дониш, фарҳанг, маориф буданд.

Дарвоқеъ, *Монтеске, Волтер, Руссо, Дидро, Голбах, Гелветсий* ва дигарон ба як маънӣ вазифаи таърихӣ дар назди ҷамъият истодаро дар инкишофи маърифат донистанд.

Ана ҳамин ҳаракати васеи ақлӣ бо унвони «*Маърифат дар байни мардум*» хеле шӯҳрат пайдо карда, барои ба вучуд омадан ва мустаҳкам шудани ҳаракати инқилобӣ сабаб шуд.

Маорифпарварон дар ҷараёни тайёрии инқилоби буржуазии соли 1789 дар Фаронса пешсафи ғояҳои инқилобӣ буданд.

Дар арафаи асри XVIII танқиди ғояҳои феодализм бо асарҳои *Лесаж* оғоз ёфт. Ӯ дар *мазҳакаи «Тюркаре»*, романи ҳаҷвиш «*Шайтони ланг*» сохтори ҷамъияти феодалиро танқид кард. *Волтер* дар *фоҷеаномаи «Эдип»* нисбат ба мавқеи калисо шубҳа пайдо кард.

Маорифпарварон дар назди мардум муаммоҳои муҳими сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фалсафиро мегузоштанд.

Ҳамин тариқ, маорифпарварон баробари давом додани ғояҳои инсонпарварӣ фаъолияти универсалӣ (серсоҳа) дошта, доир ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ даҳлат мекарданд, ки сарвари онҳо беш аз 30 сол Волтер буд.

Волтер
(1694-1778)

Номи аслии нависанда, файласуф ва муаррихи фарансавӣ Франсуа Мари Аруэ буда, тахаллуси адабиаш Волтер аст. Ӯ соли 1694 дар Париж дар хонаводаи шахси доро таваллуд шудааст. Волтер маълумотро дар омӯзишгоҳи зодагонҳо – коллеҷи Людовиқи Бузург гирифта буд, ки сонитар худи ӯ чунин сохтори таълимро сахт танқид кардааст.

Волтер ҳанӯз аз хурдсолӣ соҳиби истеъдоди ғавқулудда будани худро нишон дода, дар ҷамъомадҳо бо нутку шеърхояш баромад мекард. Ба тӯфайли як шеъраш, ки дар он Филипи Орлеанӣ ва духтари ӯ ҳаҷв шуда буданд, ҳанӯз соли 1717 Волтер ба ҳабс гирифта шуда, 11 моҳ зиндонӣ шуд.

Ӯ дар зиндон нишаста ғоҷианомаи «Эдип»-ро ба анҷом расонид, ки он нахустин маротиба 18 ноябри соли 1718 ба сахна гузошта шуд. Вай дар ин асар бори аввал худро Волтер номид ва бо ҳамин ном дар таърих абадӣ гардид.

Волтер минбаъд тамоми умр бо таассуби калисо мубориза бурда, ғояҳои озодӣ ва инсонпарвариро таълиф кардааст.

Волтер бо ғоҷианомаи нахустини худ ҳамчун давомдиҳандаи ғоҷианигорони маъруф Корнел ва Расин шинохта шудааст. Пас аз нашри достони «Генриад» бошад ӯ ҳамчун шоири миллат эътироф гардид. Зеро Волтер дар ҳақиқат достони миллиро офарид, ки эҷоди чунин асари милли орзуи бисёр адибони Фаронса буд.

Барои ғояҳои маорипарвариро пеш ронда, ба муқобили калисо баромад карданаш Волтерро аз Фаронса пеш карданд ва ӯ се сол дар Англия умр ба сар бурд. Ӯ дар ин ҷо бо фалсафаи Локку, қонуни Нютон шинос шуд ва асарҳои Шекспири Драйден, Адитсону Милтон, Бутлеру Свифт барин суҳанварони номии англисро мутолиа намуд. Волтер аз Англия на танҳо бо дониши фаровон баргашт, балки мавзӯи асарҳои сахнавии худ аз қабилҳои «Брут», «Марги Сезар» ва «Заира»-ро пайдо кард. Дар бунёди «Заира» таъсири «Отелло»-и Шекспир мушоҳида мешавад.

«Мактубҳои фалсафӣ»-и Волтер соли 1733 дар Лондон таҳти унвони «Мактубҳо оид ба миллати англис» интишор гардид, ки дар он сохтори ҷамъияти нисбатан пешқадами Англия ба ҳокимияти мутлақи Фаронса муқобил гузошта шудааст.

Вақте ки ин асар соли 1734 дар ватани Волтер нашр гардид, он бо қарори парламенти Фаронса сӯзонида шуд. Волтер аз таъқиби ҳукумат дар шаҳри Сире, ки дар наздики сарҳади Лотарингия воқеъ аст, паноҳ бурд ва дар ҳимояи маркиза де Шатле то соли 1745 зиндагӣ ва эҷод кард. Дар ин ҷо Волтер «Таассуб ё Муҳаммади пайғамбар»(с), «Боқираи орлеанӣ», «Алзир», «Мероп» ва «Задиг» барин ғоҷианома, дoston ва қиссаҳои фалсафиаширо эҷод намуд.

Яке аз ғоҷеаномаҳои машҳури Волтер «Заира» мебошад, ки дар пайравии «Отелло»-и Шекспир таълиф шудааст.

Волтер дар ин асараш ба ғояҳои эстетикӣ худ: «*фочиа эҳтирос, азоби виҷдон ва ҳалокати хунинро талаб мекунад*» саҳт риоя кардааст.

Дар асар ишқи ноқомӣ ду ҷавонӣ дилдода, ки қурбонӣ ҷаҳолати динӣ гардидаанд, тасвир ёфтааст.

Воқиаҳои асар дар яке аз мамлакатҳои Шарқ рӯй медиҳад. Султони Иерусалим Оросман асираи худ Заираро дӯст медорад ва ӯ низ дар навбати худ ба ӯ дил мебандад. Заира дар шахсияти Оросман як ҷавонмарди баҳодур, ҷанговари шучоъ ва ҳокими саховатпешаро мебинад. Лекин дугонаи ӯ Фотима, ки низ аз асираҳо буд, оқибати нек надоштани ин муҳаббатро пешгӯӣ мекунад: набояд тарсодухтар ҷавонеро аз дини ислом дӯст дорад. Ин дам аз Аврупо Нерастан ном ҷавонмарди баҳодури насронӣ назди Оросман омада, аз ӯ озод кардани асиронро мепурсад. Онҳо аҳд мекунанд, ки ба ивази симу зар даҳ асир озод карда хоҳад шуд. Лекин вақте ки Нерастан бо симу зар назди Оросман меояд, ӯ ба ҷавонмардии ӯ қоил шуда, ба ҷои даҳ нафар сад асирро озод мекунад, ки дар байни онҳо Люзиняни солаш ба ҷое расидаи бист сол боз дар асорат нишаста ҳам буд. Лекин Заира намехоҳад, ки бо асирони озодшуда ба ватани худ баргардад. Вай муҳаббати нисбат ба Оросман дошташро аз ҳама чиз азизтар медонад. Ин дам Люзиняни пир дар шахсияти Нерастан ва Заира фарзандони худро дида, аз ӯ илтиҷо мекунад, ки дини худро тарк накунад. Заира ин ҳолро дида дудила мешавад. Дар як сӯ ватан ва даҳҳо баҳодури он ва падари пиру фартут, дар сӯи дигар муҳаббати Оросман.

Ба султон мактуби ба унвони Заира навистаи Нерастанро меоваранд, ки ӯро ба воҳӯрӣ даъват карда будааст. Оросман аз ин ҳол ба вачд меояд. Вай намедонад, ки ҷавон бародари духтар аст. Вай дар азоби рашк саҳт азоб мекашад. Наход муҳаббати ӯ самимӣ набошад? Оросман аз Зоира ҷавоби ин саволро донистан мехоҳад. Зоираи таҳқиршуда ба савол ҷавоби маҷозӣ медиҳад.

Оросмани ба шубҳа афтада ғуломеро бо мактуби Нерастан назди Зоира фиристода, ҷавоби ӯро оиди воҳӯрӣ донистан мехоҳад. Гулом ҷавоб меорад, ки Зоира ба ҷои воҳӯрӣ албатта меояд. Оросмани аз ин ба ғазаб омада ба аспӣ рашк савор шуда, дар ҷои воҳӯрӣ меояд ва Заираро мекушад. ӯ талаб менамояд, ки баҳодури насрониро ин ҷо биёранд. Ҳангоме, ки Неристани занҷирбандро ин ҷо меоранд, ӯ манзараи фочиавино дида ҳақиқати ҳолро баён мекунад. Оросман аз кардааш пушаймон шуда ба худ ханҷар мезанад.

Баҳодури насронӣ ин ҳолро дида намедонад, ки ба худо барои ҳамаи ин шукр кунад ва ё ғазаби худро, ки боиси ҳамаи ин ҷаҳолату фочииа худи ӯст, хитоб кунад.

Фочиа бо суҳанони пур аз андешаҳои чуқур: «*ҳамаи динҳо одамонро маҳв мекунанд*» ба поён мерасад.

Волтер пайрави ҷараёни деистӣ буд. Яъне, ӯ аз як сӯ ба ҳодисаҳои табиат ва қонунҳои инкишофи ҷамъият назари материалистӣ дошта

бошад, аз сӯи дигар мавҷудияти худоро ҳамчун қувваи ба ҳаракатоварандаи материя эътироф мекунад. Вале дар лаҳзаҳои муайян афкори пешқадами Волтер ғолиб меомад.

Бехтарин асарҳои Волтер “*Кандид ё худ оптимизм*” (1759), “*Таърихи империяи Россия дар аҳди Пётри Кабир*” (1759-1763), “*Луғати фалсафӣ*” (1764), “*Соддалавҳ*” (1767), “*Таърихи парламенти Париж*” (1769) ва ғайра мебошанд.

Волтер адабиёт ва фалсафаи Шарқро дӯст медошт ва ҳамеша меомӯхт. Афсонаҳои “*Ҳазору як шаб*” ва “*Гулистон*”-и Саъдӣ аз китобҳои писандидаи Волтер буданд. Ӯ тавассути тарҷумаҳои франсавӣ бо панду ҳикматҳои Авасто, андарзу масалҳои Луқмони ҳаким, ҳикоятҳои “*Баҳористон*”-и Абдурахмони Чомӣ ва ғайра шиносо шудааст. Волтер аз мутолиаи “*Гулистон*” ба вачд омада, соли 1748 қиссаи фалсафии “*Задиг*”-ро бо имзои Саъдӣ чоп намуд. Як қатор асарҳои Волтер, аз ҷумла “*Заира*”, “*Алзир*”, “*Золим*”, “*Таассуб ё Муҳаммади пайғамбар*”(с), “*Ятими чинӣ*” ва ғайра, ки дар мавзӯи шарқ навишта шудаанд, ҳаёту муборизаи мардуми машриқзаминро фаро гирифтаанд. Волтер дар «*Луғати фалсафӣ*» низ ҷо-ҷо оид ба тамаддуни мардуми Шарқ андешаҳои ҷолиб баён намудааст.

Асарҳои Волтер шӯҳрати умумҷаҳонӣ пайдо кардаанд ва ба бисёр забонҳои халқҳои ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд. Аз ҷумла “*Кандид ё худ оптимизм*” соли 1963 ба забони тоҷикӣ нашр шудааст.

Дени Дидро (1713-1784).

Намояндаи дигари адабиёти маорифпарварии Фаронса нависанда ва файласуфи маъруф Дени Ларн Дидро мебошад, ки ӯ соли 1713 дар шаҳраки қадимаи Лангр, ки бо осори атиқайи худ машҳур аст, дар хонаводаи ҳунарманд таваллуд шудааст. Падараш барои дар яке аз коллеҷҳои бехтарини Париж таҳсил гирифтани фарзандаш имконият медиҳад. Дар ибтидо вай ба омӯхтани китобҳои динӣ машғул шуд, сонӣ ӯ ба ғояҳои деизм пайравӣ намуд ва дар охир тамоман ба муқобили ақидаҳои динӣ баромад.

Дар коллеҷ Дидро забонҳои гуногунро омӯхт. Диққати ӯро фанҳои табиӣ, асосҳои назарии ҳунарҳо, санъат ва фалсафа ба худ кашиданд.

Бинобар аз таълими динӣ рӯй гардонидани Дидро падараш аз расонидани ёри моддӣ ба ӯ даст кашид. Дар натиҷа ӯ низ ба сафи оврагардоне, ки барои таъмини рӯзгор бо коре машғул мешуданд, ҳамроҳ шуд ва бо ҳаққи қалами ночизе, ки барои навиштаҳояш медоданд рӯз мегузаронид.

Аввалин асари Дидро «*Афкори фалсафӣ*» (1746) буда, азбаски дар он дини католикӣ саҳт танқид шуда буд, бо қарори парламенти Фаронса сӯзонида шуд. Дидро барои асари «*Номаи нобиноҳо – ибратномаи*

биноҳо» (1749), ки дар рӯҳияи материалистӣ ва атеистӣ таълиф ёфтааст, муддате ҳаёс шуд.

Аз аввали солҳои 50-м Дидро ба таъсиси нахустин қомуси франсавиён шурӯъ намуд. Барои таълифи ин қомуси бисёрчилда тамоми зиёиёни франсавӣ ҷалб карда шуданд. Ҷилди якуми он соли 1751 аз ҷоп баромад.

Дидро муаллифи романи «*Рӯҳонизан» (1760) ва драмаҳои «Писари беникоҳ» (1757) ва «Падари оила» (1758) мебошад.*

Дидро дар асари худ «*Парадокс дар бораи актер»* оиди маҳорати ҳунарпешаи сахна фикрҳои ҷолиби диққат баён кардааст. Ӯ маҳорати ҳунарпешаи хубро бо шоири машҳур баробар мекунад, ки ҳар ду ҳам дар таърих ягон-ягон пайдо мешаванд.

Соли 1760 Дидро романи фалсафии «*Монахиня»*-ро навишта, ҷинояти калисоро ғош мекунад. Асар дар шакли мактуб-насихати қаҳрамони асосии асар Сюзанна навишта шуда, дар он тамоми қабоҳати калисо кушоду равшан баён карда шудааст.

Қиссаи «*Ҷиян Рамо»* яке аз беҳтарин асарҳои Дидро ба шумор меравад. Ин асар дар шакли барои адибони маорифпарвари фаронса хос – мунозираи фалсафӣ навишта шудааст. Ин муколамаи ду шахси донишманд – яке худи муаллиф, ки соҳиби ахлоқи ҳамида, қашшоқ, аз ҳирси боигарӣ дур ва ғояҳои худро ба манфиати инсоният равонакунанда, дигаре, ҷиян Рамо, ки аз баҳри имкониятҳои худ гузашта, тарки ахлоқи ҳамидаи инсонӣ карда, танҳо бо ҳислатҳои разили дар табиаташ буда зистан меҷӯяд, мебошад.

Прототипи қаҳрамони асосии асар шахси реалӣ ва ба Дидро шинос мебошад. Ӯ дарвоқеъ ҳам ҷияни бастакори машҳури фаронса Жан Филипп Рамо буда, бо бекорхӯчагиву оворагардӣ ва муфтхӯрӣ умр ба сар бурда, ниҳоят соли 1771 дар яке аз манзилҳои бекасон аз олам гузаштааст.

Дидро дар шахсияти ӯ ҳислатҳои аъзоёни ҷудогонаи ҷамъияти ҳамоноқтаро дида, ба он обу ранги бадеӣ додааст ва афкори фалсафии худро нисбати ҷунин ҳаёт баён кардааст. Дидро нишон додан меҷӯяд, ки Рамо ба тӯфайли нобаробарии иҷтимоӣ ба ҷунин аҳвол гирифта шудааст.

Яке аз хусусиятҳои ба худ хоси ин қисса-муколама дар он аст, ки муаллиф дар он аз унсурҳои драма хеле хуб истифода бурда, суханҳои гуфтугӯиро ба кор бурдааст. Дар нутқи Рамо бисёр зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ устокорона ҷой дода шудааст, ки онҳо барои баланд гардидани қимати ғоявии асар хизмат кардаанд.

Дидро ба навиштани ин қисса соли 1762 шурӯъ карда, онро соли 1779 ба поён расонидааст. Лекин он ҳангоми дар қайди ҳаёт будани нависанда рӯи ҷопро надидааст. Ин асар танҳо аз рӯи феҳристҳо маълум буда халос. Соли 1805 яке аз ин феҳристҳо ба дасти Шиллер меафтад ва ӯ дар ин бобат ба Гёте хабар медиҳад. Вай ин асарро дар тарҷумаи худ ба

забони немисӣ нашр мекунад. Танҳо баъди шонздаҳ сол хонандаи Фаронса бо ин асари Дидро, он ҳам бо тарҷумаи аз нашри немисии Гёте кардашуда шиносо мешавад. Ниҳоят соли 1823 нусхаи аслии франсавӣ пайдо шуда, дар Фаронса чоп мешавад.

Номи қиссаи дигари Дидро «*Жак фаталист ва хӯҷаини ӯ*» низ дар феҳристҳо дида мешуданду халос. Порчае аз ин асарро бори аввал соли 1785 Шиллер ба забони немисӣ тарҷума ва нашр кардааст. Қисса соли 1792 ба забони немисӣ пурра дар тарҷумаи Милиус нашр шуд ва дар Фаронса бори аввал соли 1796 рӯи чопро дид.

Ин асар низ дар шакли муколама навишта шуда, афкори фалсафии адибро ба тарзи шӯхиомезона дар бар гирифтааст ва он бо хусусиятҳои реалистии худ ҷолиби диққат аст.

Дар фалсафа Дидро материалист аст. Ақидаҳои фалсафии Дидро бештар дар рисолаи «*Сӯҳбати Даламбер ва Дидро*» (1769) инъикос ёфтааст.

Дидро солҳои 1773-1774 ба Петербург сафар кардааст. Ӯ соли 1765 китобхонаашро ба Екатеринаи II фурӯхт ва баъди вафоти ӯ (соли 1784) ин китобхонаро ба Петербург оварданд.

Дар энциклопедия (донишнома)-и Дидро тамаддуни мардуми Шарқ ҷои босазое дорад. Қариб тамоми мақолаҳои ба илму фарҳанг, иқтисодиёт ва дину оини мардуми Машриқзамин бахшидашудаи ин қомуси бисёрчилдари худ Дидро навиштааст. «*Халдейҳо*», «*Чиниҳо*», «*Алҷазоирӣҳо*», «*Ҳиндуҳо*», «*Японҳо*», «*Шарқ*», «*Форсҳо*», «*Сарассинҳо*», «*Занд-Авасто*» аз ҷумлаи мақолаҳои калони Дидро буда, дорои аҳамияти илмӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Дар мақолаи «Сарассинҳо» роҷеъ ба файласуфони форс-тоҷик ва араб Ал-Киндӣ, Форобӣ, Розӣ, Ибни Сино, Ибни Туфайл, Ибни Рушд ва Насируддини Тӯсӣ сухан меравад.

Дидро ҳамчун Волтер ба Саъдии Шерозӣ ихлоси махсус дошт. Соли 1769 ӯ «*Гулистон*» ё худ «*Боғи гулҳои шоир Саъдӣ*» ном мақолае навиштааст, ки аз ду қисм иборат аст. Аввал ӯ рӯзгору мундариҷаи осори шоирро таҳқиқ намуда, сипас чанд ҳикояти «*Гулистон*»-ро, ки маълумоти тарҷумаиҳолӣ доранд, меоварад. Дидро навиштааст:

«*Саъдӣ дар миёнаҳои асри XIII эҷод кардааст, қобилияти хуби модарзодӣ дошт*». Барои Дидро «*Гулистон*» ёдгории маъруфи хиради ҳамватанони Саъдӣ ба шумор меравад. Мақолаи «Сарассинҳо»-и Дидро бо панду ҳикматҳои «*Гулистон*» анҷом ёфтааст.

Номи Дидро дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳамчун файласуф, адиб ва морифпарвар машҳур аст.

Жан Жак Русо ***(1712-1778).***

Мутафаккир, файласуф ва нависандаи барҷастаи Фаронса Жан Жак Русо роҳи бузург, аммо душвору самарабахшро тай кардааст. Вай

фарзанди соатсози Женева буда, дар овони ҷавонӣ ба сифати хизматгор, котиби хона, муסיқачии оврагард, муаллими муסיқӣ кор кардааст, ки сонитар дар ин бобат ӯ дар асари тарҷумаихолии худ «Тавба» муфассал навиштааст.

Руссо дар охири ҳаёташ нависандаи шӯҳрамтанд гардида бошад ҳам, барои ёфтани як бурда нон нотаҳоро рӯбардор мекард, дар ҷустуҷӯи «озодӣ» дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ овора мегашт.

Дар зери маҳрумиятҳои бемислу монанд ва дар шароити таъқиботи доимии синфи ҳукмрон, дар зери таъсири мутафаккирони асри XVIII Фаронса ақидаҳои Руссо ташаккул ёфта, эҷодиёти ӯ равшантар ва дурахшонтар ба ҷӯш меомад.

Жан Жак Руссо аз худ мероси гаронбаҳои ғоявӣ гузоштааст. Ғояҳои ҷамъиятии Руссо ҳамчун доираҳои демократии «табақаи сеюм» назар ба ақидаҳои дигар мутафаккирони барҷаста, ки инқилоби буржуазии охири асри XVIII-ро аз ҷиҳати мафкуравӣ тайёр карда буданд, бештар хусусияти инқилобӣ доштанд.

Ҳанӯз дар нахустин асари фалсафии «Оё пайдоиши илм ва санъат ба беҳтар шудани ахлоқу одоб ёрӣ расонд?», ки онро соли 1750 навишта буд, ақидаҳои инсонпарваронаи Руссо равшан зоҳир мегардад. Вай таърихи инсониятро омӯхта, ҷамъияти замони худро мушоҳида карда, ба хулосае омад, ки пешрафти илм ва санъат дар ин ҷамъият шуҷоати табиӣ ахлоқу одобро вайрон карда, муносибатҳои байни одамонро бадном кард.

Чунон ки мебинед, Жан Жак Руссо зиддиятҳои байни соҳти феодалию мутлақиятро дида, ҳиссиёт, орзую умед ва манфиатҳои оммаи халқро дарк намуд. Инсонпарвари бузург навишта буд, ки илм, санъат ва адабиёти замони ӯ ба болои занҷирҳои оҳанине, ки халқро печонда гирифтаанд, чанбарҳои гул мегузоранд. Бинобар ин Руссо ғояи бартараф намудани ҳамин зиддиятҳоро ба манфиатҳои такмили ахлоқу одоб ва хушбахтии одамон, ба манфиатҳои инсонпарварӣ пешниҳод мекунад.

Ақидаи файласуф – мутафаккири барҷастаи Фаронса маҳз дар он аст, ки вай илм ва санъатро ҳамчун воситаи таъсирбахши беҳтар гардонидани ахлоқу одоб эътироф мекунад. Дар ин ҷо ҳиссиёти тараққипарварии ӯ, махсусан равшан зоҳир мегардад. Мувофиқи ақидаи Руссо барои такмил додани ахлоқу одоб ва маърифатнок гардонидани шахрвандон хурофотҳои кӯҳнаи бофтабаровардаи ҳукмронро дур партофтан лозим аст. Ҳокимияти давлатӣ бояд олимони дараҷаи аввалро, ки асарҳои онҳо ба хушбахтии халқ ёрӣ мерасонад, дастгирӣ кунад, инкишофи чунин санъатеро, ки ҳислатҳои неки фуқароро тарғиб менамояд, ба зери Ҳимояи худ гирад.

Руссо дар асарҳои минбаъдаи худ инсонпарвариро боз ҳам инкишоф дода, ба ин асарҳо хусусияти иҷтимоӣ-сиёсӣ медиҳад. Вай дар асари худ менависад, ки аз муваффақияти нахустин «фикри» худ рӯҳбаланд гардида, қарор дод ба муқобили тартиботи мавҷуда ҷанг эълон кунад. Масъалаҳои

озодии сиёсӣ ва бародарии граждони (шахрвандӣ) дар асари ӯ «*Фикр дар бораи пайдоиш ва асосҳои нобаробарии байни одамон*» (1755) барои инсонпарварии ӯ махсусан характернок аст.

Мувофиқи таълимоти маърифатпарвар-файласуфи Фаронса баробарии иҷтимоӣ дар ибтидои таърихи инсоният ҷой дошт. Назар ба ақидаи ӯ ин «вазъияти табиӣ» ҳамчун баробарии ҳамаи одамон, мавҷуд набудани зулми иҷтимоӣ ва итоати сиёсӣ тавсиф карда мешуд. Руссо манбаи нобаробариро пайдоиши мулки хусусӣ ҳисоб мекард. Вай ба чунин ҳулосае омад, ки ҷамъияти шахрвандӣ назар ба сохти «вазъияти табиӣ»-и ибтидоӣ қадаме ба пеш мебошад. Баръакс, пайдоиши нобаробарӣ, қашшоқӣ, ҳар гуна касалиҳо ва камбағалии ахлоқу одоб қадаме ба ақиб аст.

Жан Жак Руссо дар ҳамаи асарҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва бадеии худ ҳамчун инсонпарвар ва мутафаккир баромад карда, меҳру муҳаббат ва эҳтиромро нисбат ба инсон аз ҳама пештар гузоштааст. Вай барои табиати инсон хурофоти аристократӣ (аъёнӣ) ва манъкуниҳои диниро дар масъалаҳои никоҳ ва оила рад мекунад, лоиҳаи ҳаёлии ташкили хонаводаро пешбинӣ менамояд, ки дар он нисбат ба хизматгорҳо муносибати инсонпарварӣ ба амал бароварда мешавад: вай дар бораи қашшоқии халқи Фаронса, ки дар зери ҳокимияти оилаҳои бой мебошад, бо қаҳру ғазаб сухан меронад.

Руссо дар асари худ «*Шартномаи ҷамъиятӣ*» ба дараҷаи олии инкишофи худ мерасад ва инсонпарварии ӯ бағоят гул-гул мешукуфад. Руссо ба назарияҳои феодалии давлат концепсияи буржуазӣ-демократии ҳокимияти давлатиро муқобил мегузорад. Вай мулки хусусиро шароити таърихии пайдошавии давлат ҳисоб мекунад.

Инсонпарварии Руссо дар асари «*Шартномаи ҷамъиятӣ*» маърифатпарвари бузургро ба ҳулосаҳои демократӣ ва инқилобӣ меоварад. Дар замони инқилоби франсавии охири асри XVIII назарияи иҷтимоии Руссо байрақи ғоявии яқобиниҳо гардид.

Жан Жак Руссо ҷамъиятро ба худ чунин тасвир менамуд, ки дар он ҳар як одам бояд меҳнат кунад. Асарҳои Жан Жак Руссо нишон медиҳанд, ки мутафаккири барҷаста дар ҳақиқат инсонпарвари бузург буд.

Жан Жак Руссо ҳамчун адиб бо қиссаи тарҷумаиҳолии «*Тавба*», романҳои фалсафии «*Элоизаи нав*» ва «*Эмил*» маъруф аст.

Руссо қисмҳои аввали асари тарҷумаиҳолии худро дар Англия навишта буд. Ӯ дар муқаддимаи ин асар навиштааст: «*Ман ба одамон як шахси тамоман ҳақиқиро нишон додан мехоҳам, ки он худи ман ҳастам*».

Дар асар пайваста бо зиндагиномаи пуробуранги муаллиф паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, урфу одат ва кайфияти ҳамзамонони ӯ, муборизаи мардум барои ҳуқуқҳои табиӣ худ ва ғайра инъикос шудаанд.

Руссо соли 1767 аз Англия баргашта, соли 1770 ин асари худро ба поён мерасонад. Ба туфайли ҳамин асар мо дар бораи ҳаёт ва роҳи эҷодии Руссо маълумоти мукаммале пайдо карда метавонем.

Эҷодиёти бадеии Руссо бо фалсафа дар алоқаи узвӣ мебошад. Ҳамин маънӣ дар романи «*Элоизаи нав*» низ ба хубӣ мушоҳида мешавад.

Асоси романи мазкурро таърихи фоҷиавии ду дилдодаи асри XII Абеляр ва Элоиза ташкил менамояд. Муаллиф танҳо ба он рангу мазмунӣ тоза медиҳад ва воқиаҳо дар замони худи ӯ дар Швейтсария ва Фаронса шуда мегузаранд.

Воқиаҳо дар доманаи кӯҳҳои Алп, дар оғӯши манзараҳои дилфиреби Швейтсария ривоч меёбанд. Барои ба итмом расонидани таҳсили Юлия ди Энтаж ном ашрофдухтар омӯзгоре даъват карда мешавад. Ин ҷавон Сан-Пре ном дошт. Ӯ ҷавони доно, соҳиби хулқу одоби хуш, лекин қашшоқ ва на аз оилаи асилзодаҳо буд.

Сан-Пре шогирди худро аз тахти дил дӯст медорад. Юлия низ ба ӯ меҳр мебандад. Ду дилдода ишқи худро ҳамчун неъматӣ беҳамтои табиат медонанд. Лекин нобаробарии иҷтимоӣ монеи қонуни табиат мешавад: падари Юлия барои бо Сан-Пре издивоҷ кардани духтараш қатъиян зид мебарояд. Дар натиҷа ӯро ба Волмар ном асилзода ба шавҳар медиҳанд. Лекин ишқи Сан-Пре ҳеч гоҳ аз дили Юлия дур намеравад. Аз мобайн шаш сол мегузарад. Гарчанд Юлия аллақай модар ва муҳиби фарзандонаш аст, лекин ҳамеша аз худо илтиҷо мекунад, ки ӯро ба Сан-Пре расонад. Волмар Сан-Преро ба бӯстонсарои худ даъват мекунад. Дилдодагон боз бо ҳам воমেҳӯранд.

Қисмати Юлия бо марги нобаҳангоми ӯ анҷом меёбад. Вай барои наҷот додани кӯдаки ғарқшудаистода худро ба наҳр партофта саҳт шамол меҳӯрад ва ба беморӣ гирифта шуда аз олам ҷашм мепӯшад.

Руссо дар ин роман оиди зиддияти қонуни табиат ва қонуни ҷамъият мулоҳизаҳои амиқи фалсафии худро баён кардааст.

Романи дигари Руссо «*Эмил*» хусусияти тарбиявӣ-педагогӣ дорад. Муаллиф ғояҳои педагогии худро дар мисоли тарбияи Эмил нишон доданӣ шудааст. Ӯро аз хурдсолӣ омӯзгоре тарбия менамояд, ки то бистсолагӣ рӯз аз рӯз хислати ӯро такомул диҳад.

«Одамон, пеш аз ҳама Одам шавед! Ин қарзи аввалини инсонии шумост. Дар ҳама синну сол, дар ҳар гуна ҳолат хусусиятҳои инсонии худро гум накунад!» – чунин аст даъвати нависанда бо ин роман. Яъне Руссо бо ин асари худ одамонро ба тарбияи ғояҳои баланди инсонӣ даъват менамояд.

Бинокорони ҷамъияти нав ва тамоми инсонияти пешқадам ба ақидаҳои тараққипарваронаи маърифатпарвари бузург, ба мақоми начиби ӯ дар муҳофизати ғояҳои озодӣ, баробарӣ, бародарӣ, ба хизматҳои вай дар инкишофи консепсияи инсонпарваронаи меҳнат, сулҳ ва хушбахтии инсон баҳои калон медиҳанд.

Ин аст ҷавоб ва эҳтиром ба ғояҳои адиб ва донишманди бузурги инсонпарвар Жан Жак Руссо.

Адабиёти маорифпарварии немис

Вазъияти таърихии Олмон дар асри XVIII аз дигар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ фарқ мекард. Зеро кишвар баъди ҷанги сисола (1618-1648) ҳоло қомати худро батамом рост накарда буд. Дар ҷунин шароит вазифаҳои таърихии маорифпарварони немис аз маорифпарварони Фаронса фарқ мекард. Яъне масъалаи муттаҳидии миллати немис масъалаи муҳим буд ва адибон ва публицистони немис ба он бештар эътибор меоданд. Дар ҳамин давр Олмон барои таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ *Лессинг, Шиллер, Гёте барин адибон, назариётчи санъат Винкелман, бастакор ва оҳангсозони беҳамто Мотсарт ва Бетховен, донишмандони файласуф Кант, Фихте, Гегелҳоро* расонид.

Дар солҳои 70-80-уми асри XVIII дар ҳаёти фарҳангии Олмон воқеаҳои бузург рӯй доданд. Ба майдони адабиёт гурӯҳи шоирон бо унвони «*Бури и натиска*» («*Бӯҳрон ва ҳуҷум*») дохил шуданд. Дар ин давр миқдори зиёди шоирони ҷавон фаъолият нишон доданд, ки мислаш то кунун дида нашуда буд. Дар эҷод онҳо гарчанд гуногуноӣ буданд, лекин эътирози онҳо нисбат ба беадолатии иҷтимоӣ, пеш рондани ғояҳои маорифпарварӣ яке аз вазифаҳои муҳими давр шуморида мешуданд.

Инкишофи мунтазами фарҳанг, ки дар Олмони ин давр мушоҳида мешавад, барои пайдоиши Гёте ва Шиллер барин шоирони умумбашарӣ заминаи мусоид ба вучуд овард.

Гёте Иоханн Волфганг (1749-1832)

Шоири машҳури немис Гёте дар Франкфурти соҳили Майн таваллуд шудааст. Дар ибтидо ӯ таълимро аз муаллимони ҳонагӣ таҳти назари падар гирифта, дар шонздаҳсолагӣ ӯ барои шунидани маърузаҳо ба донишгоҳи Лейпциг меравад. Ӯ ба машғулоти бепарвоёна иштирок менамояд.

Гёте аз ҳамин вақт сар карда ба шеърнависӣ шурӯъ мекунад. Соли 1767 нахустин маҷмӯаи шеърҳои таҳти унвони «*Сурудҳои нав*» нашр шудааст. Ӯ соли 1770 донишҷӯи донишгоҳи Страсбург мешавад.

Драмаи таърихии «*Гётс фон Берлихенген*» (1773) ва романи «*Ғаму андӯҳи Вертери ҷавон*» (1774) ба Гёте шӯҳрат оварданд.

Баъди хатми донишгоҳ (1774) Гёте ба Веймар омад ва давраи дуҷуми эҷодии ӯ оғоз ёфт.

Соли 1786 Гёте ба Италия рафта, дар он ҷо асарҳои «*Ифигения дар Таврид*» (1787), «*Эгмонт*» (1788) ва «*Торкато Тассо*» (1789)-ро эҷод намуд.

Гёте баъди бозгашт ба Веймар (1791) роҳбари театри дарбории Веймар таъин шуд. Дар ҳамин солҳо балладаи «*Арӯси коринфӣ*»-ро навишт, ки як навъ эътирози шоир нисбат ба таълимоти дини насронӣ мебошад. Дар маркази романи «*Солҳои таҳсили Вилгелм Мейстр*» (1793-1796) тарбияи инсон қарор гирифтааст. Романи «*Солҳои мусофирати Вилгелм Мейстр*» (1821-1829), маҷмӯаи «*Шеър ва ҳақиқати ҳаёти ман*» (1811-1833) ва «*Девони зарбию шарқӣ*» (1814-1819) аз муҳимтарин асарҳои солҳои охири ҳаёти ӯ буда, ғоҷиаи «*Фауст*» маҳсули заҳмати бисёрсолаи ин адиби бузург мебошад.

Гёте дар давоми умри худ асарҳои зиёде дар назм, наср ва драматургия эҷод намуда, доир ба масъалаҳои гуногуни фарҳангу адабиёт ва илм бисёр мақолаҳо навиштааст.

Аз ҷумла, ӯ беш аз 1600 шеър эҷод кардааст, ки бештарини онҳо дар байни мардум ҳамчун сурудҳои халқӣ паҳн шудаанд. Шеърҳои лирикии ӯ «*Шоҳи беша*», «*Суруди шабона*», «*Гули саҳроӣ*», «*Арӯси коринфӣ*» ва ғайраҳо шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд. Лирикаи Гёте ҳаётбахш буда, хонандаро ба дӯст доштани зиндагӣ даъват менамояд.

Бештарин шеърҳои лирикии Гёте ба муносибати ин ё он воқеаи ҳаётии худӣ ӯ навишта шудаанд. Ӯ изҳор дошт, ки агар дар шеър ҷузъе аз ҳаёти худӣ шоир инъикос наёбад, дар он шеър оташ нест. Бинобар ин ҳам аксар шеърҳои ӯ оташборанд.

Гёте ҳамчун драматург низ маъруф аст. Ӯ пас аз офаридани драмаҳои «*Торкватто Тассо*», «*Прометей*», «*Эгмонт*» ва «*Гётс фон Берлихинген*» бо «*Фауст*» ном асари калонҳаҷми худ дар таърихи драматургияи ҷаҳонӣ мақоми арзандаеро ишғол намудааст.

Гёте барои офаридани «*Фауст*» беш аз шаст сол заҳмат кашидааст. Ғояи офаридани асар дар бораи Фаусти афсунгар ба Гёте хеле барвақт сар зада буд. Ӯ ханӯз хангоми донишҷӯӣ дар бораи симоҳои бузург ҳамчун фон Берлихинген ва Фауст нияти асарҳои калонҳаҷм эҷод кардан дошт.

Афсона дар бораи табиб ва донишманди афсунгар Фауст ханӯз дар асрҳои XVI дар байни мардум паҳн шуда, нақлу ривоятҳои зиёде дар бораи сеҳру чодуи ӯ аз даҳон ба даҳон мегузаштанд. Дар солҳои 1587-1588 дар Олмон ва Англия нахустин китобҳои оиди Фауст нашр шуданд.

Гёте дар асоси ҳамаи он афсонаю ривоятҳои халқӣ ва китобҳои ки дар бораи Фаусти чодугар офарида шуда буданд, як асари калонҳаҷм ба вучуд овард, ки дар он руҳи фалсафӣ ба қалам дода шудааст. Дар таълифи ин асар Гёте ба жанри ғоҷиа муроҷиат карда бошад ҳам ӯ борҳо аз қоидаҳои сахна дур рафта, ақидаҳои фалсафии худро дар шакли муқолимаи қаҳрамонҳо баён мекунад.

Асар бо «*Муқаддима дар театр*» оғоз мегардад. Ин ҷо муаллиф ғояи эстетикӣ худро баён карда, мухтасар дар бораи бо қадом роҳ ҳикоя карда шудани воқеа ишора мекунад.

Дар намоиши дуҷум муаллиф, бевосита оиди интихоби мавзӯи сухан меронад. Минбаъд воқиаҳои асар дар ду қисми асосӣ сурат мегиранд. Қисми аввал ба биступанҷ сахна тақсим шуда, қисми дуҷум аз панҷ намоиш иборат аст.

Дар асар афкори донишманди бузург, мулоҳизаҳои фалсафии ӯ дар бораи табиат ва ҷамъият, муносибати одамон ба илму дониш ва ғайра хеле хирадмандона тасвир карда шудааст.

Дар асар ба нақши Мефистофел низ эътибори хоса дода шудааст ва ӯ дар бисёр маврид нақши Фаустро ҳамроҳӣ мекунад.

Симои Маргарита бошад ба мо хислатҳои Марияро аз романи «Гетс фон Берлихинген» ва Лоттаро аз романи «Вернер» хотиррасон мекунад. Ӯ низ дар худ тамоми латофату назокати занона ва меҳрубонири мучассам намудааст.

Қисми дуҷуми «Фауст» дар асри XIX нависта шудааст. Акнун дар ин ҷо мо таъсири воқиаҳои бузурги даврро, аз қабилҳои инқилоби охири асри XVIII-и Фаронса, ҷанги Наполеон, таъмири ашрофӣ дар Фаронса ва Италия баъди соли 1815 рухдодаро мушоҳида мекунем.

Дар ин қисми «Фауст» дар пеши назари хонанда дунёи қадим бо манзараҳои фарҳангӣ-таърихӣ худ намудор мегардад.

Дар поёни асар Фауст, ки тамоми умр дар ҷустуҷӯи ҳақиқат буд, ӯро пайдо мекунад ва ӯ худро бо ин бахтиёр мешуморад.

Дар охир Фауст аз ин олам ҷашм мепӯшад. Лекин афкори ӯ зиндаву ҷовидон мемонад.

Гёте асари худро ҳамчун инсонпарвари саховатпеша бо ғалабаи дониш ва муҳаббати инсонӣ аз болои ҷаҳолат анҷом медиҳад.

Мероси насрии Гёте низ хеле бой аст. Ӯ бист китоб аз ҷумла «Шеърҳо ва ҳақиқатҳо», романҳои «Вертер», «Интихоби хешовандон», «Вилгелм Мейстер» (дар ду китоб), «Саёҳати Италия», «Мактубҳо аз Швейтсария», рӯзномаҳо, очеркҳо, мақолаҳои бисёре доир ба адабиёт, санъат ва масъалаҳои гуногуни илм навиштааст. Беш аз понздаҳ ҳазор мактуби Гёте маҳфуз мондаанд.

Асоси романи «Вертер»-ро як воқеаи ҳаётӣ ташкил кардааст. Гёте соли 1774 ҳангоми дар Ветслер шуданаш дар он ҷо бо маҳбубаи Кестнер ном дӯсти худ Шарлотта Буф ошно шуда ӯро дӯст дошта мемонад. Лекин аз тарси он, ки ба муҳаббати ду навҷавон ҳалал нарасонад, худро аз ӯ канор мегирад. Шарлотта ба Кестнер ба шавҳар мебарояд. Ҳамон вақтҳо дар Ветслер котиби ба ишқи нобарор гирифташудаи сафорат худро парронда мекушад. Ҳамин воқеа ба бунёди роман сабаб мешавад.

Роман дар шакли мактуб таълиф гардидааст, ки ба инъикоси мақсади асосии нависанда, мантиқи эҳсосот мувофиқат мекунад. Дар назди хонанда лирика дар наср, лирика дар роман меистад.

Вертер - ҷавони соҳибистеъдод ва соҳибмаълумот аст. Муаллиф дар бораи волидайнӣ Вертер ба ҷуз баъзе хотираҳо дар бораи модараш чизе

намегӯяд. Гумон меравад, ки аз оилаи шахсони доро ва ба ашрофон алоқаманд аст.

Вертер қаламкаши мохир ва бо рассомӣ, ҳайкалтарошӣ низ машғул аст. Лекин ба назари ӯ чунин менамуд, ки номдорони маҳаллӣ ба истеъдоди ӯ ҳасад мебурданд ва ӯро дида наметавонистанд. Вай дар яке аз мактубҳои худ, ки ба дӯсташ равона карда буд, менависад: *«Ин тоифа одамон барои ман нафратноканд»*.

Гёте дар бораи муҳити Вертерро ихотакарда хеле сатҳӣ маълумот дода, ба олами ботинии қаҳрамони ҷавон бештар эътибор додааст. Дар ибтидо дар мактубҳои Вертер рафтор, одат ва нуқтаи назари ӯ ифодаи худро меёбанд. Ӯ серэҳтирос ва то андозае ҳаёлпараст аст. Мактубҳои аввалин аз ҷӯшу хурӯши қалби ӯ ҳикоя мекунад. Ӯ хушбахт аст ва ҳаёт ва табиатро дӯст медорад.

Вертер ҳамеша ҷилди Гомерро бо худ гирифта мегашт ва дар оғӯши табиат онро кироат мекард. Ӯ инчунин сурудҳои Оссианро дӯст медорад.

Вертер бисёр мушоҳида мекунад. Ана ҳамин мушоҳидаҳо ӯро ба қаъри тафаккур мерасонад. *«Қисмати инсон дар ҳама ҳолат як аст! Аксар одамон тамоми умр танҳо барои рӯз гузаронидан зиндагӣ мекунад. Агар андаке вақти холӣ ёбанд, роҳи ҷӣ тавр аз ҳаёт дур шуданро фикр мекунад. Ана – инсон барои ҷӣ офарида шудааст!»* – Чунин аст ҳулосаи Вертер.

Романи «Вертер»-ро аз ҷиҳати банду баст ба се қисм тақсим кардан мумкин аст: шиносоии Вертер бо Шарлотта, хизмат дар сафорат ва бозгашти Вертер ба назди Шарлотта.

Вертер як шахси пурэҳтирос, соҳиби ҷаҳонбинии васеъ, лекин барои муҳаббати худ мубориза бурда наметавонад ва қисматашро бо худкушӣ анҷом медиҳад. Ягона ҷасорати ӯ - худкушист.

Дар бораи ин романи Гёте фикрҳои гуногун гуфта шудаанд. Яке хислату рафтори Вертерро маҳкум мекард, дигаре ин асарро ҳамчун мушоҳида ва афкори нависанда нисбат ба сохтори замона талқин мекард.

Генрих Гейне ба ин асари насрии Гёте баҳои сазоворе дода, онро ҳамчун баҳри кабуд мусаффо мебинад.

Гёте соли 1832 дар синни 82-солагӣ ин дунёро тарк кардааст.

Адиби мӯйсафеди соҳибтаҷриба ва хирадманд аз ибтидои асри XIX сарвари шоирони тамоми дунё буд. Пеш аз вафоташ ба ҳамаи шоирони ҷавон падарвор орзуву умедҳои нек кард. Вай ба даҳои адабиёти рус Пушкин қалами худро мефиристад, аз марги бемаҳали шоири ҷавонмарг Байрон саҳт таассуф меҳӯрад, қадамҳои нахустини адиби ҳақиқатнигори фаронса Стендалро муборакбод мегӯяд, аз лирикаи сиёсии Беранже ба ваҷд меояд.

Ба назди Гёте чунон, ки дар вақташ ба назди Волтер меоманд, аз дуру наздик аҳли адаб ташриф оварда, ӯро даҳои худ доништа, аз ӯ ба корҳои эҷодии худ маслиҳатҳо мегирифтанд. Генрих Гейнеи ҷавон, ки

сонитар шӯҳрати оламгир пайдо карда буд, барои зиёрати Гёте омада дастони ўро бўсидани худро бо як камоли қаноатмандӣ ва ифтихор ёдовар шудааст.

Гёте ба маданияти Шарқ майлу рағбати зиёде дошт ва дар ин замина «*Девони гарбию шарқӣ*»-ро ба вучуд овард. Пас аз шинос шудан бо ғазалҳои Ҳофиз шавқи Гёте ба омӯзиши осори адибони Шарқ махсусан, ба адабиёти форс-тоҷик дучанд гардид. Гёте инчунин бо осори Фирдавсӣ, Анварӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва Ҷомӣ хуб ошно буд. Ў алалхусус ба Ҳофиз ихлоси тамом дошта, дар бисёр шеърҳои бузургии ўро ситоиш кардааст. Аз ҷумла дар шеъри «Бепоён» гуфтааст:

*Ҳофиз, ту мисоли ҷовидонӣ,
Чун умри абад надорӣ поён.
Ҳар як газалу чакомаи ту,
Ҳар нақши сарири хомаи ту.
Вобаста фақат ба хеш бошад,
Чун чанбари осмони гардон.*

(Тарҷумаи Лоиқ)

Гёте ба адабиёти мумтози (классикии) форс-тоҷик баҳои баланд дода навиштааст: «*Мардуми Эрон дар тӯли панҷ аср аз ҳамаи шоирони худ фақат ҳафт тан (Фирдавсӣ, Низомӣ, Анварӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ)-ро эътироф кардаанд ва ҳол он, ки дар байни шоирони напсандидаи онҳо мардони аз ман ҳам бузургтаре буданд*»

Адибони тоҷик ба тарҷумаи осори Гёте аз охири солҳои 50-уми асри ХХ рӯ оварданд. Ба забони тоҷикӣ шеърҳои «*Бозёфт*», «*Ҳикматнома*», «*Чашмаҳо*», «*Ба Ҳофиз*», «*Чаҳор файз*», «*Пайравӣ*», «*Зулайҳо*», «*Ҳотам*», «*Иҷоза*», «*Ҳичрат*», «*Бепоён*», «*Фатво*» тарҷума шудаанд.

Мавзӯҳои барои машғулоти амалӣ:

1. *Маорифпарварӣ дар Фаронса ва хусусиятҳои ба худ хоси он.*
2. *Волтер ва эҷодиёти ӯ.*
3. *Дидро ва афкори фалсафӣ-бадеии Шарқ.*
4. *Жан Жак Руссо – инсонпарвари бузург.*
5. *Маорифпарварони немис.*
6. *Гёте ва эҷодиёти ӯ.*

Адабиёт:

С.Д. Артаманов и С. Т. Гражданская, История зарубежной литературы XVIII века, Москва, 1960.

Брагинский И.С. Таркиби ғарбӣ-шарқӣ дар лирикаи Гёте ва Пушкин. «Шарқи сурх», 1963, 17.

Кессел Л.В. Гёте и «Западно-восточный диван», Москва, 1973.

Асарҳои Волтер, Дидро, Руссо, Гёте ва дигар адибони маорифпарвари Аврупои Ғарбӣ.

АДАБИЁТИ АВРУПО ДАР АСРИ XIX

Масъалаҳои асосӣ:

- *Пайдоиши романтизм ва реализм дар Аврупо.*
- *Виктор Гюго ва эҷодиёти ӯ.*
- *Балзак ва силсилаи «Мазҳакаи инсонӣ».*
- *Мопассан ва новеллаҳои ӯ.*
- *Ҷорҷ Байрон ва ашъори ӯ.*
- *Мавқеи Чарлз Диккенс дар адабиёти ин давра.*
- *Андерсен ва афсонаҳои ӯ.*

Асри XIX-ро асри инсонпарварӣ меноманд. Зеро баъди инқилоби солҳои 1789-1794 қувваҳои аксулинқилобии буржуазӣ бо сардори Наполеон Бонапарт ба сари ҳокимият омад. Дар ибтидо номи Наполеон машҳур гардид, зеро Фаронса бо кишварҳои ҳамсоя робитаҳои дӯстӣ барқарор намуда, ба инкишофи адабиёти пешқадами буржуазӣ имкониятҳо фароҳам омаданд. Лекин Наполеон оҳиста-оҳиста ба истилогари ғоратгар мубаддал шуда, мардуми Аврупо барои ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ сар мебардоранд. Ниҳоят Наполеон аз байн рафта, ба тахт Людвиги XVIII мебарояд ва то соли 1830 давраи азнавсозии ҳукумати давом мекунад.

Ҳангоме ки ба мамлакат аён ашрофони муҳоҷиршуда бармегарданд, аз равшанфикрони пешқадам ниқоргирии сахт оғоз мегардад. Соли 1830 инқилоби дигари Фаронса рух медиҳад. Аз нав ба сари ҳукумат буржуазия бо сарвари шоҳ Филиппи Орлианӣ, ки ба он хайрхоҳ буд, баромад.

Дар ин инқилоб бори аввал намояндагони синфи коргар иштирок намуданд.

Дар нимаи аввали асри XIX таълимоти сотсиалистони ҳаёли бештар паҳн гардид. Орзуҳои маорифпарварон оиди озодии умумӣ, баробарии иҷтимоӣ ҷомаи амал напӯшиданд. Баробарӣ ва комёбиҳо танҳо насиби вакилони буржуазия шуд, ки ин боиси таассуфи равшанфикрони пешқадам гардид.

Дар адабиёт ин ҳолати норозигӣ чараёни нави романтизмро ба вучуд овард.

Романтизм яке аз услубҳои тасвири бадеист, ки дар он санъаткор ба муқобили воқеияти замони худ мубориза бурда, образ ва сюжетҳоро, ки маҳсули орзу ва ҳаёли худи ӯ буда, зоҳиран ба ҳақиқат мувофиқ намеоянд, ба он воқеият зид мегузорад. Нависандаи романтик на он чиро, ки дар ҳаёт вучуд дорад, балки бештар он чиро, ки ӯ орзу мекунад, он чиро, ки ба фикри вай бояд дар ҷамъият ҳукмрон бошад, тасвир менамояд.

Худи истилоҳи «романтизм» ҳам аз калимаи «роман» омадааст, яъне чизе, ки дар ҳаёт не, балки дар романҳо дида мешавад.

Романтизм хелҳои гуногун дорад.

Агар санъаткор орзуо ҳавасҳои худро ба ҳодисаҳои кӯҳна ва аз миён рафтаистода марбут кунад, он гоҳ романтизми *ӯ романтизми иртиҷой (реаксионӣ)* хоҳад буд.

Дар сурате, ки санъаткор бо орзуо умедҳои худ ҳодисаҳои нави умедбахшро ҳимоя карда, барои пешрафти ҷамъият мубориза мебарад, *романтизми пешқадам* мешавад.

Дар эҷодиёти санъаткороне, ки орзуо ҳавасҳои олии онҳо халқро ба муқобили олами кӯҳна барои ба амал овардани дигаргуниҳои ҷамъиятӣ ба мубориза даъват менамояд, романтизм ба дараҷаи *романтизми революционӣ (инқилобӣ)* мерасад.

Романтизми инқилобӣ шакли олии романтизми пешқадам мебошад.

Намояндагони барҷастаи романтизми инқилобӣ-демократии инр давр Виктор Гюго, Чорч Санд ва амсоли инҳо буданд.

Виктор Гюго (1802-1885)

Шоир, нависанда ва драматурги франсавӣ Виктор Мари Гюго соли 1802 дар Безонсон тавлид шудааст.

Эҷодиёти Виктор Гюго зиёда аз ним асрро дарбар мегирад. Вай ба майдони адабиёт ҳамчун шоир қадам гузошт. Лекин таъсири оилавӣ ва адабиёти мустабиди он замон ба вай имконият надоданд, ки аз доираи танги ҷараёни классицизм берун барояд. Шеърҳои дар аввали эҷодиёташ навиштаи ӯ ба рӯҳи романтизми иртиҷой наздик буданд.

Вале норозигии ҷамъиятӣ ба муқобили режими Бурбонҳо сабаби пайдо шудани адабиёти пешқадами романтикӣ гардид. Дар назм бештар ихтилофҳои иҷтимоӣ, масъалаҳои ҳаётан зарур суруда мешуд.

Гюго низ дар миёнаҳои солҳои 20-м ба ҷараёни пешқадами романтизм наздик мешавад. Ӯ талаб меунад, ки доираи назм бояд васеъ карда шавад, адабиётро ба ҳаёт ва зиндагонии халқ наздик намудан зарур аст. Ин ғояи адиб дар шеър ва асарҳои насрии дар ин давр эҷодкардааш зоҳир мегардад. Дар қиссаи «Бюг Жаргал» нависанда образи сардори ҳабашҳои шӯришбардоштаро ба вучуд меоварад, ки чунин образҳои қаҳрамонро дар эҷодиёти минбаъдаи нависанда бисёр мебинем.

Виктор Гюго барои нахустин шеърҳояш «Боғҳои Верден», «Барқароркунии муҷассамаи Анри 4» ва «Муза дар бораи Нил», ки солҳои 1819-1820 таълиф шудаанд, соҳиби се мукофоти Академияи Тулуз гардид.

Нахустин асари насрии Гюго «Бюг Жаргал» (1818) мебошад. Соли 1822 романи «Гани исландӣ»-ро таълиф кард. Ҳамон сол маҷмӯаи шеърҳои Гюго таҳти унвони «Қасидаҳо» чоп шуд. Бо драмаҳои «Кромвел» (1827),

«Марион Делорм» (1828), «Эрнанй» (1830) ва маҷмӯаи шеърҳои «Оҳангҳои шарқӣ» (1829) номи Гюго чун романтики забардаст машҳур шуд.

Мундариҷаи маҷмӯаҳои шеърҳои «Ҳазонрез» (1831), «Нидои дил» (1837), «Нур ва соя» (1840)-ро моҳияти ҳастии инсон, васфи табиат, айёми бачагӣ, муҳаббат ба ватан ва танқиди замона ташкил мекунад.

Гюго соли 1841 романи машҳури таърихӣ худ «Калисои чомеии модархудои Париж»-ро навишт. Ӯ соли 1841 аъзои Академияи Фаронса шуд. Пас аз аз ҷаҳор сол нависанда ба унвони пэр (падар)-и Фаронса соҳиб гардид.

Дар арафаи инқилоби соли 1830 Гюго муборизаи худро барои шакл ва мазмунҳои нав вусъат дод. Ин муборизаи ӯ аҳамияти бузурги иҷтимоӣ ва сиёсӣ дошт. Дар ин солҳо Гюго яке аз намоёндагони барҷастаи романтизми инқилобии Фаронса буд. Дар асарҳои ӯ мавзӯҳои муҳимми иҷтимоӣ торафт мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Чунончи, ӯ дар маҷмӯаи шеърҳои «Ориенталӣ» (1829) муборизони ҳаракати озодихоҳии аз зери зулми Туркия озод кардани Юнонро тараннум мекунад.

Дар натиҷаи инқилоби соли 1830 ба тахти шохӣ намоёндаи олигархияи молиявӣ Луи Филипп нишаст. Халқи фирефташуда ба муқобили ин монархия рӯз то рӯз норозигии худро пурзӯр менамуд. Вусъатёбии ҳаракати халқ, муборизаи он барои озодӣ ва ҳуқуқҳои инсонии худ дар асарҳои Гюго равшан инъикос гардиданд. Гюго ҳамчун яке аз нависандагони тараққипарвар байрақи адабиёти пешқадамро баланд бардошт, дар он масъалаҳои ғояҳои шахрвандӣ, инсонпарварӣ, озодиро мавзӯи асосӣ қарор дод, ин адабиётро ба адабиёти иртиҷоии буржуазӣ муқобил гузошт.

Вай дар солҳои инқилоб «Калисои чомеии модархудои Париж» ном романи бузурги таърихӣ ба вучуд овард, ки дар он ҳаракати стихиявии халқ инъикоси худро ёфта буд.

Инқилоби соли 1848 дар инкишофи назарияҳои сиёсии Гюго гардиши калон ба вучуд овард. Нависанда гарчанде моҳияти таърихӣ ин инқилобро нафаҳмида, онро ҳамчун такрори инқилоби соли 1789 мешуморид, вале бо вучуди ин минбаъд дар асарҳои худ, инчунин дар фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсиаш орзуву умедҳои иҷтимоии халқи франсузро ҳимоя мекард. Ҳатто ӯ худро «сотсиалист» номида, то охири умраш тарафдори республикаи буржуазӣ-демократӣ буд. Дуруст аст, ки ӯ дар назарияҳои худ аз доираи «Декларатсияи ҳуқуқҳои инсонӣ ва граждонӣ» берун баромада буд. Вай ҳамчун депутати маҷлисҳои Муассисон ва Қонунбарорӣ кори бузурги ҷамъиятиро адо менамуд.

Пас аз табaddулоти монархиягии соли 1851 ва ба тахт нишастани Луи Бонапарт дар Фаронса реаксия пурзӯр гардид. Қувваҳои иртиҷоӣ тамоми аслиҳаи худро ба муқобили Виктор Гюго нигарониданд. Адиб дигар имкони дар ватани худ истодан надошт ва маҷбур шуд, ки аз

Фаронса баромада равад. Вай аввал ба Белгия, пас ба қазираи Черсей, аз он чо ба қазираи Герисей мегурезад.

Дар давоми 19 соли бадарғағӣ Гюго ҳеҷ гоҳ аз мубориза боз наистод. Вай бо Фаронсияи худ якҷоя зиндағӣ намуда, ба муқобили сохти реаксионии Луи Бонапарт мубориза мебард. Давраи бадарғағии ӯ - давраи нашъунамои эҷодиёт ва фаъолияти иҷтимоӣ-сиёсии ӯ буданд. Вай дар асарҳои худ на танҳо ҳаёти Фаронсаро инъикос менамуд, балки нависандаи бузург ба ҳар як воқеаи байналхалқӣ, ба ҳимояи ҳаракатҳои озодихоҳии халқҳои дигар овози худро баланд мекард.

Вай дар ин давра китоби «Наполеони хурдӣ»-ро навишт. Инчунин маҷмӯаҳои шеърҳои «Мушоҳидаҳо» (1856) ва «Афсонаи асрҳо» (1859) интишор гардиданд. Дар маҷмӯаи дуҷумлаи шеърҳои «Фирдавсӣ» ва «Шоҳи Форс»-ро ба Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз бахшидааст.

Гюго соли 1860 романи «Мардудон»-ро анҷом дод. «Сурудҳои кӯча ва ҷангалҳо» (1865), «Коргарони баҳр» (1866), «Одаме, ки механдад» (1869), «Соли даҳшатнок» (1872), «Соли 93-м» (1874), «Фарзандонам» (1874) асарҳои дар охири умр эҷодкардаи Гюго мебошанд.

Дар эҷодиёти Гюго романи иҷтимоӣ, ки ҳанӯз дар солҳои 30-м пайдо шуда буд, дар ин солҳо боз ҳам вусъат меёбад. Нависанда дар ин давра асарҳои монументалии худ «Мардудон», «Заҳматкашонии баҳр», «Одаме, ки механдад»-ро ба вуҷуд овард. Дар ин асарҳо қаҳрамонҳо на шахсони ҷудогона, балки халқ мебошад. Муборизаи халқ, тақдири он ғояи асарро ташкил мекунад.

«Рӯзи охири каси маҳкумшуда» этюди иҷтимоӣ-психологӣ аст, ки нависанда соли 1828 ба вуҷуд овардааст.

Буржуазие, ки соли 1789 бо қувваи халқ ба инқилоб роҳбарӣ намуда, бо декларатсияи ҳуқуқи инсонӣ ва шахрвандӣ ба сари ҳокимият омада буд, пас аз инқилоб боз мавқеи реакциониро ишғол намуд. Ҳуқуқҳои оддитарини инсонӣ поймол карда мешуданд. Усулҳои ваҳшигарии қатлқунӣ ҳанӯз нигоҳ дошта мешуданд. Дар майдонҳои Париж, дар пеши назари халқ ҳанӯз ҳам қушоду равшан одамонро ваҳшиёна сар мебуриданд.

Ин ваҳшигарии буржуазия қаҳру ғазаби бепоёни нависандаи оташинро ба вуҷуд овард. Гюго бо қалби инсонпарварии худ ба муқобили ин ваҳшигарӣ мебарояд. Табиист, ки нависанда ба сабаби маҳдудияти назарияҳои сиёсии худ, сохти он даврро фашл карда наметавонист, вале бо вуҷуди ин ӯ дар асари худ кайфияти норозигии халқро то андозае дода тавонист.

Нависанда дар сарсухани нашри соли 1832 навишта буд, ки ӯ «...Қушоду равшан этироф мекунад, ки «Рӯзи охири каси маҳкумшуда» ба ҳимояи бекор карда шудани ҷазои қатл нутқи ҳимоявӣ мебошад, - ин нутқ бевосита, ё бавосита аст, бигзор ҳар кас чӣ тавре хоҳад, ҳамон хел фаҳмад».

Виктор Гюго дар ин асари худ масъалаи ҳукуқи инсонро мегузорад, дар он ҳуқуқҳои инсонӣ ҳимоя карда мешавад. Он дар байни дигар асарҳо ва романҳои иҷтимоии адиб мавқеи намоёнро ишғол намуда, яке аз асарҳои ҳаяҷонбахш ва дӯстдоштаи халқ ба ҳисоб меравад ва дар замони мо низ қувваи маънпавӣ-иҷтимоии худро гум накардааст.

Дар эҷодиёти Гюго мавзӯи Шарқ мавқеи махсус дорад. Ӯ дар ин мавзӯъ «Оҳангҳои шарқӣ» (1829) ном асаре офарид, ки аз «Дебоча», «Шеърҳо» ва «Қайдҳо» иборат аст.

Гюго чун сарвари адабиёти романтикии франсавӣ назми шарқиро аз шеъри ғарбӣ боло мегузошт: *«Магар адабиёти асримиёнагӣ ва антикии Шарқро омӯхта, назми хеле баланду қадимаро дидан мумкин нест!»* – навишта буд Гюго.

Шоир дар қисми «Қайдҳо» аз ғазалиёти классикони адабиёти форс-тоҷик намунаҳо оварда, роҷеъ ба осори суҳанварони форс-тоҷик, аз ҷумла ғазалиёти Ҷалолиддини Румӣ, «Мантиқ-ут-тайр»-и Фаридуддини Аттор ва «Шоҳнома»-и Фирдасӣ андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

«Оҳангҳои шарқӣ» чилу як шеърро фаро гирифта, ҳамаи онҳо эпиграфдоранд. Аз шоирони форс-тоҷик шеърҳои Саъдӣ ва Ҳофиз низ чун эпиграф оварда шудаанд.

Гюго мухлиси «Гулистон»-и Саъдӣ буда, эпиграфи се шеъраш аз ин асар аст. Ӯ дар шеъри «Султон Аҳмад» аз ғазали Ҳофиз як байт овардааст. Ин шеър бо таъсири ғазали машҳури Ҳофиз, ки бо матлаи

*«Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндӯяи баҳшам Саарқанду Бухороро»*

сар мешавад, эҷод шудааст.

Гюго дар таърихи адабиёти ҷаҳон на танҳо ҳамчун доҳии романтизм, балки ҳамчун муборизи далер, инсонпарвар, мунодии ғояҳои сулҳ ва демократия, ҳомии халқҳои мазлум дохил мешавад. Санъати нависандаи бузург ба халқ, ба ҳаёти вай наздик аст. Аз ин сабаб асарҳои ӯро тамоми халқҳои ҷаҳон бо муҳаббат мехонад.

Аз шеърҳои Гюго ба забони тоҷикӣ «Сангари хунин», «Шоҳи Форс», «Фирдавсӣ», «Чодар» ва «Нахуст ишқ аст чун оина, эй духтар» тарҷума шудаанд.

Аз асарҳои насрии Гюго «Соли навваду саввум» (1934), «Рӯзи охирини каси маҳкумшуда» (1953) ва пораҳо аз романи «Мардудон» тарҷумаву интишор шудаанд. Чанд боб аз романи «Одаме, ки механдад» ҳанӯз соли 1935 тарҷума шуда буд.

Роҷеъ ба рӯзгору осори Гюго дар Тоҷикистон ва Ўзбектон мақолаҳои зиёде нашр шудаанд.

Оноре де Балзак

(1799-1850)

Нависандаи маъруфи Фаронса Оноре де Балзак соли 1799 дар шаҳри Тури Фаронса тавлид шуда, соли 1850 дар Порис (Париж) вафот кардааст.

Балзак ба майдони адабиёт хеле барвақт дохил шуда, дар байни солҳои 1820-1825 ҳашт асари ӯ бо имзоҳои гуногун чоп шуданд. Романи «*Шуанҳо*» нахустин асари калони Балзак дар давраи аввали эҷодиёти ӯ ба шумор меравад.

Давраи дуҷуми фаъолияти адабии Балзак аз соли 1829 оғоз ёфта, ӯ соли 1834 қарор медиҳад, ки тамоми асарҳояшро бо номи «*Мазҳакаи инсонӣ*» ба як ришта кашида, силсилаи қаҳрамонҳоро ба вучуд меоварад. Бо ҳамин мақсад ӯ баъзе асарҳои дар солҳои пеш офаридаашро аз нав кор карда, бо новелла ва қиссаву романҳои нав ҳамагӣ 140 асари хурду калон таълиф карданӣ мешавад.

Балзак дар давоми умри худ муттасил эҷод карда, дар 16 соли охири ҳаёташ дар як шабонарӯз то 16-17 соат навишта, 90 асар, аз ҷумла асарҳои машҳури худ «*Гобсек*» (1830) «*Пӯсти андӯҳовар*» (1831) «*Полковник Шабер*» (1831), «*Евгения Гранде*» (1833), «*Табиби деҳотӣ*» (1833), «*Годиссари машҳур*» (1834), «*Падар Горио*» (1834), «*Музеи қадим*» (1838), «*Рӯҳони деҳотӣ*» (1839) ва ғайраро ба вучуд меоварад.

Романи «*Деҳқонон*» (1838-1847) машҳуртарин асари давраи охири эҷодиёти Балзак мебошад.

Силсилаи «*Мазҳакаи инсонӣ*» ба се қисм тақсим шудааст. Қисми аввал асарҳои ба ҳислатҳои ҷудогонаи инсонӣ бахшидашуда, қисми дуюм романҳои хусусияти фалсафӣ дошта ва қисми сеюм асарҳои таҳлиро дар бар гирифтаанд.

Дар навбати худ асарҳои қисми аввал ба шаш гурӯҳ ҷудо мешаванд:

- *Саҳнаҳо аз ҳаёти шахсони ҷудогона.* («*Гобсек*», «*Ҷавонзани сисола*», «*Падар Горио*», «*Полковник Шабер*» ва ғайра).
- *Ҳаёти мардуми музофот.* («*Евгения Гранде*», «*Музейи осори атиқа*», «*Олиҳаи музофотӣ*» ва ғайра).
- *Ҳаёти Париж* («*Таърихи сенздаҳ*», «*Пер Грассу*», «*Хонаи тиҷоратӣ дар Нусенген*», «*Ҷило ва қашшоқии Куртизанҳо*» ва ғайра).
- *Аз ҳаёти сиёсӣ* («*Кори мавҳум*», «*Лаҳзаи замони террор*» ва ғайра).
- *Саҳнаҳо аз ҳаёти ҳарбиён* («*Шуанҳо*», «*Даҳшат дар биёбон*»).
- *Ҳаёти деҳот* («*Табиби деҳотӣ*», «*Рӯҳони деҳотӣ*», «*Деҳқонон*» ва ғайра).

Гарчанд дар эҷодиёти Балзак бештар ҳаёти мардуми табақаҳои болоии ҷамъият инъикоси худро ёфта бошанд ҳам, ӯ ба тасвири ҳаёти

мардуми оддӣ низ диққати хоса додааст. Вай аз меҳнатдӯстӣ ва истеъдоди мардуми меҳнатӣ ифтихор менамояд.

Яке аз мавзӯҳои асосии асарҳои Балзак – ин мавзӯи пул. Зеро дар ҷамъияти буржуазӣ пул ҳама чизро ҳал мекунад. Пул – ин қувваи ба ҳаракатдароварандаи олами капиталистӣ мебошад.

Балзак дар асарҳои худ нишон медиҳад, ки буржуазия чи тавр бо илм, санъат, дӯстӣ, муҳаббат ва ғайра савдо мекунад. Дар ин бобат ӯ бештар ба табақаҳои болоии ҷамъият – ба ҳокимон, соҳибони банк, судхӯрон муроҷиат мекунад, ки онҳо чи тавр аз ҳисоби меҳнати мардум миллионҳоро ҷамъ менамоянд.

Мавзӯи дигари асарҳои Балзак – ин бебақоғии хонаводаи буржуазӣ.

Яке аз асарҳои машҳуртарини Балзак новеллаи «Гобсек» мебошад. Қаҳрамони ин асар яке аз давлатмандтарин шахсони Париж – судхӯри машҳур ва марди ниҳоят ҳасис Гобсек аст, ки барои пул шуда дар назди ӯ ҳама сари таъзим фуруд меоранд. Худи Гобсек ҳам ғуломи пул аст. Вай барои он ки ҳар чи бештар пул ҷамъ кунад, гарчанд миллионҳо пул дошта бошад ҳам дуруст намехӯраду намепӯшад.

Балзак дар нақши Гобсек тамоми ҷузъиёти ҳасисиро муҷассам карда тавонистааст.

Симои дигар як марди ҳасис дар қиссаи «Евгения Гранде» низ бо маҳорати хоса тасвир шудааст.

Феликс Грандеи миллионер лаёқати баланд дорад. Ин фарди ваҳшимизочро Балзак ба паланг ташбеҳ медиҳад. Лекин ӯ ҳам мисли Гобсек ғуломи пул аст. Хонааш торику сард. Дар оила ҳар як пораи қанд дар ҳисоб. Ҳасисии ӯ сабабгори марги ҳамсараш ва бадбахтии духтараш Евгения мегардад.

Ин духтараки покиза ва беғубор, ки дорои хислатҳои нақӯст, бештар бо одамони оддӣ дӯстӣ ва рафоқат пайдо мекунад. Вай хизматгордухтар Нанетаро дугонаи наздики худ медонад ва тамоми умрашро ба меҳнат мебахшад. Бинобар ин ҳам дар ӯ тамоми хислатҳои мардуми меҳнатӣ - меҳнатдӯстӣ, поквичдонӣ, хоксорӣ ҳувайдост. Евгения гӯё танҳо барои зани мӯнис ва модари меҳрубон шудан офарида шудааст. Лекин бинобар дар ҷамъият ҳукмрон будани муносибатҳои қабҳӣ ӯ танҳо ва бадбахт шуда мемонад.

Шарли ба боигарӣ фирефташуда, бинобар беҳабар монданаш аз соҳиби боигарии калон будани Евгения ба духтари дигар хонадор мешавад.

Муаллиф дар нақши Шарл чӣ тавр ба туфайли пул маҳв шудани хислатҳои неки инсониро нишон додааст. Маҳз ба туфайли дода шудан ба пул Шарл аз як ҷавони поктинат ба шахси манфури ҷамъиятӣ мубаддал мегардад.

Дар романи «Истеъдоди барбодрафта» чи тавр барои зару сим маҳв шудани истеъдоди инсонӣ сухан меравад. Муаллиф дар асар хариду фурӯш шудани истеъдоди адиб ва санъаткорро нишон медиҳад.

Асарҳои Балзак дорои хусусиятҳои бадеии баланд буда, ӯ дар офаридани ҳаёти одамони оддӣ анъанаҳои маорифпарварони Фаронсаро давом медиҳад ва буржуазияро саҳт мазаммат мекунад. Вай аз типҳои чамбиятӣ характерҳои типӣ меофарад.

Яке аз хусусиятҳои ба худ хоси асарҳои Балзак дар онҳо дода шудани тафсилоти мукамал оиди макон ва замони рӯйдоди воқеаҳо мебошанд.

Балзак ҳамчун дигар намоёндагони адабиёти реализми танқидӣ дар тасвири нақшҳои манфӣ маҳорати баланд дорад. Ӯ бисёр паҳлуҳои хислатҳои чунин нақшхоро мавриди тасвир қарор медиҳад.

Асарҳои Балзак муҳимтарин воқеаҳои иҷтимоию сиёсии замони адибро дар бар гирифтаанд. Балзак дар танқиди иллатҳои замонаш ва намоёндагони синфи доробасо беамон буд.

Эҷодиёти Балзак дар инкишофи реализм дар адабиёти ҷаҳон мавқеи бузургро бозидааст.

Балзак дар офаридани руҳияти қаҳрамонҳо низ беҳамтост. Бинобар ин асарҳои ӯ ҳамчун манбаи инсоншиносӣ эътироф шудааст.

Беҳтарин анъанаҳои Балзакро адибони минбаъдаи Фаронса ва дигар кишварҳо ба хубӣ давом додаанд.

Аз ҷумла, дар офаридани «Марги судхӯр» то андозае аз «Гобсек» мутаассир шудани нависандаи барчасати тоҷику ўзбек Садриддин Айни низ мушоҳида мешавад.

Балзак дар мавзӯи Шарқ асари махсусе эҷод накарда бошад ҳам, амалиёти баъзе қаҳрамононаш дар мамлакатҳои Шарқ мегузаранд. Чунончи фаъолияти Шарл (аз повести «Евгения Гранде») дар Ҳиндустон ҷараён гирифтааст.

Балзак мухлиси «Гулистон»-и Саъдӣ буд ва дар баъзе асарҳояш аз номи ӯ панд гуфтааст.

Бисёр асарҳои Балзак ба забни тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудаанд. Аз ҷумла «Гобсек» дар тарҷумаи Холида Айни, очеркҳои «Бадбахт» ва «Ду мулоқот дар як сол», повести «Полковник Шабер», романи «Падар Горио» дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар солҳои гуногун нашр шудаанд. «Модарандар» ном драмаи Балзак дар саҳнаи театри тоҷик гузошта шудааст.

Дар бораи рӯзгору осори Балзак ба забони тоҷикӣ низ мақолаҳои зиёде нашр шудааст.

Эмил Золя
(1840-1902)

Яке аз адибони ба назар намоёни ин даври Фаронса Эмил Золя ба шумор меравад. Вай 2 апрели соли 1840 дар шаҳри Париж таваллуд шудааст, лекин овони кӯдакии ӯ дар чануби Фаронса гузаштааст. Падари ӯ италийӣ буда, муҳандиси сохтмони роҳи оҳан буд. Вай соли 1847 вафот мекунад ва оилааш бепарастор мемонад.

Эмил Золя соли 1858 ба Париж меояд ва дар ин ҷо ба таҳсил дохил шуда натавонида, ҳаёти қашшоқонааш оғоз мегардад. Бо вучуди ягон кори муайян надоштани Золя пайваста шеърҳо достонҳо менависад.

Ниҳоят ӯ соли 1862 дар амбори нашриёт коре пайдо карда, аз ҳамин солҳо дар рӯзномаҳо хабару мақолаҳои ӯ чоп мешаванд. Минбаъд вай тамоман ба кори эҷодӣ дода шуда, нахустин маҷмӯаи ҳикояҳои «Афсонаҳои Нинон» ва романҳои «Тавбаи Клод»(1865), «Васияти марҳум»(1866), «Асрори Марсел»(1867)-ро менависад.

Золя бо асарҳои худ «Терез Ракин»(1867) ва «Мадлен Фера»(1868) намунаҳои нахустин романи натуралисту меофарад.

Эҷодиёти Золя гуногунсоха буда, ӯ муаллифи якчанд маҷмӯаи ҳикояҳо, мақолаҳои адабӣ-танқидӣ, публицистӣ, як қатор драмаҳо мебошад. Лекин роман дар эҷодиёти ӯ мавқеи асосиро ташкил менамояд.

Ба Эмил Золя ғояе пайдо мешавад, ки як асари бузург ҳамчун «Мазҳакаи инсонӣ»-и Балзак ба вучуд оварад. Вай қарор медиҳад, ки таърихи табиӣ ва иҷтимоии як оиларо дар давраи Империяи дуҷум мукамал нишон диҳад. Бо ҳамин мақсад ӯ 25 сол дар болои романи «Ругон Маккарҳо» кор мебарад, ки дар он ҳаёти ҷамъияти Фаронса аз соли 1851 то соли 1871 инъикоси худро ёфтааст.

Золя дар арафаи солҳои 900-ум ин романи бузурги худро анҷом дода, боз ду силсилаи романҳо –«Се шахр»(1894-1898) ва «Чаҳор Инҷил»(1899-1902)-ро таълиф менамояд, ки дар онҳо ақидаҳои иҷтимоии муаллиф хеле равшан ифода ёфтаанд.

Дар романҳои Эмил Золя ақидаҳои эстетикӣ, иҷтимоӣ ва фалсафии ӯ ифодаи худро ёфтаанд.

Калонтарин асари Золя эпопеяи «Ругон-Маккарҳо» буда, ин силсила аз 20 роман иборат аст.

Муаллиф бо нияти тасвир намудани таърихи якчанд насли Ругон Маккаров вазъияти ҳаёти синфҳо ва табақаҳои гуногуни ҷамъиятиро нишон доданӣ шудааст. Бо ин мақсад муаллиф яке аз давраҳои шиддат гирифтани иртиқои буржуазия – солҳои 50-60-уми асри XIX-ро интихоб намудааст.

Ҳамин тариқ Эмил Золя дар адабиёти Фаронса ҳамчун адиби навовари замони худ шинохта шудааст. Золя аз он адибонест, ки бо эҷодиёти худ имкониятҳои адабиёти асри XX-ро муайян намуданд. Ин дар интиқоби мавзӯҳои нав, тасвири нави инсон ва ҷамъият, иқтидори ҷисмонии ӯ, сахнаҳои нави ҳаёти иҷтимоӣ, муносибат ба ҷараёни меҳнат, тавачҷӯх ба возеҳият ва далелҳо ва боз чандин масъалаҳои дигар ба хубӣ

ба назар мерасанд. Ба як маънӣ Эмил Золя ба ояндаи инсоният хеле амиқ назар карда тавонистааст.

Ин аст, ки асарҳои Эмил Золя шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо карда, бисёр асарҳои ӯ ба забонҳои гуногуни олам, аз ҷумла бархе аз онҳо ӯ ба забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ низ тарҷума ва нашр шудаанд.

Мопассан (1850-1893)

Нависандаи дигари фаронсавӣ Мопассан, ки дар нимаи дуюми асри XIX зиндагӣ ва эҷод кардааст, низ ҳамчун адиби ҳақиқатнигр шинохта шудааст

Номи пурраи ин адиби фаронсавӣ Анри Рене Албер ги де Мопассан буда, ӯ соли 1850 дар қалъаи Мироменили наздики Турвилсюр-Арк Сенаи Наздибахрӣ дар оилаи дворянҳо таваллуд шудааст ва соли 1893 дар Париж фавтидааст.

Мопассан солҳои 1870-1871 дар хизмати ҳарбӣ буд ва дар ҷанги Фаронсаву Пруссия иштирок кард. Ӯ то соли 1880 мансабдори вазоратҳо буд.

Мопассан аз хурдсоли дар муҳити фарҳангӣ ба воя расида, гарчанд дар солҳои таҳсил дар литсей навиштани шеърҳо ҳақиқатан сар кардааст, лекин бо маслиҳати устодаш нависандаи маъруф Флобер ба наشري онҳо саросема нашуд. Танҳо соли 1875 нахустин ҳикояи ӯ нашр шуд, лекин муваффақияти ҳақиқиро ҳамчун нависанда ба Мопассан қиссаи «Зани фарбех», ки соли 1880 чоп шудааст, овард.

Баъди наشري ин қисса ӯ ба назари нависандагони маъруфи давр Флобер, Золя, Тургенев ва дигарон меафтад.

Мопассан аввалин маҷмӯаи ҳикояҳояш «Муассисаи Теле»-ро, ки соли 1881 нашр шудааст, ба нависандаи рус И.С. Тургенев бахшидааст.

Мопассан аз ин нависандаи рус санъати новелланависиро омӯхт ва тавассути ӯ бо асарҳои Пушкин, Лермонтов, Гогол, Толстой шинос гардид.

Мопассан бо новеллаи «Бул де Сюф» (1880) шӯҳрат ёфт. Аз китоби шеърҳои новеллаҳои Мопассан «Зани фарбех» (1880), ки мазмуни иҷтимоӣ дорад, истеъдоди нависандагии ӯ равшан ошкор шуд.

Мопассан муаллифи 6 роман, 18 маҷмӯаи ҳикояву сафарномаҳо, песаю мақолаҳо мебошад. Дар асарҳои ӯ нобаробарии иҷтимоии замон, миллатчиғӣ ва мустамликадорӣ ҳаққонӣ инъикос ёфтаанд. Мопассан вазифаи адабиёту санъатро дар ошкор сохтани ҳақиқати зиндагӣ мебинад. Тадқиқи амиқ ва ҷасуронаи ҳаёт махсусан дар новеллаҳои Мопассан бештар ба назар мерасад.

Дар новеллаҳои «Ҷавоҳирот», «Дар оғӯши оила», «Васият» иллатҳои маънавии намоёндагони синфи доро фош гардидаанд.

Дар офаридаҳои Мопассан на танҳо ҷаҳолату хасисӣ («Иблис»), балки қисмати талх, азобу шиканҷаи мардуми оддӣ низ нишон дода шудааст. Мопассан одаму одамгарӣ («Падари Симон») ва ватандӯстии халқиро («Амаки Милон») бештар дар симои заҳматкашон мебинад.

Мопассан чӣ будани ҷанг ва даҳшатнок будани онро медонист ва тамоман муқобили ҷанг буда, ба ҷангҷӯён бо нафрат нигоҳ мекард. Ӯ дар очерки «Ҷанг» навишта буд: *«Ҳукумат бояд аз ҷанг ҳамчун капитани кишти аз садама дур бошад. Агар дар садама кишти шикаст хӯрад, капитанро суд мекунад. Чаро подшоҳро барои ҷанг эълон кардани суд намекунад?»*.

Ин аст, ки ӯ дар мавзӯи ҷанги Фаронсаю Пруссия як қатор асарҳо навиштааст. Аз 20 новеллаи дар мавзӯи ҷанг навиштааш новеллаҳои «Зани фарбех», «Хонум Фифи», «Падар Милон», «Асирон», «Ду ошно», «Баҳс» ҷолиби диққатанд.

Чунончи, дар новеллаи «Зани фарбех» воқеа дар авҷи ҷанг ривоч меёбад.

Муаллиф дар ҷараёни тасвири сафари 10 нафар мусофирони як ароба аз Раун ба Гавр ба бисёр масъалаҳои ҳаёти замони зиндагии худ, хислатҳои одамони касбу корашон гуногун таваққуф менамояд.

Мусофирон аз ватани худ на аз тарси истилогарон ва на аз ҷашми дидан надоштани онҳо тарки ватан кардаанд. Онҳо барои қору бори зиндагии худ, барои ривочи тичораташон сафар карда итстодаанд. Барои чунин давлатмандон қисмати Ватан ҳеҷ чиз аст.

Мопассан дар аввалин романи худ «Зиндагӣ» (1883) фоҷиаи одамиро дар ҷамъияти буржуазӣ ба таҳқиқ гирифтааст.

Мопассан инчунин муаллифи романҳои «Дӯсти меҳрубон» (1855), «Монт-Ориол», «Пиер ва Жан» (1877-1888) мебошад. Ӯ дар ду романи охиринаш «Зӯр ҳамчун марг» (1889) ва «Дили мо» (1890) масъалаҳои «соф психологӣ»-ро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Аз адибони рус И.С.Тургенев ва Л.Н.Толстой ба эҷодиёти Мопассан баҳои баланд додаанд.

Асарҳои Мопассан ба забонҳои гуногуни халқҳои ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд. Аз ҷумла новеллаҳои Мопассан «Гарданбанд», «Дуэл», «Гадо», «Падари Симон», «Интиқом», «Буател», «Оворагард» ва ғайра ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Дар матбуоти тоҷик оид ба ҳаёту эҷодиёти Мопассан мақолаҳои зиёде чоп шудаанд.

Романтизми Англия

Инқилоби Фаронса ба ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии Англия низ таъсири зиёде расонд. Дар иқтисоди Англия инқилоб рух дода, дар натиҷа дар саноат табaddулот ба вучуд омад. Синфи коргар ҳоло чандон тайёр набуд,

лекин нахустин баромадҳо рух медоданд. Аввалин шаклҳои мубориза аз қор баровардани мошинҳо буданд.

Ин ҳолат ба адабиёти бадеӣ низ бе таъсир намонд ва норозигӣ аз ҳақиқати буржуазӣ ба бунёди романтизми англис сабаб шуд.

Адибони романтик ба муқобили таҳқири шахс, ба муқобили азият кашидани инсон, ҳаёти буржуазия баромад карданд. Дар романтизми англис ҳам ду равиҷ вучуд дошт. Агар намоёндагони романтизми ирриҷой манфиатҳои синфи буржуазияро ҳимоя карда, баргаштан ба ҷамъияти пешинаро орзу карда бошанд, вақилони романтизми пешқадам ояндаи дурахшонро орзу намуданд. Онҳо мавҷудияти буржуазияро танқид карда, пешрафти ояндаро орзу мекарданд. Лекин онҳо бо қадом роҳ амалӣ гардидани ин орзуҳоро муайян карда наметавонистанд. Бинобар ин онҳо инсонро дар ҳолати номуайян, бештар дур аз ҷамъият, дар оғӯши табиат тасвир мекарданд.

Намоёндаи барҷастаи романтизми англис дар ин давра Ҷорҷ Байрон буд.

Байрон Ҷорҷ Ноэл Гордон (1788-1824)

Байрон яке аз шоирони машҳури англис, яке аз эҷодкорони бузурги адабиёти ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Байрон 22 январӣ соли 1788 дар Лондон ба дунё омадааст. Ҷорҷ Байрон аз сулолаи қадимии лордҳои англис буд, ки дар рӯзгори шоир бахти ин сулола завоҷ ёфт ва онҳо дар нодориву дур аз доираҳои ашрофон бори сарнавишташонро мекашиданд. Дар бораи айёми тифлӣ, наврасӣ ва ҷавонии шоир мо аз рӯзномаҳои шахсии ӯ маълумоти кофӣ ёфта метавонем. Ҳанӯз дар ҳамон давраҳои умраш Байрон ҳамчун як фарди сарбаланд, собитқадам, меҳнатдӯст намудор мегардад. Ӯ монанди мардони бузург бо тамоми ин хислатҳо, ба фитрату табиати модарзоди худ хиёнат накарда, бе рӯву риё умр ба сар бурдааст. Ӯ ҳанӯз дар рӯзномаҳои давраи мактабхонияш навишта буд, ки авлоди қадимаи ман дар нодориву фурӯмондагӣ умр ба сар мебарад, вале ман садду монеаҳоро шикаста, барои худам ба қуллаҳои шӯҳрат роҳ хоҳам кушод.

Шоир аз боби садду монеаҳо беҳуда суханронӣ накардааст. Мавқеи бозмондагии авлодӣ, аз як тараф, табиати сарбаланду саркаши шоир, аз тарафи дигар, рӯву риё, лутфу тавозӯи сохтаи аҳли ҳукумати атрофи ӯ ҳақиқатан ҳам барои ҷунин мард садду монеаҳои мушқил мегузаштанд. Дар ин бобат ҳуди ӯ гуфтааст:

*Шукӯҳи сарвати саксонии боғурур асло
Ҳамоҳангӣ намесозад ба рӯҳи марди кӯҳистон,
Ки умре чун уқобон аз баландӣ лона меҳоҳад,*

Бувад умре ҳама дар орзуи сабзаю борон.

*...Садои он касоне, ки зи дасти сарвату савлат,
Бароям не рақибу не рафиқи ҷониам буданд.
Ба гӯшам мерасад ҳар лаҳзаву дилтанг мегардам,
Агарчанде ки бо ҳам дар сухан шодону хушнуданд...*

Шоир соли 1807 маҷмӯаи нахустини ашъори худро бо унвони «Соатҳои фароҳам» ба нашр мерасонад. Дар ин маҷмӯа орзуву омили ҷавонӣ, ишқу муҳаббат ва шириниву талхихои рӯзгор васф шудаанд.

Шоири мубориз тӯли сиюшаш соли умраш ганҷинаи сухани тиллоии башариятро бо шоҳасарҳои дар чинси худ ягона ғанитар кардааст. Аз он ҷумла дар таъсири сафарҳояш ба кишварҳои Шарқ, дар мавзӯоти шарқӣ дostonҳои «Кофар», «Арӯси Аббодосӣ», «Ғоратгар», «Лара» ва дигаронро офаридааст. Маъниҳои шарқӣ дар романи манзуми ҳаҷвиаш «Дон Жуан» низ мақоми хос дорад. Боби панҷуми ин асар дар ҳаҷви ношоистаи шарқиву исломӣ ба монанди сарзаниши ғулмдорӣ, ҷамъияти табақавӣ, нобаробарии ҷамъиятӣ махсус шудааст.

Тақдири шоири маҳбуб анҷоми зебои шоирона ёфтааст. Соли 1824 халқи Юнон, ки аз шиканҷаи мустамликадорони турк ба дод омада буд, муборизаи худро барои истиқлолият давом меод. Дар катори муборизони диловари озодӣ Байрон низ буд. Ӯ дар Ватани худ мақому эътибори бузург дошт. Давлатманд буд. Гули сари сабади ҳар як маҳфили маҷлиси ашрофони англис буд. Вале ҷони ӯ ҳама умр дарди қашшоқон ва мазлумонро мекашид. Ба Юнон низ маҳз барои иштироки бевосита дар муборизаи муқаддаси юнониён барои истиқлолияти худ омада буд. Ӯ дар шаҳри муҳосирашудаи Миссолунги дар майдони муҳориба вафот кард.

Шоири мубориз ҳамчун сарбози бахту саодати башар дар майдони ҳарбу зарб барои саодати дурахшони инсон сарбаландона ҳалок шуд. Ӯ пеш аз марг суханони охиринаи худро ба Юнон гуфт: «Ман барои Юнон умрам, сарвату саломатиамро нисор кардам. Акнун ҳаёти худро мебахшам».

Юнон дар сӯғвории Байрон мотами миллӣ гирифт. Ҷасади ӯро ба зодгоҳаш бо эҳтироми махсус фиристоданд. Тобути ӯро монанди тобути сарбозҳои қахрамон ораста буданд. Тобутро плаши сарбозӣ мепӯшонд, онро бо ҷамбарои лаврӣ, тоскулоҳ ва шамшер зинат дода буданд. Амо ҳукмдорони Англия ҳатто ба ҷасади шоири халқӣ душмани худро пинҳон надоштанд. Дар Англия анъанае ҳаст, ки шоирон ва нависандагони бузургро дар аббати Вестминстер, дар «Гӯшаи шоирон» ба хок месупоранд. Вале ҷасади яке аз шоирони бузургтарини англис Байронро дар он ҷой надоданд. Байрон дар маҳаллаи авлодии худ Нюстед мадфун шуд.

Дар маросими дафни шоир рамзе ба назар мерасад, ки он муносибати дӯстона бо ўст: яке муҳаббати самимӣ ва меҳри гарми бепоёни оммаи халқ ба ў, дигаре бадбинии аҳли ҷоҳу сарват, ки худӣ ў низ зодаи онҳо буд.

Мунаққиди маъруфи рус В. Г. Белинский нуқтаи мазкурро чунин хотирнишон мекунад: *«Ҳар як шоири бузург барои он бузург аст, ки решаҳои дард ва шодкомиҳои ў аз қарри таърих ва омма сабздаанд....»*

Барои муаммои ашъори маҳзуни чунин шоири барҷастаро ҳамчун Байрон идрок кардан бояд сараввал асрори замонро идрок кард, ки шоир онро тасвир кардааст».

Вақте ки мо бо шахсияти Байрон аз наздик шинос мешавем, ў дар назар, пеш аз ҳама, ҳамчун ҳамдарди халқ на фақат ба ў ҳамдардии самимӣ мекунад, на фақат дарди ўро дар худ эҳсос мекунад, балки инчунин ҳамчун муборизи босубот ва фаъол барои саодат ҷилвагар мешавад.

Чи тавре ки Белинский қайд мекунад, оҳанги маҳзуни ашъори шоир ҳамоҳанги рӯҳи даврӣ ва зодаи он давр аст. Англия, ки мамлакати мутаракқитарини замона буд, аз ҳисоби қашшоқиву бадбахтии оммаи меҳнаткаш гул-гул мешукуфт. Дарди ҷонкоҳтарини ҷамъияти капиталистӣ бекорӣ, ки он то ҳанӯз даво наёфтааст, мардумро ҷон ба лаб оварда буд. Коргарони англис бадбахтии худро дар рақибони нави худ дар дастгоҳҳои механикӣ медиданд. Онҳо сели ғзаби саршори худро бешуурона ба мошинаҳо равона мекарданд. Капиталистон дар навбати худ, ин кирдори коргаронро ҳамчун ҷиноят маънидод карда, барои шикастани мошинаҳо ҳукми беадолатона бароварданд.

Ҷорҷ Байрон ҳамчун аъзои парламент муқобили ин қонун баромад кард. Ў дар палатаи лордҳо 12-феврали соли 1812 бо нутқи гарму ҷӯшон он қонунро маҳкум кард. Хашму ғзабе, ки дар нутқи шоир баланд садо медод, ҳамоҳанги хашми оммаи меҳнаткаш буд ва нотик гӯё онро аз ниҳонхонаи дили мардум мехонд. Байрон ҳукуматро ҷасурона ба он айбдор мекард, ки барои ба халқ гузашти ночизе кардан солҳо андеша мекунад, вале барои қонуни қатлро баровардан дақиқае намеандешад, оқибати онро ба назар намегирад. Эътирози ғзаболуди ў баланд садо медиҳад: *«Наход цароҳати мардуми бехонумон ва гуруснаро оҳан ва хун даво карда метавонаду халос».* Ў талаб мекунад, ки парламент манфиати халқи меҳнатиро сарфи назар накунад. *«Мо халқро бо истеҳзо «авом» меномем. Вале оё мо идрок мекунем, ки аз ин авом чӣ қарз дорем? Охир, ана ҳамин авом дар заминҳои шумо кор мекунад ва дар хонаҳои шумо хизмат мекунад. Барои киштиҳои шумо маллоҳон ва барои лашқари шумо сарбозон медиҳад. Ў ба шумоён имконият медиҳад, ки муқобили тамоми дунё баромад кунед. Вале ин авом метавонад аз итоати шумо саркашӣ кунад, зеро гуруснагӣ ва қашшоқӣ ўро ба дод овардааст. Шумо халқро «авом» меномед. Вале фаромӯш накунед, ки «авом» аксаран эҳсоси халқро ифода мекунад».*

Нидои Байрон дар парламент яккаву танҳо садо меод. Қонуни ваҳшиёна дар бораи қатл барои вайрон кардани дастгоҳҳои механикӣ ба ҳаёт чорӣ шуд. Аммо шоир муборизаро давом меод. Ў Мангестер рафта, дар он ҷо ба муҳофизати коргарон боз якчанд нутқ эрод кард. Вақте ки қонун ҷоп шуд, Байрон ба муқобли он дар матбуот баромад кард. Ба ғайр аз ин, ӯ бо номи «Мадҳия» ба муаллифони қонун ба муқобили вайронкунадагони дастгоҳҳо шеъре навишта, дар он мегӯяд, ки: *«Одилонатар он нест, ки ба он мардуме, ки аз ҳокимон ёрӣ металабанд ва ҳокимон ба ҷои ёрӣ ба гардани онҳо таноби дорро мепартоянд, ҳокимони ноқисулақдро қатл кунем».*

Муборизаи шоир барои ҳаққу ҳуқуқ ва бахту саодати халқ бешуурона буд. Он ба натиҷаи дилхоҳе муваффақ шуда наметавонист, вале саропои эҷодиёти шоир саршори ҳамдардии самимӣ ба мардум аст. Ёро на фақат талхкомиҳои халқи худаш, балки бадбахтиҳои мардуми дигар низ ба изтироб меоранд.

Байрон пас аз сафар ба Португалия, Испания, Албания, Туркия ва Юнон яке аз шоҳасарҳои худ «Зиёрати Чайлд Ҳаролд»-ро, ки ҳоло аз дурдонаҳои адабиёти ҷаҳонист, меофарад.

Дар муҳите, ки Чайл Ҳаролд ҷавониашро гузаронидаст, на дӯстии ҳақиқӣ буду на муҳаббати ҳақиқӣ. Ин аст, ки қаҳрамони шоир тарки ёру диёр ва азми сафар мекунад. Ў кавиирода, вале маҳзун аст.

Маъюсиву маҳзунии ёро воқеаҳои аврупоии муосир, ки Чайл Ҳаролд онҳоро бо чашмони худ мебинад, меафзояд.

Достон аз чор суруд таркиб ёфтааст. Дар суруди аввал саёҳати Ҳаролд дар Испания ва Португалия тасвир ёфтааст. Байрон муборизаи миллӣ-озодихоҳии мардуми испанро ба муқобили истилогарони Фаронса ва Англия ба қалам медиҳад.

Дар суруди дуюм Юнони ба зерӣ асорати Туркия монда тасвир карда шуда, шоир мардуми Юнонро барои ба даст овардани озодии худ даъват менамояд. Дар ҳамин қисми достон инчунин Албания тавир шудааст.

Дар суруди сеюм саёҳат дар Белгия давом мекунад. Байрон бо ғзаб оиди реактсия (иртиҷоъ), ки баъди маҳв карда шудани Наполеон дар Аврупо ба вучуд омада буд, ҳарф мезанад. Байрон инқилоби Фаронса ва маорифпарварони фаронсаӣ Волтер ва Руссоро мадҳ мекунад.

Симои Чайл Ҳаролд оҳиста-оҳиста дар нақши дуюм мегузарад ва ниҳоят дар суруди чаҳорум шоир гӯё ёро фаромӯш мекунад.

Суруди чорум дар бораи Италия ҳикоя мекунад. Байрон қаҳрамонони италиявиро, ки барои бузургии Италия, барои озодии он мубориза бурдаанд, тараннум менамояд.

Ҳамин тариқ тамоми достон, махсусан қисми чоруми он ҳамчун даъвати инқилобӣ ба мардуми Аврупо, даъват ба озодӣ садо медиҳад. Байрон бо ин асари худ жанри нав – достони лиро-эпикиро ба вучуд овардааст.

Соли 1816 Байрон силсилаи «Савтҳои шарқӣ»-ро иборат аз асарҳои «Корсар», «Арӯси Аббодосӣ», «Коринф», «Лара» ва ғайра менависад. Мавзӯи асосии ин асарҳо зиддияти байни қаҳрамонони романтикӣ ва пайдо карда натавонистани онҳо қувва барои ба амалӣ шудани орзуҳои худ мебошад.

Дар достони «Маҳбуси Шилон» тақдирӣ мушкул ва пуршарафи муборизи роҳи озодӣ Франсуа де Бонивар, ки шахси таърихӣ буда, аз донишмандони давраи Эҷе ба шумор меравад, тасвир шудааст.

Байрон ба ғайр аз достонҳои романтикӣ драмаҳои «Манфред», «Каин» ва «Осмон ва Замин»-ро низ навиштааст, ки дар онҳо ӯ асосан ба муқобили дин ва урфу одатҳои он баромад кардааст.

Байрон дар достони «Асри биринҷӣ» қувваҳои иртиқоии Аврупои буржуазиро фош намуда, ҳаёти асри XIX-ро бидуни унсурҳои романтикӣ реалистона тасвир менамояд. Дар асар даъват ба инқилоб садо медиҳад.

Яке аз асарҳои машҳури Байрон романи шеърӣ «Дон Жуан» мебошад, ки он гарчанд нотамои мондааст, лекин ҳамчун асари ҳаҷвӣ сиёсӣ эътироф шудааст. Худи Байрон онро «қиссаи шӯхиомез» номидааст. Байрон дар ин асар паҳлуҳои гуногуни ҳаётро ҳамчун адиби ҳақиқатнигор ба қалам додааст.

Дон Жуан ҳамчун як шахси оддӣ, чи тавре ки дар ҳаёт дида мешавад, ҳамон тавр тасвир шудааст. Дар ӯ ягон чизи асрорангез нест. Ӯ хислатҳои неку бад дорад. Овони кӯдакӣ ва лаҳзаҳои дигари ҳаёти ӯ муқаммал баён шудааст.

Байрон хислати қаҳрамонашро дар инкишоф додааст. Дар тасвири шоир дар ибтидои асар Дон Жуан ҳамчун як ҷавони сабукфикр, булҳавас дар ҳар дақиқа дили духтареро ба даст дароваранда буда, баробари ҳамин дар ӯ хислатҳои олиҷаноби инсонӣ ҳамчун поквичдонӣ, садоқат ва вафодорӣ низ мавҷуд аст. Минбаъд Дон Жуан аз худпарастӣ даст кашада, барои бахту саодати умум фикр мерондагӣ мешавад. Байрон Дон Жуанро ҳатто ҳамчун иштирокчи барриикадаҳои инқилоби Фаронса нишон доданӣ шудааст.

Байрон дар ин асари худ низ ба муқобили сохтори буржуазии англис баромад мекунад.

Байрон шоири ошиқ аст. Дар шеърҳои лирикии ӯ маъноӣ ишқ хеле баланд ва аҷоиб садо медиҳанд. Чунончи, ӯ дар шеъри «Дар ҷавоби пурсиши «оғози шқ чист?»» чунин мегӯяд:

*«Чист, пурсидӣ зи ман, - оғози ишқ?»
Оҳ, охир ин чӣ бедардӣ, бигӯ?
Худ бубинӣ дар нигоҳи тобнок,
Мешавад тавлид аз дидори ту.*

Боз мепурсӣ ту анҷоми варо,

*Аз дили ҳассои ман онро бихон:
Бардавом ишқи ту андар синаам,
Лек дар тобути ман анҷоми он.*

Бо вучуди ҳамаи ин яъсу ноумедӣ дар асарҳои Чорч Байрон хеле назаррасанд. Пессимизми ӯ решаҳои иҷтимоӣ доранд. Асоситарини онҳо надониستاني қувваҳо ва роҳҳои тағйири зисти оммаи меҳнаткаш мебошад, ки он низ қонунӣ аст. Бинобар он махсусан дар асри XIX таъсири романтизм ва пессимизми Байрон ба адабиёти Аврупо зиёд шуда, то дараҷае расид, ки чараёни тозаии адабие бо номи «Байронизм» ба вучуд омад.

Моҳият, решаҳои ҷамъиятӣ ва аҳамияти иҷтимоии байронизмро нависанда ва шарқшиноси заковатманди рус Ф.М.Достоевский басо дақиқона ифода намудааст. *«Байронизм дар дақиқаи мадҳушии мудҳиши мардум, навмедӣ ва қариб шикастарӯҳии онҳо ба вучуд омадааст. Баъд аз шугли пурҷӯи бо эътиқод ба идеалҳои наве дар охири садсолаи ҳаждаҳ дар Фаронса паҳн шуда буданд...Он даме фаро расид, ки ниҳоят гайри ҷашмдошт буд, он эътиқоди мардумро чунон фишор дод, ки эҳтимол дар Аврупои ғарбӣ ҳаргиз чунин дақиқаи маҳзуне воқеъ нашуда бошад. Бутҳои пешин шикаста меҳобиданд. Ана дар ҳамин дақиқа нобизае бузург, муқтадир ва шоири ҳассосе нузул кард.*

Дар овози ӯ акси онвақтаи инсоният ва дилсардии маҳзунӣ ӯ аз идеалҳои фирефта садо меод. Он сарояндаи тозаии интиқом, яъсу нафрат ва навмедӣ буд. Рӯҳи байронизм якбора тамоми инсониятро фаро гирифт ва инсоният ба садои он ҷӯр шуд».

Асарҳои Байрон ҳанӯз аз овони ҳаёти ӯ шӯҳрати оламгир пайдо карда, бисёр адибони номдори ҷаҳон ба ӯ тавачҷӯх зоҳир намудаанд. Асарҳои Байрон ба бисёр забонҳои дунё тарҷума ва нашр шуда, мутафаккир ва донишмандон ба онҳо ишораҳо мекунанд.

Соли 1988 маҷмӯаи шеърҳои Байрон бо номи «Рӯҳи озода» дар тарҷума ва пешгуфтори Назрулло Раҳматулло тавассути нашриёти «Адиб» манзури хонандагони тоҷик гардид. Дар ин маҷмӯа 9 шеър инчунин достонҳои «Маҳбуси Шилон» ва «Кофар» дохил карда шудааст.

Дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Байрон ба забони тоҷикӣ мақолаҳо навишта шудаанд.

Чарлз Диккенс (1812-1870)

Моҳи декабри соли 1833 дар маҷаллаи «Мансли Мэгезин»-и чопи Лондон «Маҷлиси зиёфат дар Поплар Уок» ном аввалин ҳикояи нависандаи навқалам Чарлз Диккенс нашр шуда буд. Баъд аз ин ҳикояҳои дигари ҳамин муаллиф бо таҳаллуси Боз мунтазам нашр шудан гирифтанд.

Ҳачвиёту мутоиботи шавқовар ва зехну фаросати тези Боз ба хонандагон маъкул шуд. Ҳодисаҳои ҳаррӯзаи кӯчаҳо, тафовутҳои ачибу ғариби шаҳри калон, қасрҳои мӯхташам ва маҳаллаҳои хароб, бо ҳашамату дабдаба зиндагӣ кардани ақаллият ва қашшоқона умр ба сар бурдани аксарият, давуғеч ва мағалу ғавғои доимӣ, ифлосӣ ва чиркинӣ, туманҳои ин шаҳр ба нависандаи ҷавон сужетҳои гуногуни бисёро талқин менамуданд. Зиндагонии ношоди сокинони маҳаллаҳои хароби Лондон, воқеаҳои хандаовару ғамангези ҳаёти мансабдорони хурд, савдогарон, косибону ҳунармандон, худписандию мағрурии корчаллонҳои абҷир ва дӯкандорони бой, ки сармоя ва ҳаёти пули худро аз ҳама авлотар доништа, ба тамоми дунё ҷавобаландона менигаранд, мавзӯҳои асосии аксарияти ҳикояю очеркҳои Боз мебошанд.

Дар моҳи феввали соли 1836 «Очеркҳои Боз» китоби алоҳида шуда баромад ва расоми машҳур Чорч Крукшенк ин китобро бо расмҳои худ орошт. Дар он вақт Диккенс ба навиштани нахустин романи худ – «Ҳотираҳои баъд аз ғавти клуби Пиквик» сар карда буд. Ин роман, инчунин романҳои минбаъдаи ӯ ҳар моҳ порча-порча аз чоп мебаромад.

Романи «Ҳотираҳои клуби Пиквик» дар баробари чоп шуда баромадани ҳар як порча то рафт бештар шӯҳрат ёфта, адади наشري он зиёдтар мегашт. Мардону занон, пирону ҷавонон, боёну камбағалон, одамони ҳар синнусол ва ҳар табақа саргузашту мӯҷароҳои ғалатии мистер Пиквики наққор ва дӯстони ачиби ӯро бо шавқу ҳавас хонда, завқида механдиданд.

Синну соли Диккенс аз бисту чор гузашт. Ӯ навакак роҳи эҷодии худро сар карда буд. Аммо шӯҳрати муаллифи «Клуби Пиквик» ва «Очеркҳои Боз» чунон баланд буд, ки худи ҳамон вақт ӯро нависандаи миллии Англия мешумурданд.

Падари ӯ, ки амалдори хурди идораи давлатии флот буд, аз ташвиши хӯрондани оилаи серфарзанд азоб кашида, ҳамеша мӯхтоҷ гашта, аз ҳар кучое, ки метавонист, пул қарз мегирифт. Ӯ қарздору муфлис шуда, тамоман хонавайрон гашта, ба зиндони қарздорон афтод.

Ҳангоме ки падари оила бо зану бачаҳои худ дар зиндони қарздорон маҳбус буд, Чарлзи ёздаҳсола ба назди судхӯрон ва кӯкнахарон рафта, охири кӯҳнақолаҳои хонаводаро ба гарав монда, пул қарз мегирифт. Писарак таҳсили мактабро партофта, рӯзе даҳ соат дар устохонаи рағани пойафзал арақи ҷабин рехта кор мекард.

Диккенси понздаҳсола дар хизмати котибии идораи адвокатҳо кор кард.

Ходими ҷавон аз ҳар фурсати холӣ истифода бурда, қариб ҳар рӯз ба зали қироати Музеи Британия рафта меомад. Ғайр аз ин ӯ омӯхтани стенографияро (тезнависиро) мақсади худ қарор дод.

Ду-се сол гузашт ва Диккенс тез-тез навишта гирифтани гуфтугӯи одамонро чунон нағз ёд гирифт, ки ягон стенографисти Лондон ин хел наметавонист.

Баъд аз ин Диккенс мухбири суд шуд. Ӯ дар рӯзномаҳо аз хусуси фоҷиаҳои даҳшатангези одамон, ҷанги тан ба тани адолат ва қонун, ноинсофию беадолатии дохили судҳои Англия хабару мақолаҳои муфассал ҷоп мекунонд.

Инак Диккенс ба мартабаи дигар расид. Ӯ мухбири парламент шуд. Мо ӯро акнун дар айвони махсуси мухбирони матбуот мебинем.

Ба Диккенс лозим мешуд, ки на фақат баҳсу мунозираҳои парламентаро навишта гирад, балки ба тамоми мамлакат сафар намуда, дар бораи ҳодисаҳои сиёсии шаҳрҳои музофотӣ ахборот нависад.

Диккенс нахустин ҳикояю очеркҳои худро дар истгоҳҳои почта, майхонаҳои сари роҳ, идораҳои ғамангезу пурмағал менавишт. Ӯ мобайни қор, дар баъзе соатҳои холи асар менавишт.

Ин мухбири зираки хушзеҳн, ки фаросати хуби эҷодӣ дошт, бо таҷрибаи фаровони зиндагӣ по ба майдони адабиёт гузошт. Ин гуна пуртаҷрибагӣ одатан ба ҷавонони ҳамсинни ӯ хос нест. Ӯ ҳамчун намояндаи миллионҳо нафар меҳнаткашони ҳалолкор, ки ҳар як бурда навро бо азобу уқубат ба даст меоранд, по ба арсаи адабиёт гузошт.

Китобҳои Диккенс аз ҳаёти Англияи асри XIX тасаввуроти дуруст ва басе пурра ҳосил мекунонд. Нависанда аввалин бор мавзӯёҳоеро ба қалам додааст, ки пеш аз ӯ дар адабиёти англис манъ буд.

Аз паи Диккенс ва ба туфайли таъсири нуфузи ӯ дар адабиёти англис як гурӯҳ нависандагони истеъдодноки реалист ба миён омаданд.

Уилям Теккерей, Элизабетт Гаскелл, хоҳарон Шарлотта ва Эмилия Бронте низ бисёр ҳақиқати талхи Англияи айёми худро ба аҳли ҷаҳон нишон додаанд.

Фаъолияти Диккенс ва пайравони ӯ ба давраи пойдор шудани капитализми саноатии Англия ва ба ин муносибат тезу тунд шудани зиддиятҳои иҷтимоӣ рост омад.

Пас аз «Хотираҳо баъди ҷавти клуби Пиквик» Диккенс ба давраи камоли эҷодӣ расид. Аз охири солҳои сиёму то миёнаи солҳои шастӯм романҳои хуби иҷтимоии ӯ «Оливер Твист», «Николас Никлби», «Дӯкони осори атиқа», «Мартин Чезлут», «Домби ва писараш», «Дэвид Копперфилд», «Хонаи хунук», «Айёми саҳт», «Доррити майдаяк», «Умедҳои калон», «Дӯсти умумии мо» паси ҳамдигар пайдо шудан гирифтанд.

Ба одамони бадқирдору ҷинояткор, ки дар романҳои Диккенс ҳамаи бадбахтӣ ва мусибатҳо аз касофати онҳо рӯй медеҳанд, қаҳрамонони беғарази олиҳиммат муқобил меистанд, ки дар муборизаи ҳаёт доимо ғолиб меоянд. Қаҳрамони мусбати Диккенс ҳар қадар азобу уқубат кашад, ҳам, то охир ахлоқан диловар, зотан ҷавонмард, наҷиб, софдил ва

поквичдон аст. Ў дар охири роман ҳамеша хушбахт мегардад, ба муроду мақсадаш мерасад, пурфайзу неъмат мешавад, вале чинояткороне ки ба вай бадӣ мекарданд, ҷазои сазовор мебинанд.

Анҷоми хушбахтонаи романҳои Диккенс боварии катъии ўро ба бартараф гардидани мусибати иҷтимоӣ ва умеди ўро ба ояндаи хушбахтона аз ҳама беҳтар ифода мекунад.

Диккенс дар арзи тамоми фаъолияти адабии худ ҳикояю повестҳо менавишт. Ҳикояю повестҳо дар куллиёти ў чандин чилд аст. Диккенс дар асарҳои шаклан хурд-хурд ҳам санъаткори бузург, устои каломи бадеист. Дар ин асарҳо тамоми хусусияти услуби эҷодии ў, тамоми хусусияти реализми ў намоён мегардад, ки ин хусусиятҳо бештар дар романҳо зоҳир шуда, ўро ба пояи шўҳрати оламшумул расони даанд.

Очерку ҳикояҳои ки дар китоби якӯми Диккенс дарҷ шудаанд, ҳам мазмунан ва ҳам услубан гуногунанд. Диккенс ягон тафсилоти шоёни диққатро берун аз назари худ намегузорад. Манзараи Лондонро ҳангоми сахар, рӯз, бегоҳӣ ва шаб, дар рӯзҳои муқаррарӣ ва ид тасвир мекунад. Худи сарлавҳаи очеркҳои зерин мазмуни онҳоро муайян мекунад: «Кӯчаҳо ҳангоми сахар», «Кӯчаҳо ҳангоми шаб», «Истгоҳи фойтунҳои кироӣ», «Дўконҳои чизҳои нимдошт», «Машруботхона», «Судҳои чиноятӣ», «Омада дидани зиндони Ньюгет!», «Театрҳои хусусӣ» ва ғайра.

Дар ин шаҳри серодам ва гуногунманзар ҳар кас ба сари худ, чи тавре ки метавонад, умр ба сар мебарад. Одам дар ин ҷо қадру қимате надорад. Муносибатҳои ҳамдигарии одамонро дар ин ҷо ҳисобу китоби пули беамон муайян мекунад. Вақте, ки одам хонавайрон мегардад, қарзхоҳон ўро ба хотир меоранд ва феврал момул ўро рӯйхат мекунанд.

Дар ҳавлию хонаҳои харобу валангори Лондон ғочаҳои рӯй медиҳанд, ки сокинони маҳаллаҳои боён пай ҳам намебаранд.

Диккенс дар ҳикояҳои доир ба ҳаёти буржуа навиштааш маҳорати мутоибаю ҳаҷвнависии худро равшан нишон медиҳад. Ў аз ҳар ғурсати муносиб истифода бурда, одамонро, ки ғайр аз ҳаёти ғафс ва даъвоҳои бемаънӣ дар бисоташон чизи дигаре надоранд, мазоҳу писханд мекунад.

Дар «Очеркҳои Боз» мавзӯҳои асосӣ ва тимсолҳои асарҳои минбаъдаи Диккенс муайян мегарданд.

Дар солҳои чилӯм Диккенс силсилаи «Қиссаҳои иди мелод»-ро навишта, дар он асарҳо муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятии ҳамзамони худро ба миён гузошт.

Иди мелод дар Англия ҳамеша бо тантанаи калоне чашн грифта мешуд. Диккенс мехоҳад, ки ин ид ҳақиқатан иди умумихалқӣ шавад, ҳатто камбағалтарин одамон дар арафаи ид қашшоқӣ ва ғаму андӯҳи худро фаромӯш карда тавонанд.

Бисёр расму таомул ва афсонаҳои халқӣ ба иди мелод вобаста аст.

Диккенс дар «Қиссаҳои иди мелод» аз афсонаҳои халқӣ ва мӯъҷизаҳои сеҳрангези махсуси он моҳирона истифода мебарад. Аммо қаҳрамонони повестҳои ӯ деу ачинаҳои афсонавӣ не, балки одамони оддӣ мебошанд.

Повести «Чирчираке дар оташдон» аз ҷумлаи «Қиссаҳои иди мелод» аст.

Нависанда дар ин асар ба масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ дахл накарда, фақат хонадони майдаи Чон Прибингл ном аробакаши содиқро тасвир мекунад. Аммо Диккенс шодию нишоти оила ва мусибатҳои қаҳрамонони худро чӣ гуна таъсирбахш ва ба илҳоми шоирона тасвир карда тавонистааст!

«Хона чист? – мепурсад соҳиби корхонаи бозичасозӣ Теклтон ва худаш ҷавоб медиҳад: «Чор девору шифт!».

Аммо ин фикру ақида ба Диккенс маъқул намешавад. Не, мегӯяд ӯ, хона як олам шодию нишот ва орзуо умед, як олам ғаму андӯх аст. Хона оилаест, оташдони доимо фурузони манзилест, ки заковатманди некӯкори ӯ -чирчираки ноороме дорад.

Теклтони чоҳил ҳамаи инро намефаҳмад, ӯ бачаҳоро дар дунё аз ҳама зиёд бад мебинад, чирчираки беозореро, ки дар хонааш бинад, бо пошнааш бераҳмона паҳш карда мекушад. Теклтон «чор девору шифт» дорад, аммо хонаводаи худ ва хушбахтии оилавӣ надорад ва дошта ҳам наметавонад.

Меҳнаткашони хоксори софдил ба Теклтон муқобил гузошта шудаанд. Фақат онҳо ба хислатҳои неки одамӣ қобиланд, онҳо ба хоҳири беҳбудии муқаррабони худ фидокорӣ ва ҷонбозӣ мекунанд.

Чон Прибингл ба ғаму андӯҳи ба сараш омада устуворона тоб меоварад ва ҳатто зани худ Крошқаро барои вайрон кардани хонавода сарзаниш намекунад.

Устои бозичасоз Калев Пламмер барои ин ки Берта ном духтари кӯри сиёҳбаҳти худро тасаллӣ диҳад, ҳаёти фочееи ғамангези гирду атрофро нағз карда нишон медиҳад ва бо ҳар восита кӯшиш мекунад, ки бенавоии худ ва сангдили хӯчаини ғаддор Теклтонро аз вай пинҳон дорад.

Эдуард Пламмер баъд аз чандин соли ғарибию мусофирӣ ба назди арӯсшавандаи худ Мэй Филдинг бар мегардад, ки ин духтарак қариб буд бо фармоиши модараш зани он хӯчаини корхонаи бозичасозӣ шавад.

Қаҳрамонони «Чирчираке дар оташдон» сазовори хушбахтии ночизи худ шудаанд, ба туфайли софдилӣ, олиҳимматӣ ва меҳнати вазнини ҳаррӯзаи худ ба ин хушбахтӣ расидаанд. Хонадони онҳо танг ва хурд бошад ҳам, орзуо ҳавасҳои онҳо хоксорона бошанд ҳам, ҳиссиёти поки одами Прибинглҳо ва Пламмерҳо дар назари Диккенс ҳақиқатан бузург менамояд.

Қисса афсонавор хушбахтона анҷом меёбад ва дар он асоси демократии ҳаётдӯстонаи Диккенс равшан намоён мегардад. Ӯ ба одами оддӣ, ба ғалабаи қатъии нақӯкорӣ ва адолат боварии комил дорад.

Диккенс аз соли 1850 сар карда то охири умраш маҷаллаи «Қироати хона»-ро нашр мекард, ки он маҷалла дар соли 1859 номи нав – «Соли дароз»-ро гирифт. Диккенс бисёр қисса ва ҳикояҳо, очерк ва мақолаҳои худро дар ин маҷалла чоп кардааст. Асари дучилдаи ӯ «Таърихи Англия барои бачагон» (1851-1853) низ дар ҳамин маҷалла чоп гардида буд.

Асарҳои минбаъдаи Диккенс, ҳамчун тамоми эҷодиёташ, пур аз нафрати саҳт нисбат ба ҳама навъ зулми қисмонию маънавист. Нависанда қаҳрамонони мусбати худро мисли пештара дар муҳити халқи меҳнаткаш мечӯяд.

Диккенс акнун бештар ба мавзӯи хиёнату қинояткорӣ муроҷиат мекунад. Бинобар афзудани қинояткорӣ дар мамлакатҳои капиталистӣ ин мавзӯ дар адабиёти англиси нимаи дуюми асри XIX торафт ҷои бисёрро мегирифт. Вале назар ба аксарияти муаллифони минбаъдаи қиссаву ҳикояҳои детективӣ (хуфиягӣ) Диккенс ҷосуси касбиро не, балки одами оддии софдилеро, ки фаш ва дастгир кардани бадқирдореро вазифаи муҳимми ахлоқияш мешуморад, қаҳрамони асарҳои худ интихоб мекунад.

Ин маънӣ дар ҳикояҳои «Нақли адвокат», «Дар айни қиноят ба даст афтод» равшан ба назар мерасад.

Диккенс ба масъалаҳои тарбияи насли наврас ва тарзи таълими мактаб дар Англия доимо диққати калон меод.

Ӯ ханӯз дар солҳои сиюм дар романи машҳури «Николас Никлби» бағоят ақиб мондани маорифи Англияро саҳт танқид карда буд.

Диккенс аз романҳои «Оливер Твист» ва «Дӯкони осори атиқа» сар карда ҳаёти бачагони ятиму бепарастори хору зореро, ки аз шодию хурсандии айёми кӯдакӣ маҳрум буда, маҷбуранд аз хурдсолӣ меҳнати вазнин карда, ба худ як бурда нон ёбанд, тасвир менамуд.

Бисёр ҳикояҳои Диккенс аз забони як шахс нақл мешавад. Дар рафти тасвири воқеа на фақат ҳодисаҳои ки сужети ҳикояро муайян мекунанд, рӯй медиҳанд, балки симои дилчаспи худи нақлқунанда, феълу хислати ӯ, ҷаҳонбинӣ, тарзи нутқу баён, муносибати худи ӯ ба далелҳои ки баён мекунад, равшан намоён мегардад.

Дар он мавридҳои ки ҷои нақлқунандаро худи муаллиф мегирад, мо овози пуриштиробии хашмгини ӯро доимо мешунавем ва симои худи Диккенс - симои марди соҳибдили оличаноб пеши назари мо мучассам мегардад. Ӯ хонандагонро водор карда метавонад, ки на фақат дилашон ба ҳоли қаҳрамонони вай сӯзад, балки ба ҳамин мусибат, ғаму андӯҳ ва шодию нишоти онҳо шарик шаванд.

Диккенс дар асарҳои пурмазмунӣ худ ҳар кадом ҷиҳати ҳаёти замонашро тасвир карда бошад ҳам, ин нависандаи бузурги англис ҳамеша

одаме буд, ки душвортарин нуқтаи санъати инсондӯстиро хеле хуб ёд гирифтааст.

Бисёр асарҳои Диккенс ба забонҳои гуногуни халқҳои ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд.

Аз ҷумла хонандагони тоҷик низ бо чандин асарҳои ин нависандаи маҳбуби англис ба забони модарии худ шинос шудаанд.

Андерсен (1850-1875)

Яке аз нависандагони маъруфи даниягӣ Ханс Кристиан Андерсен соли 1850 дар шаҳри Оденсе дар хонаводаи мӯзадӯз таваллуд шудааст. Ӯ аз овони хурдсолӣ ба адабиёт майлу рағбати зиёде пайдо карда, очерку новелла ва қиссаҳои романҳои зиёде навиштааст.

Дар асарҳои Андерсен қабохату разолат ва бераҳмӣ, нобаробарӣ ва наҷодпарастии замони зиндагии адиб фош карда шудааст. Романҳои «Импровизатор» (1835), маҷмӯаи «Китоби суратҳои бе сурат» (1840), песаи «Мулат» (1840), сафарномаи «Бозори шоир» (1842), китоби тарҷумаиҳои «Афсонаи ҳаёти ман» (1846) ва ғайра аз ҷумлаи чунин асарҳои ӯ ба шумор мераванд.

Андерсен ба таърихи адабиёти ҷаҳонӣ ҳамчун афсонанависи машҳур дохил шудааст. «Аскарчаи устувори қалъагӣ» (1838), «Булбул» (1843), «Мурғобичаи баднамо» (1843), «Маликаи барфин» (1844), «Духтарчаи гӯгирдбадаст» (1845), «Соҷа» (1847), «Кодар» (1848) аз беҳтарин афсонаҳои Андерсен мебошанд.

Дар афсонаҳои Андерсен романтика ва реализм, фантазия ва мазҳака, баъзан киноя ва ҳаҷв ба таври ҳайратангез омезиш ёфтаанд, ки намунаи барҷастаи он афсонаи «Либоси нави шоҳ» мебошад.

Андерсен бо аслиҳаи ханда дунёи худбинию худписандӣ, фоидапарастӣ, хушомад ва кибрро маҳв месохт.

Асарҳои Андерсен ба бисёр забонҳои халқҳои ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд. Эҷодиёти Андерсен аз барномаҳои мактабӣ ва китобҳои дарсӣ ҷой гирифтаанд.

Хонандагони тоҷик ҳанӯз соли 1938 ба воситаи тарҷумаи афсонаи «Дюймовочка» бо эҷодиёти Андерсен шинос гардидаанд. Минбаъд афсонаҳои дигари Андерсен аз қабилҳои «Мурғобичаи баднамо», «Чақмоқ», «Либоси нави шоҳ», «Аскарчаи устувори қалъагӣ», «Қувони ёбой», «Булбул», «Ганси ландаҳур», «Духтарчаи гӯгирдбадаст» ва ғайра ба забони тоҷикӣ гардонид шуда, дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯаҳои дастҷамбӣ ба таъби расидаанд.

Ба номи Андерсен мукофоти байналхалқӣ барои адибони кӯдакон ва наврасон таъсис шудааст, ки аз адибони тоҷик Убайд Раҷаб соли 1983 ба гирифтани ин ҷоиза муваффақ гардидааст.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Реализми танқиди Фаронса ва хусусиятҳои он.*
- 2. Мавқеи ҳуқуқи инсон дар эҷодиёти Виктор Гюго.*
- 3. Мавзӯ ва ғояи асарҳои Балзак аз ҷиҳати иборат аст?*
- 4. Эмил Золя бо кадом асарҳои худ шӯҳрат дорад?*
- 5. Ҳақиқати ҳаёт дар новеллаҳои Мопассан.*
- 6. Романтизми инқилобии англис.*
- 7. Лирикаи Байрон.*
- 8. Инъикоси орзуи умеди инсон дар насаи Диккенс.*
- 9. Танқиди замон тавассути афсона дар эҷодиёти Андерсен.*

Адабиёт:

Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи.
Қамарзода А. Таърихи адабиёти ҷаҳон.
Гюго. Рӯзи охири каси маҳкумшуда. Гаврош.
Балзак. Гобсек. Бадбахт. Ду мулоқот дар як сол, Полковник Шабер,
Падар Горио.
Эмил Золя. Романҳо.
Мопассан. Новеллаҳо.
Байрон. Рӯҳи озод.
Чарлз Диккенс. Ҳикояҳо.
Андерсен. Афсонаҳо.

АДАБИЁТИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРИ ХХ

Масъалаҳои асосӣ:

- *Инкишофи реализми танқидӣ.*
- *Чараён ва майлҳои гуногуни адаби ин давр.*
- *Луи Арагон ва эҷодиёти ӯ.*
- *Драмаҳои Бернард Шоу.*

Мутахассисон адабиёти асри навини Аврупои Ғарбиро ба се давра тақсим карда меомӯзанд, ки давраи якум солҳои 1871-1917, давраи дуюм солҳои 1917-1945 ва давраи сеюм аз соли 1945 то рӯзҳои моро дар бар мегирад.

Аз ибтидои давраи аввал сар карда, дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварҳои Аврупои Ғарбӣ замони нав - замони ба зинаи баланд – империализм расидани капитализм оғоз мегардад, ки ин ба инкишофи адабиёти бадеӣ низ бетаъсир намондааст. Аз ҷумла чараён ва услубҳои нави эҷодӣ ба вучуд омада, ҷаҳонбинии адибон доираи мавзӯ, мундариҷаи ғоявии асарҳои онҳо васеъ мегарданд, жанрҳои адабӣ инкишоф меёбанд, сафи эҷодкорон меафзоянд. Дар натиҷаи таъсир ва равобит ҳамбастагии адабиётҳои миллӣ, муштарақӣ беш аз пештара мушоҳида мешаванд. Реализми танқидӣ ва дигар чараёну услубҳои навини эҷодӣ баробари Фаронса, Олмон, Англия дар кишварҳои дигари Аврупои Ғарбӣ, Амрико ва Русия низ мавқеи васеъ пайдо мекунанд, адади асарҳои дорои аҳамияти умумбашарӣ буда зиёд мегарданд.

Натурализм низ ҳамчун чараёни адабӣ дар нимаи дуюми асри XIX дар Фаронса ба вучуд омад. Сонӣ ин чараён дар Олмон, Англия ва ИМА низ паҳн гардид. Дар Англия чараёни натурализм бо эҷодиёти *Ч. Гиссинг ва Ч. Мур* ташаккул ёфт. Дар Олмон ба ин чараён *Арно Голтс ва Иоганнес Шлаф* ҳамроҳ шуданд. Ҳамчун намоёндагони чараёни натурализм *С.Крейн, Ф. Норрис* ва дигарон шинохта шуданд. Асоси фалсафии натурализмиро позитивизми *Огюст Конт, Гербер Спенсер* ва пайравони онҳо ташкил менамуданд.

Позитивистҳо тарғиб мекарданд, ки қонунҳои табиат барои ҷамъият ҳам баробар аст. Онҳо тасдиқ мекарданд, ки байни инсон ва дигар мавҷудоти зинда тафовуте нест. Ҳамаи онҳо барои ҳаёт мубориза мебаранд. Бинобар ин ҳамаи қонуниятҳо онҳоро бояд як хел идора намоянд. Онҳо инчунин дар ақидаи он буданд, ки фанҳои иҷтимоӣ аз фанҳои аниқ: риёзӣ, физика, кимё, табиатшиносӣ фарқе надорад. Бинобар ин ҳангоми онҳоро омӯختан як хел амал кардан – бо роҳи илмӣ ва таҷриба омӯختан лозим аст. Чунки байни инсон ва дигар мавҷудоти зинда фарқе нест. Ҳама барои ҳаёт мубориза мебаранд.

Лекин таҷрибаи бадеии позитивистҳо на ҳама вақт бо назарияи онҳо мувофиқат мекард ва ҳатто баъзан бар хилофи он равона мешуд. Баъзан ҳуди ҳаёт водор мекард, ки онҳо аз натурализм дида ба реализм наздиктар шаванд. Дар натиҷа натурализм ҳамчун як мактаби алоҳида ташаккул наёфт. Дар он муборизаи ҳар гуна майл ва равияҳо мушоҳида шуданд. Ҳатто дар эҷодиёти як адиб мо унсурҳои чараёнҳои ба ҳам зидро мушоҳида менамоем.

Инкишофи натурализм дар Фаронса ба солҳои 60-80-ум, дар ИМА ва Олмон ба солҳои 90-ум рост меояд. Лекин минбаъд низ натурализм дар эҷодиёти баъзе адибон мушоҳида мешавад.

Неоромантизм ҳамчун чараёни адабӣ ба муқобили сохтори буржуазӣ ба вуҷуд омад. Ин чараён дар ибтидо дар Англия ва Олмон сонитар дар кишварҳои дигар низ паҳн гардид, ки намоёндагони барҷастаи он *Стивенсон, Конрад, Хаггард, Конан-Дойл, Честерманҳо* буданд.

Неоромантистҳо соҳибони ақидаҳои гуногун буда, лекин онҳоро як мақсад – ба муқобили пешрафти сохтори буржуазӣ баромад кардан муттаҳид карда буд. Агар намоёндагони реализми танқидӣ ва натуралистон ҳақиқати ҷамъияти капиталистиро тасвир ва онро танқид карда бошанд, неоромантистон дастовардҳои эстетикӣ ҷамъияти буржуазиро инкор карда, хонандагони худро ба гӯшаҳои ҳаёлии гузаштаи дур, манзараҳои нотакрори кишварҳои кашфношудаи Африка, Осиё, Амрикои ҷанубӣ мебурданд. Агар дар Англия ва Олмон неоромантикҳо каме анъанаҳои романтикҳои гузаштаро давом дода бошанд ва ҳамчун романтикҳои нав (*худӣ истилоҳи неоромантик низ – романтизми нав гуфтан аст*) шинохта шуда бошанд, дар кишварҳои дигар, аз ҷумла дар ИМА, ин чараён дигархелтар созон дода шуд, ки инро дар мисоли эҷодиёти *А. Бирс, Брет Гарт, Чек Лондон* мушоҳида кардан мумкин аст.

Ин чараён дар адабиёти кишварҳои Амрикои лотинӣ низ бештар паҳн гардид ва он ҳатто дар тамоми асри XX давом кард.

Декаденс. Вожаи декаденс аз лафзи фаронсавӣ гирифта шуда, маънояш пастравӣ, таназзул, сукут, афтодарӯхӣ гуфтан аст. Ин истилоҳ бори аввал дар Фаронса дар солҳои 80-уми асри XIX ба тӯфайли журнали «*Декаденс*» маъмул гардид.

Як қатор адибони символист ва дигар адибони Фаронса худро декадентҳо ном мебурданд. Лекин минбаъд ин истилоҳ маънои васеъ касб карда, он на танҳо дар адабиёт, балки дар соҳаҳои дигари санъат, фалсафа, эстетика низ паҳн гардид. Тахти он ҷаҳонбиниро дар маънои васеи ин вожа, ки барои тамоми аср махсус буд, мефаҳмиданд.

Дар охири асри XIX дар адабиёти Аврупо кайфияти афтодарӯхӣ, мондашавӣ, маҳзунӣ мушоҳида мешавад. Адибон оиди ҳаёти ғамангез, ки дар ҳаёт ҳукмронӣ мекард, менавиштагӣ шуданд. Онҳо шиори «*санъат барои санъат*», «*худ барои худ*»-ро пеша карданд.

Декаденсҳо се тоифа буда, яке аз ҳаёти иҷтимоӣ чандон дур набуданд ва ҳатто ба ҳаракатҳои инқилобӣ наздик мешуданд. Гурӯҳи дигар ғояҳои идеалистиро бо инсонпарварӣ пайваста медонистанд. Гурӯҳи сеюм аз реализм рӯй тофта, ба он мубориза бурда, лекин худашон борҳо ба реализми эстетикӣ муроҷиат менамуданд ва ҳатто асарҳои реалистӣ меофариданд.

Бисёре аз декадентҳо низ соҳибистеъдодҳо буданд ва санъатро бо ҷону дил дӯст медоштанд. Бештарини онҳо аз ҷамъияти буржуазӣ рӯй тофта ба он бо нафрат нигоҳ мекарданд.

Символизм низ ҳамчун ҷараёни адабӣ дар солҳои 70-80-уми асри XIX дар Фаронса ба вучуд омада, сонӣ он ба Белгия, Олмон, Австрия, Россия низ паҳн гардид.

Истилоҳи «символизм» аз вожаи «символ», -«рамз» гирифта шуда, он ҳамчун муносибати адибон ба муҳити онҳоро ишғолкарда ифода карда мешавад.

Символизм яке аз ҳодисаҳои декадентӣ ҳисоб ёфта, ҳислатҳои муҳимми онро тарғиб намудани индивидуализм ва мистика, рад кардани моҳияти иҷтимоии адабиёт, тараннуми ҳаётбегорӣ ва шаклпарастӣ ташкил менамояд. Символистҳо бештар бо рамзу киноя сухан ронда одамонро ба ҳаёти ғайбӣ ва ғайритабиӣ бовар кунонидани мешаванд.

Намояндагони ин ҷараён дар *Фаронса Верлен, Рембо, Малларме, дар Австрия Рилке ва Гофманстал* буданд

Соли 1850 Фаронса аз Балзак ҷудо шуд. Ҳашт сол пеш аз ин Стендал вафот карда буд. Виктор Гюго дар муҳочират. Мериме хомӯш, Жорж Санд дур аз пойтахт буданд.

Ба майдони адабиёти Фаронса одамони нав бо фалсафа ва ғояҳои нави иҷтимоии худ омаданд. Насри ривоятӣ ҳамчун замони Балзак мақоми асосӣ бозид. Инчунин назм дар мисоли эҷодиёти символистҳо дар ҳаёти адабии кишвар мавқеи муайянеро дошт.

Буржуазия аз рӯзҳои аввали ба сари ҳукумат омаданаш ба танқиди саҳт дучор шуд. Стендал ва Балзак барин устодони бузурги сухани бадеӣ нахустин задухӯрдҳои буржуазия ва пролетариатро тасвир карда буданд.

Мочароҳои иҷтимоии давр дар романҳои реалистӣ инъикоси худро меёфтанд. Сонитар муборизаҳои синфӣ дар романи *Эмил Золя «Жерминал»* ба қалам дода шуданд.

Пролетариати Фаронса ҳамчун синф ташаккул ёфта, мафкураи худро низ созмон дод ва аз байни он донишмандони фалсафа, арбобони фарҳанг ва адибон низ ба майдон омаданд, ки яке аз онҳо *Луи-Огюст Бланки (1805-1881)* буд.

Минбаъд дар Фаронса ва дигар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ даҳҳо шоирон ва нависандагон ҳамчун Эжен Потте, Луиз Мишел, Жюль Валлес, Леон Кладел, Анри Барбюс, Луи Арагон, Ромен Роллан, Гених Манн, Томас Манн, Лион Фейхтвангер, У. Моррис, Э. Войнич, Киплинг, Оскар

Уайлд, Томас Гарди, Чорч Бернард Шоу, Герберт Чорч Уэлс ва дигарон ба майдони адабиёт омаданд ва бо асарҳои худ ба хазинаи тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми муносиб ҳамроҳ намуданд..

Луи Арагон
(1897-1982)

Яке аз адибони маъруф ва арбоби ҷамъиятии Фаронса Луи Арагон ба шумор меравад. Ӯ дар шаҳри Париж таваллуд шуда, баъди хатми таҳсил аз овони ҷавонӣ ба ҳаракатҳои иҷтимоӣ ва муҳити адабӣ ҳамроҳ шудааст. Фаъолияти эҷодии ӯ аз соли 1917 оғоз ёфтааст.

Арагон дар ибтидои солҳои 20-м ба ҷараёни додаизм, ки як намуди ҷараёни адабию бадеии модернистии Аврупои солҳои 1916-1922 ба шумор меравад ҳамроҳ шуда, баъд ба сюрреализм пайравӣ кардааст.

Минбаъд дар эҷодиёти Арагон тасвири реалистӣ қувват гирифт.

Дар силсилаи романҳои «Олами воқеӣ» (1934-1951) Арагон синфи коргарро қувваи бузурги миллат мешуморад.

Дар солҳои гуногун маҷмӯаҳои шеърҳои ӯ «Корд ба устухон» (1941), «Паноптикум» (1943), «Субҳи Фаронса» (1945), «Мағлубият ва матонати фаронсавиҳо» (1945), «Боз корд ва устухон» (1948) ба таъби расидаанд.

Романҳои «Ҳафтаи пурҳарорат» (1958), «Ҳалокати ҷиддӣ» (1965), «Баланш ёки фаромӯшӣ» (1967), достони «Шоирон» (1960) ва ғайра низ аз таълифоти Арагон мебошад.

Арагон тамоми умр барои бахту саодати мардуми рӯи ҷаҳон мубориза бурд.

Арагон ҳамчун донишманди серпахлӯ шинохта шуда, доктори фахрии университетҳои Маскав ва Париж буд.

Арагон дар тарғиби адабиёти халқҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти тоҷик дар Фаронса саҳми арзанда гузоштааст. Ӯ доир ба мулоқотҳои худ бо адибони тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Раҳим Ҷалил, Фотех Ниёзӣ мулоҳизаҳои ҷолиби диққат таълиф намудааст.

Арагон оид ба эҷодиёти Садриддин Айнӣ суҳан ронда, ӯро «*бунёдгузори адабиёти реалистии тоҷик*» номидааст. Ӯ баъди мутолиаи «Марги судхӯр» Садриддин Айниро бо намояндагони бузурги адабиёти ҷаҳонӣ - Шекспир, Балзак, Гёте дар як радиё мегузорад.

Арагон доир ба эҷодиёти Абӯалӣ ибни Сино ва Умари Хайём низ фикрҳои ҷолиби диққат баён кардааст.

Якчанд асари Арагон, аз ҷумла шеърҳои «Қиссаи сурудхонии марде дар қатлгоҳ», «Далер», «Соли даъвати 1917» ва ғайра ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Чорч Бернард Шоу
(1856-1950)

Драмнависи барчастаи охири асри XIX ва ибтидои асри XX англис Чорч Бернард Шоу дар шаҳри Дублин дар хонаводаи ходими савдо тавлид шудааст. Дар оила асосан модар, ки омӯзгори мусиқӣ буд, ҳукмронӣ мекард. Ин буд, ки ӯ аз хурдсолӣ ба фарҳанг майлу рағбат зоҳир намуд.

Писараки 15-сола барои ҷустуҷӯи кор ба Лондон рафт ва бо ҳамин маълумоти мукамал гирифта натвониста, минбаъд ба туфайли худомӯзӣ такмили дониш намуд. Гарчи ӯ дар донишгоҳ таълим нагирифтааст, лекин муҳити адабии Ирландияи барояш азиз дар ташаккули тафаккури эҷодии вай саҳми арзанда гузоштааст.

Шоу дар Лондон баҳри худ кори ночизе пайдо карда хеле қашшоқона умр ба сар мебурд, вале бо эҷоди бадеӣ ҷиддан машғул шуд. Ӯ дар байни солҳои 70-80 панҷ роман наivist. Гарчи ин романҳо чандон муваффақият пайдо накарда, ҳоло танҳо дар адабиётшиносӣ ба забон гирифта мешаванд, лекин аз солҳои 80-ум Шоу ҳамчун публицисти оташин шинохта шуд. Вай дар ибтидо ҳамчун мунаққиди мусиқӣ, сонӣ ҳамчун шореҳи театр дар рӯзномаҳо фаъолият нишон дода, бо афкори тозаву рангини худ диққати хонандагонро ба худ мекашад.

Минбаъд ӯ ҳамчун драмнавис низ баромад карда, дар ибтидо се пиесаи худро бо унвони «Пиесаҳои нохуш» тақдим мекунад, ки ба ин силсила пиесаҳои «Хонаи бевазан»(1855), «Касби хонум Уоррен» (1894) ва «Дӯлобкорӣ» дохил мешаванд.

Дар ду пиесаи аввал муаллиф бо роҳҳои ҳаром соҳиби молу пул шуданро фош намудааст. Аз ҷумла дар пиесаи «Хонаи бевазан», ки қаҳрамони мусбат надорад, тамоми фахшу қабоҳати як хонадон тасвир карда шудааст.

Дар пиесаи «Касби хонум Уоррен» ба камол расида истодани маҳорати драмнависи Шоу мушоҳида мешавад.

Духтараки ҷавон Виви, ки акнун коллеҷро хатм карда буд, шоҳиди як воқеаи пурдаҳшат мешавад: ӯ мефаҳмад, ки модараш хонум Уоррен соҳиби фоҳишахона, аниқтараш мудирӣ он будааст ва барои ин фаъолияти ӯ одамони соҳибэҳтиром, ҳатто аъёнҳои соҳибунвон низ ҳамроҳ буданд.

Виви боварӣ ҳосил мекунад, ки модараш гарчи соҳиби молу давлати зиёде шудааст, лекин ин фаъолияти худро қатъ намекунад. Вай мефаҳмад, ки ҳамкори деринаи модараш, давлатманди калон Крофтс бешармона даъво дорад, ки бо Виви хонадор шавад ва гӯё писари руҳонӣ Френк, ки Вивиро дӯст медорад, бародари Виви мебошад. Аз ҳама даҳшатноктаринаш он аст, ки пеши назари Виви сохтори мудҳиши буржуазӣ, ки кӣ чи гуна касбу кор, комёбиҳо меоварад, кушода мешавад.

Виви дар худ ҷасорат пайдо мекунад, ки аз пули ҳароми модараш рӯй тофта, худаш бо меҳнати ҳалол пул ёбад.

Пиесаи «Касби хонум Уоррен» ба таъқиби саҳти танқид, матбуот ва сензураи буржуазия дучор шуд. Дар Англия ба саҳна гузоштани ӯро муддатҳо манъ намуданд. Ҳангоме, ки соли 1903 ин пиесаро труппаи англисӣ дар саҳнаи Америка гузошт, намоиш фавран қатъ карда шуда, ҳунарпешагон ба ҳабс гирифта шуданд.

Мавзӯи асосии ин пиеса – нишон додани беҳуқуқии занон дар олами буржуазия мебошад. Хонум Уоррен ба духтараш ҳикоя мекунад, ки чаро ӯ фоҳиша шуд. Барои ба ин пастӣ рафтани ӯ марги даҳшатноки хоҳараш сабаб шудааст, ки дар фабрика аз ранги сурбдор захролуд шуда ҷон додааст. Хонум Уоррен чунин мешуморад, ки дар ҷамъияти капиталистӣ зан барои мард танҳо бо мақсади пулбӣ лозим асту бас.

Силсилаи дигари асарҳои саҳнавии Шоу «*Пиесаҳои форум*» номида шуда, ин силсила аз пиесаҳои «*Аслиҳа ва инсон*»(1894), «*Кандида*»(1895) ва «*Интихобишудаи тақдир*»(1895) иборат аст. Силсилаи «Пиесаҳои форум» ба тарзи киноявӣ чунин номида шуда, дар ин асарҳо низ ахлоқи сохтори буржуазӣ саҳт танқид карда мешавад.

Дар солҳои 90-ум Шоу боз як силсила пиесаҳо нависта, дар онҳо низ дурӯягӣ, қабохат ва мунофиқии аъзоёни ҷамъияти буржуазиро фош мекунад.

Ақидаҳои фалсафии Шоу дар пиесаи «*Инсон ва инсони бузург*», ғояҳои ватанпарварӣ дар пиесаи «*Ҷазираи дигари Чон Булл*» инъикоси худро ёфтаанд.

Аз бисёр асарҳои саҳнавии Шоу, ки ӯ дар байни солҳои 1905-1914 навиштааст, пиесаи «*Пигмалион*» (1912) шӯҳрати калон пайдо кардааст, ки он ҳоло низ аз саҳнаи театрҳои номдори ҷаҳон мустаҳкам ҷой гирифтааст.

Сарлавҳаи асар асоири антикӣ гирифта шудааст ва он ҳайкалтарош Пигмалоионро, ки ба мучассамаи худа оофарида ошиқӯ шуда, бо илтиҷо ба ӯ ҷон пайдо мекунонад, хотиррасон менамояд.

Дар драмаи Шоу профессор Хиггинс гулфурӯши чиркинаки кӯчагӣ Элиза Дуитлро ба нозанини дилкашу нафис табдил дода, ба ӯ хушғуфториро омӯзонида, эҳсосоти бузургеро бедор мекунад. Лекин муқоиса бо асоири қадимӣ танҳо як тарафи ин пиесаи мураккаб аст. Дар он демократизми мутлақ ба назар мерасад: муаллиф исбот менамояд, ки духтараки камбағалро танҳо рафтори кӯчагӣ ва гуфтугузори оддӣ аз бойзанҳо фарқ кунонидаасту халос. Вай танҳо бо ин қаноат накарда, Элиза Дуитлро аз доираи аъёнҳо болотар мебардорад. Хислатҳои баланди покнатӣ, ҷиддият нисбат ба худ ва дигарон, меҳнатдӯстиро вай аз профессор Хиггинс наомӯхтааст. Ӯ онҳоро аз хилватхонаи торик, ки дар он ҷо тарбия гирифта буд, ҳамроҳи худ овардааст.

Ҳамин тариқ, Бернард Шоу дар асарҳои худ ҳаёти олами буржуазиро бо тамоми ҳастияш тасвир карда, аз худ осори дилчаспе боқӣ гузоштааст.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

- 1. Оиди ҷараён ва услубҳои эҷодии адибони асрҳои XIX-XX маълумот диҳед..*
- 2. Хусусиятҳои ба худ хоси ҷараёни натурализмро маънидор кунед.*
- 3. Дар бораи Луи Арагон ва муносибати ӯ бо адабиёти тоҷик мулоҳиза ронед.*

Адабиёт:

Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи.

Қамарзода А. Таърихи адабиёти ҷаҳон.

Ситораҳои Бурчи Эйфил (Баёзи назми Фаронса), Душанбе, 1982.

Асарҳои Эмил Золя, Луи Арагон, Бернард Шоу, Анри Барбюс

АДАБИЁТИ АМРИКО ДАР АСРҲОИ XIX- XX

Масъалаҳои асосӣ:

- *Чараён ва услубҳои эҷодии адибони Амрико дар асрҳои XIX ва XX.*
- *Марк Твен ва эҷодиёти ӯ.*
- *Мавқеи Чек Лондон ва Эрнст Хемингуэй дар адабиёти ҷаҳонӣ.*

Адабиёти Амрикои асрҳои XIX-XX-ро низ ҳамчун адабиёти Аврупои Ғарбии ин давр ба се марҳила тақсим карда меомӯзанд:

Адабиёти солҳои 1871-1917.

Адабиёти солҳои 1917-1945.

Адабиёти солҳои 1945-1990.

Пеш аз он, ки дар бораи эҷодиёти намоёндагони адабиёти ин давр сухан ронем, андаке дар бораи вазъи иҷтимоӣ ва пайдоиши чараёнҳои адабӣ таваққуф намудан лозим аст.

Соли 1755 дар 13 мустантакаи қитъаи Амрико ҳаракатҳои озодихоҳӣ сар зада, дар натиҷаи ин мубориза давлати нав – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба вучуд омад ва дар ин кишвар Республикаи буржуазӣ-демократӣ бунёд гардид, ки дар Конститутсия (Сарқонуни) он навишта шудааст: «*Ҳамаи одамон баробарҳуқуқ офарида шудаанд ва ҳама аз неъматҳои ҷудогонаи Худованд аз қабилӣ ҳуқуқи зиндагӣ, озодӣ барои ба даст даровардани бахт баробар баҳрабардор шуда метавонанд*».

Инқилоби Амрико хусусияти пешқадам ва аҳамияти таърихӣ-умумҷаҳонӣ дошта, дар он ғояи бунёди республикаи бузурги демократӣ пеш ронда шуда буд.

Дар чунин шароит адабиёти Америка низ ташаккул ёфт, ки асоси онро *романтизм* ташкил мекард.

Сохтори романтизми амрикоӣ аз романтизми аврупоӣ андаке тафовут дорад. Зеро чараёни романтизм дар Амрико дар сарҳади даҳсолаҳои дуум ва сеюми асри XIX ташаккул ёфта, он то анҷоми ҷанги граждони дар ин кишвар (солҳои 1861-1865) давом кард. Дар чунин муддати тӯлонӣ вучуд доштани чараёни романтизм дар ин кишвар бо ташаккул ёфтани миллати амрикоӣ ва ҳаракати вай аз шарқ ба ғарби кишвар вобастагӣ дорад.

Дар ташакукули романтизми амрикоӣ се марҳила ба назар мерасад.

Марҳилаи аввал – романтизми ибтидоӣ (солҳои 1820-1830) буда, он дар чорҷӯбаи адабиёти маорифпарварӣ бо эҷодиёти Ф. Френо, Ч. Рокден Браун ва дигарон ташаккул ёфта буд. Намоёндагони барҷастаи романтизми ибтидоӣ дар ИМА Ф. И Ирвинг, Д.Ф. Купер, У.К. Брайнет,

Д.П.Кеннеди ва дигарон ба шумор мераванд. Бо пайдо шудани асарҳои онҳо адабиёти Амрико ба арсаи умумҷаҳонӣ мебарояд ва ҷараёни омезиши романтизми амрикоӣ аврупоӣ сурат мегирад. Дар натиҷа ҷустуҷӯҳои анъанаҳои миллии бадеӣ ба вуҷӯк пайваستا, доираи мавзӯ ва муаммоҳои асосии адабиёт, аз қабилӣ мубориза барои истиқлолият, кашфи қитъа, ҳаёти ҳиндуҳо ва ғайра муайян мегарданд.

Давраи дуҷум – давраи камолоти романтизми амрикоӣ буда, солҳои 1840-1850-ро дарбар мегирад. Дар ин давра эҷодиёти Н. Готорн, Э. А. По, Г. Мелвилл, Г.У. Лонгфелло, У.Г. Симс ва дигарон ташаққул миеёбад.

Дар ин давра намоёндагони романтизми амрикоӣ аз ҳақиқатнигории миллиро аз бар қардан ба тадқиқоти маводи муаммоҳои инсонӣ ва сулҳу амонӣ гузашта, андешаҳои ҷуқури фалсафӣ меронанд. Дар ин ҷода онҳо ба фалсафаи идеалистии Аврупо тақя намуда, ақидаҳои Кант, Шеллинг, Фихтеро давом доданд. Ин минбаъд ба бунёди ҷараёни *транстсендентализми амрикоӣ* асос гардид, ки он дар назди худ масъалаҳои глобалиро аз қабилӣ вучуд доштани инсон, муносибати инсон бо табиат, инсон ва ҷамъият, ва роҳҳои худинкишофӣбро меғузорад.

Дар забони асарҳои адибони замони камолоти романтизм рамз дохил мегардад, ки онро мо дар эҷодиёти адибони пешина ниҳоят кам дучор мешудем.

Марҳилаи сеюми давраи охири романтизми амрикоӣ солҳои 60-ро дар бар гирифта, дар ин давр романтизм ба инқироз дучор мешавад. Акнун воқеияти ҳаётро ҳақиқатнигорона инъикос намудан бо услуби эҷодии романтизм номумкин шуда монд.

Баъди анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ дар адабиёти Амрико ҷараёни реалистӣ ба вучуд меояд, ки он бо номи авлоди нави адибон алоқаманд мебошад. Ин адибон ба кайфияти демократии Америкаи Ғарбӣ, ба эҷодиёти даҳанакии халқ тақя намуда, асарҳои худро ба оммаи васеи хонандагон равона менамоянд. Реалистони амрикоӣ нимаи дуҷуми асри XIX-ро забони тамсилӣ ва рамзии романтикӣ қонеъ нагардонида, онҳо ба ҳақиқатнигорона инъикос намудани ҳақиқати таърихӣ ва ҳаёти маишӣ ҳаракат қарданд.

Дар даҳсолаи охири асри XIX адибони реалисти Амрико ба муқобили тарафдорони романтизм баромад қарда бошанд ҳам, унсурҳои романтизм дар он ҷой доштанд, ки ин пеш аз ҳама дар инъикос намудани ягонагии инсон ва табиат, бо тахайюлотӣ берун аз буржуазии муносибатҳои инсонӣ, бо ҷиҳод ба муқобили ҳамчун як ҷузъи мошини давлатӣ гардидани инсон вобаста аст. Чунин ҳолат дар эҷодиёти устодони сухани бадеӣ ҳамчун Э. Хеменгуей, У.Фолкнер, Т. Уайлдер, Д. Стейнбек, Д. Д. Селинжер мушоҳида мешавад. Ба онҳо адибони даҳсолаҳои охир низ пайравӣ менамоянд.

Аз мобайни солҳои 30-юми асри XIX дар ҳаёти фарҳангии Амрико чараёни адабӣ-фалсафии *транстсендентализм* мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Соли 1836 дар шаҳри Бостони штати Массачусетс, маркази ғайрирасмии ҳаёти фарҳангии шимолӣ-шарқии ИМА – Англияи Нав «клуби транстсенденталӣ» созмон дода шуд, ки асосгузори он Р. У. Эмерсон, Ч. Рипли, М. Фуллер, Т.Праркер, Э. Олкот буданд ва соли 1840 ба онҳо Г.Д. Торо ҳамроҳ шуд.

Асоси ақидаҳои транстсенденталистонро як қатор таҷрибаҳои санҷиши иҷтимоии дар ИМА бурдашуда ташкил менамоянд. Аз ҷумла гурӯҳе аз аъзоёни клуб дар ибтидо *фуреризми коммунаи Брук Фармро* ташкил намуданд. Аъзоёни коммуна кӯшиш намуданд, ки коператсияи меҳнатиро дар амал ҷорӣ намоянд, меҳнати ақлӣ ва ҷисмониро бо ҳам муттаҳид намоянд, ҳамкориҳои бародаронаро бунёд намоянд. Ин коммуна то соли 1847 фаъолият нишон дод. Лекин мақсади асосии онҳо на ислоҳоти иҷтимоӣ, балки дигаргун сохтани тафаккури шахсони ҷудоғонаи ҷамъият буд. Бесабаб нест, ки Эмерсон дар ҳаёти коммуна иштирок накард.

Дигар як таҷриба хусусияти шахсӣ дошт. Соли 1845 Г.Д.Торо дар бешазори соҳили кӯли Уолден маскан гирифта, беш аз ду сол дар танҳои умр ба сар бурд. Мақсад аз чунин таҷриба дар амал исбот намудани имконияти руҳӣ ва иқтисодии шахс дур аз беадолатӣ ва дигар унсурҳои сохтори ҷамъиятӣ буд.

Консепсияи ахлоқии транстсенденталистон ба мубориза ба муқобили ғуломдорӣ - аз ҷониби шахс истисмор шудани шахс равона карда шуда буд.

Ғояи транстсендентализм дар инкишофи адабиёти минбаъдаи Амрико таъсири бузург расонид. Минбаъд қариб адибе ёфт намешавад, ки бо Эмерсон, Торо, Фуллер барин намояндагони он дар «мусоҳиба» нашуда бошанд.

Поёни асри XIX ва итбидои асри XX дар як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА, инчунин кишварҳои дигар давраи нав – давраи ба зинаи боло - империализм баромадани сохтори капиталистӣ оғоз гардид. Англия, Фаронса, Олмон, ИМА сиёсати мустамликадорӣ худро дар кишварҳои ҷудоғонаи Африка, Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором пурқувваттар намуданд. Маблағи молиявӣ афзуда, зиддият байни давлатҳои империалистӣ авҷ гирифт ва ниҳоят Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ оғоз гардид.

Дар чунин вазъият байни синфҳои истисморкунанда ва қувваҳои корӣ зиддият авҷ гирифта, барои ба вучуд овардани иттифоқҳои касаба ва фаъол гардонидани ҳаракатҳои коргарӣ қувват пайдо намуданд.

Ана ҳамин давраи гузариш инкишофи ҳаёти адабиро мураккабтар гардонид ва чараёнҳои гуногуни адабӣ ба вучуд омаданд.

Чараёни асосии адабӣ дар аксар мамлакатҳои хориҷа, аз ҷумла дар ИМА, дар ин давра *реализми танқидӣ* ба шумор мерафт.

Дар ИМА ин чараёни адабӣ ба ҷои романтизм пайдо шуд ва он хусусиятҳои бо замон ҳамнафас буданро касб кард.

Нависандагон-реалистони ин давр бештар диққати худро ба мавзӯҳои нобаробарии қувваҳои ҷамъиятӣ, зулму истисмор ва ноҳақӣ, қабоҳати сохтори ҷамъияти буржуазӣ нигарониданд, ки мо инро дар мисоли эҷодиёти баъзе адибони фаронса, англис ва немис дида гузаштем.

Нависандагон-ҳақиқатнигорони ИМА низ дар ин давра дар мавзӯҳои хоси адибони реалист дар жанрҳои гуногуни адабӣ асарҳои шоёни диққат ба вучуд оварданд.

Модернизм

Дар ибтидои асри XX ба ҷои символизм чараёнҳои нави адабӣ ҳамчун *футуризм*, *экспрессионизм*, *имажинизм*, *унанимизм* ва ғайраҳо пайдо шуданд, ки онҳоро *чараёнҳои модернистӣ ё худ авангардӣ* меноманд.

Доир ба вожаи «*модернизм*» дар адабиётшиносӣ ҳар гуна ақидаҳо ҳукмрон аст. Назар ба гуфти баъзеҳо модернизм бо декаденс дар як радиф меистад. Дигарон онро назар ба декаден сонитар ба вучудодада мепиндоранд.

Лекин модернистон худро декаденс намешуморанд, баракс бо он мубориза мекоранд. Ба онҳо мафҳуми символизм низ маъқул нест. Онҳо тасдиқ мекунанд, ки санъати нави замонавӣ ва пешқадаме бунёд менамоянд, ки ғояҳои пешқадами замонаро ифода менамояд.

Онҳо бо ақидаҳои хоса баромад карда, гурӯҳе илҳомро дар намудҳои гуногун талқин карданӣ мешаванд. Масалан, яке аз асосгузори имажинизм Эзра Паунд агар математика аз шаклҳои абстрактӣ иборат бошад, шеър онро бо калимаҳо ифода мекунад мегӯяд.

Футуристон қоидаҳои синтаксисро шикаста забони телеграфӣ барқарор карданӣ мешаванд.

Экспрессионистҳо бошанд, бештар ба шахсияти “ман”-и муаллиф таъя карда, санъат ҳамин эҳсосоти «ман» аст мегуфтанд.

Чараёни модернистӣ бо намудҳои гуногуни худ то вақтҳои охир вучуд дошт.

Ҳамин тариқ, адабиёти Амрико дар охири асри XIX бо чараён ва услубҳои гуногуни эҷодӣ офарида шуда, вакилони барҷастаи худ Ф. Брет-Гарт (1836-1902), А. Бирс (1842-1914), Ричард Хардинг Дэвис (1864-1916), Г. Гарленд (1860-1940), Ф. Норис (1870-1902), О. Генри (1862-1910), Марк Твен (1835-1910), Чек Лондон (1876-1916), Теодор Драйзер (1871-1945), Эптон Синклер (1878-1968), Чон Рид (1887-1920), Юджин О Нил (1888-1953), Эрнст Хемингуэй (1899-1961), Уилям Фолкнер (1897-1962) ва

дигаронро ба арсаи тамаддуни умумҷаҳонӣ инъом намуд., ки ҳоло дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти беъзе аз онҳо таваққуф менамоем.

Марк Твен
(1835-1910)

Номи аслии нависандаи америкой Семюэл Ленгхорн Клеменс буда, Марк Твен таҳаллуси адабии ӯст. Ӯ соли 1835 дар шаҳри Миссурии штати Флорида тавлид шуда, соли 1910 дар шаҳри Реддинги штати Коннектикут аз олам гузаштааст.

Бачагии адиб дар Ҳаннибали Миссисипи гузаштааст. Дар ҷавонӣ шогирди ҳуруфчин, раҳнамои киштӣ, заршӯи кони нуқра, тиллоҷӯ ва мухбир шуда кор кардааст ва аз ин сабаб таълими муттасил гирифта натавониста, маълумоти казоиро соҳиб нашудааст.

Фаъолияти адабии Марк Твен ҳанӯз овони ҳуруфчини матбаа ва роҳнамои киштӣ буданаш оғоз гардида, сонӣ ӯ бо газетаи «Энтерпрайз» ҳамкорӣ намуд ва дар муддати кӯтоҳ ҳамчун нависандаи ҳаҷвнигор шинохта шуд.

Сафари ҳамроҳи гурӯҳи сайёҳон ба Европа ва Осиёи хурд кардааш ба Марк Твен шӯҳрати ҳақиқӣ овард. Ахбору лавҳаҳои аз ин сафар навиштааш дар бисёр рӯзномаҳои амрикой чоп шуданд ва ба адиб комёбиҳо оварданд.

Баъди ин сафар Марк Твен дар шаҳри Гартфорди наздикии Бостон муқим шуд ва тамоми умри худро ба кори адабӣ бахшид.

Марк Твен асосгузори реализми танқидии Америка мебошад. Силсилаи репортажҳои ӯ «Содаҳо дар хорича» (1869), ки дар таълифи он Твен аз адабиёти шифоҳии мардуми Амрико васеъ истифода бурдааст, ӯро ҳамчун адиб шӯҳратманд кард.

Ҳикоятҳои Твен «Маро чӣ тавр губернатор интихоб карданд» (1870), «Ман газетаи хоҷагии қишлоқро чӣ хел таҳрир кардам» (1870) аз мутоиботи латиф ва ҳаҷви тезу тунд саршоранд. «Саргузашти Том Сојер» (1876), «Шоҳзода ва Гдо» (1882), «Саргузашти Геклберри Финн» (1884), «Янкиҳои Коннектикут дар дарбори шоҳ Артур» (1889) беҳтарин асарҳои Твен мебошанд.

«Саргузашти Том Сојер»-ро яке аз беҳтарин асарҳои адабиёти бачагонаи ҷаҳон медонанд. Лекин ин асарро калонсолон низ бо шавқи тамоми мутолиа менамоянд. Асар бо маҳорати баланди бадеӣ навишта шуда, дар он инъикос ёфтани асрори руҳияти бачагӣ диққати хонандаро ба худ мекашад.

Қас ҳангоми хондани асар ва бохабар шудан аз кирдукори Том Сојер аз ханда худдорӣ карда наметавонад.

Дар романи «Саргузашти Том Сојер» омехтагии реализм бо романтизм мушоҳида мешавад. Марк Твен ҳаёти шаҳраки хурдро

ҳақиқатнигорона тасвир намуда, онро бо ҷаҳони романтикии Том ва дӯстони ӯ муқобил мегузарад.

Дар асар дарёи Миссисипи ва манзараҳои атрофи он хеле ҷозибанок тасвир шуда, барои роман заминаи романтикӣ бахшидааст. Дар роман воқеаҳо ва амалиёт бисёр ва ҳамаи онҳо бо саргузашти қаҳрамон алоқаманд баён шудаанд.

Дар романи «Саргузашти Геклберри Финн» нависанда ба ҳаёти гузаштаи Амрико муроҷиат мекунад.

Муаллиф образи Гек Финнро реалистона офарида ӯро маҷбур месозад, ки дар шароити мутлақ романтикӣ амал накарда, дар муҳити реалӣ умр ба сар барад. Яке аз хусусиятҳои муҳими романи мазкур дар он аст, ки муаллиф манзараҳои ҳаёти Америкаро дар солҳои 50-уми асри XIX реалистона ба қалам додааст.

Нисбат ба «Том Сојер» дар романи дуҷумлӯи чорҷӯбаи ҳикоя васеъ гардида, дар он акнун на як шаҳраки хурд, балки як қисми калони Америка тасвир меёбад. Гек ва Чим дар Миссисипи – дарёи азими Америка шино намуда аз назди шаҳрҳои калону хурд мегузаранд.

Дар асар бисёр мавзӯҳо, соҳаҳои гуногуни Америка инъикос ёфтаанд. Муаллиф ҳамроҳи қаҳрамонони худ ба ҳаёт, бо он чизе ки дар сари роҳаш дучор меояд, бо танқид назар мекунад.

Он чиз диққати касро ба худ мекашад, ки Гек ва Чим ба одамони поквичдон кам дучор меоянд. Онҳо ҳамеша дар сари роҳ бо дуздону қотилон, роҳзанону қаллобон дучор меоянд.

Романи Марк Твен «Саргузашти Геклберри Финн» дарвоқеъ ҳам аз аввалин намунаҳои реализми танқидӣ дар адабиёти Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба шумор меравад.

Дар солҳои 80-90-ум Марк Твен як қатор очеркҳо ва романҳо таълиф менамояд, ки дар байни онҳо романҳои таърихӣ «Шоҳзода ва гадо», «Жанна д Арк» мавқеи хосаро ишғол менамоянд.

Дар романи «Шоҳзода ва гадо» Англияи нимаи аввали асри XVI тасвир шудааст. Дар мамлакат қашшоҳӣ ҳукмрон аст. Қонунҳои саҳт бар дӯши мардуми меҳнати бори гаронро густурдааст. Дар чунин шароит ду писарак ҷои худро иваз мекунанд: шоҳзода Эдуард – вориси тахти шоҳии Англия аз қасри подшоҳӣ ронда шуда, камбағалбача Том Кенти ба ҷои ӯ пайдо мешавад.

Китоби «Шоҳзода ва гадо» саршори ғояҳои гуманизм ва демократӣ мебошад.

Шоҳзода Уэлскийи нозпарвард дар байни анбӯҳи мардум шуда, имтиҳоноти ҷиддиро аз сар мегузаронад. Муаллиф ӯро маҷбур менамояд, ки тавассути зиндагии худ ба ноҳақ будани қонунҳо боварӣ ҳосил намояд.

Демократизми Твен дар офаридани образи Том Кенти боз ҳам мукаммалтар намудор мешавад. Ин писараки тамоман қашшоқ ба воя расида, баъди шоҳзода шудан дар ҳал намудани масъалаҳои давлатӣ

тамоми хислатҳои ақлу заковати мардумиро риоя мекунад. ӯ на ба қонунҳои хунин балки ба қонуни раҳму шафқат амал мекунад.

Дар асар муаллиф тазодҳои тезу тундди ҳаёти Англияро тасвир менамояд. Дар як тараф Англия мамлакати мардуми ғоратшуда: дар кӯчаҳои он ҳазорон гадову чинояткорон, дар тарафи дигар қасру дарбор ва кошонаҳои пур аз зару зевар.

Твен дар ибтидои асри ХХ як силсила памфлетҳои тезу тунд, аз қабилӣ «Ба одами зулматнишин», «Ба танқидгарони ман – миссионерҳо» (1901, «Дар Ҳимояи генерал Фанстон» (1902) ва ғайра навишта, бардурӯғии демократияи Америкаро фош кардааст: Дар эҷодиёти Твен танқиди демократияи буржуазӣ ва нобараборӣҳои иҷтимоӣ мавқеи калон дорад.

Асарҳои дар солҳои охири ҳаёти худ таълифкардаи Марк Твен аз қабилӣ «Турчумаи ҳол», «Қайдҳо дар дафтарчаи кисагӣ», «Афоризмҳо» низ аз саҳифаҳои ҳаёти овони бачагиву наврасии адиб маълумот дода, аз ҷаҳонбинии хоси ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Асарҳои Марк Твен ба бисёр забонҳои мардуми ҷаҳон тарҷума ва нашр шудаанд. Аз ҷумла «Саргузашти Том Сојер» соли 1951, «Шоҳзода ва Гадо» соли 1952, «Саргузашти Геклберри Финн» соли 1940 ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудаанд.

Мавзӯҳо барои машғулоти амалӣ:

1. *Ҷараёнҳои адабии нимаи дууми асри XIX ва асри XX.*
2. *Мавқеи романтизм дар адабиёти Амрико..*
3. *Реализми танқидии Амрико ва хусусиятҳои он.*
4. *Намояндагони барҷастаи адабиёти Амрико.*
5. *Мавқеи Марк Твен дар адабиёти Америка.*
6. *Мавзӯ ва гояи романҳои «Саргузашти Том Сојер» ва «Шоҳзода ва гадо»*
7. *Доираи мавзӯҳои памфлетҳои Марк Твен..*
8. *Адибони муосири Амрико.*

Адабиёт:

История зарубежной литературы XIX века.

История зарубежной литературы XX века.

Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи.

Қамарзода А. Таърихи адабиёти ҷаҳон.

Асарҳои В. Ирвинг, Ф. Купер, Э.По, Марк Твен, Чек Лондон, Теодор Драйзер, Эптон Синклер ва дигар адибони Амрико.

МУНДАРИЧА

Муқаддима

АДАБИЁТИ ЮНОНИ ҚАДИМ

Лирика ва драма дар Юнони қадим

Инкишофи лирика дар Юнон

Инкишофи драма дар Юнони қадим

Эсхил

Софокл.

Адабиёти юнон дар давраи инқирози ҷамъияти гуломдорӣ

Еврипид

Аристофан

Адабиёти давраи Эллини Юнон

Менандр

Каллимах

Феокрит

Давраи Рими адабиёти юнон

Плутарх

Лукиан

АДАБИЁТИ РИМИ ҚАДИМ

Адабиёти Рим дар давраи инқироз

Тит Макк Плавт

Лукретсий

Адабиёти Рим дар давраи охири республика(асрҳои II-I- пеш аз милод)

Систерон

Юлий Сезар

Адабиёти Рим дар давраи империя

Вергилий

Квинт Горатсий Флакк

Овидий

Тит Ливий

Адабиёти давраи охири империяи Рим (асрҳои I-VI-и эраи мо)

Сенека

Апулей

АДАБИЁТИ АСРҲОИ МИЁНА

Адабиёти клерикалии асрҳои IX-XIII

Адабиёти ритсарӣ

Адабиёти шахр дар асрҳои миёна

АДАБИЁТИ ДАВРАИ ЭҲЁ

Данте

ДАВРАИ ЭҲЁ ДАР ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ

Давраи Эҳё дар Италия

Франческо Петрарка
Жованни Боккаччо
Давраи Эҳё дар Испания
Мишель де-Сервантес
Давраи Эҳё дар Нидерландия
Эразм Роттердамский
ДАВРАИ ЭҲЁ ДАР ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ
Давраи Эҳё дар Фаронса
Франсуа Рабле
Давраи Эҳё дар Англия
Томас Мор
Уилям Шекспир
АДАБИЁТИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРИ XVII
Адабиёти Испания дар асри XVII
Лопе де Вега
Адабиёти немис дар асри XVII
Гриммельсгаузен
АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ АВРУПО ДАР АСРИ XVIII
Адабиёти маорифпарварӣ
Адабиёти Англия дар асри XVIII
Даниэл Дефо
Ҷонатан Свифт
АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ ФАРОНСА ВА ОЛМОН
Волтер
Дени Дидро
Жан Жак Русо
Адабиёти маорифпарварии немис
Гёте Иоҳанн Волфганг
АДАБИЁТИ АВРУПО ДАР АСРИ XIX
Виктор Гюго
Оноре де Балзак
Эмил Золя
Мопассан
Романтизми Англия
Байрон Ҷорҷ Ноэл Гордон
Чарлз Диккенс
Андерсен
АДАБИЁТИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРИ XX
Луи Арагон
Ҷорҷ Бернард Шоу
АДАБИЁТИ АМРИКО ДАР АСРҶОИ XIX- XX
Модернизм
Марк Твен

Ўқув қўлланма

Аслиддин ҚАМАРЗОДА

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ

Биринчи қисм

(Тоҷик тилида)

Тоҷик филологияси факультети талабалари учун

Муҳаррир:

Техник муҳаррир:

Компютерда ҳарф терувчи: Г. Саймиддинова

Дастурловчи:

Мусахҳих: Б. Сафарзод

Буюртма ¹ _____

Оригинал-макетдан босишга рухсат этилди _____

Бичими 60/84 1/16. Pragmatic TAD гарнитураси.

Офсет қоғози. Офсет босма усулида босилди.

Шартли босма тобоғи _____

Нашриёт ҳисоб тобоғи _____

Адади 100 нусха.

*Самарқанд Давлат университети нашриёт-матбаа марказининг
босмаҳонасида чоп этилди*

140104, Самарқанд, Университет хиёбони, 15

**АСЛИДДИН ҚАМАРЗОДАНИНГ «ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ЧАҲОН»
(«ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ») НОМЛИ ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАСИГА
ТАҚРИЗ**

Давлат таълим стандарти талаблари асосида Самарқанд Давлат университетининг тожик тили ва адабиёти факультетида «Жаҳон адабиёти тарихи» фани ўтилиши назарда тутилган бўлиб, мазкур фанни филология фанлари номзоди, тожик адабиёти кафедраси профессори Аслиддин Қамарзода ўзи тузган ва вазирлик томонидан тасдиқланган намунавий дастур асосида таълим бермоқда. Ҳозиргача унинг мазкур фан учун тузилган маъруза матнлари асосида 3-та услубий қўлланмаси нашр этилган.

Мазкур услубий қўлланмаларда жаҳон халқлари адабиётининг катта бир қисмини ташкил қиладиган мустақил ҳамдўстлик мамлакатлари халқларининг адабиёти ҳақида маълумот, улкан ёзувчилар ижоди ва уларнинг айрим асарлари таҳлили берилган.

А. Қамарзода томонидан тожик тилида биринчи марта яратилаётган «Таърихи адабиёти ҷаҳон» («Жаҳон адабиёти тарихи») номли янги ўқув қўлланмасининг «Кириш» қисмида мазкур қўлланманинг мақсад ва моҳияти, жаҳон адабиёти тарихини минтақа, гуруҳ ва даврларга бўлиб ўрганиш тўғрисида сўз юритилган бўлиб, шундан сўнг «Антик дунё адабиёти», «Қадимги Юнон ва Рим адабиёти», «Ўрта асрлар адабиёти», «Ўйғониш даври адабиёти», «Аврупо маърифатпарварлик адабиёти», «XX аср Аврупо ва Америка адабиёти» каби бўлимларда қадимги Юнон ва Рим адабиёти вакилларида Гомер, Аристотел, Цезар, Вергелий, Аристофан, Горацій ва бошқалар, Ўрта асрлар ва кейинги даврлардаги Ғарб адабиётининг йирик вакиллари Данте, Петрарка, Боккаччо, Сервантес, Дефо, Бальзак, Мопассан, Марк Твен, Байрон, Дидро, Жан Жак Руссо, Чарлз Диккенс, Бернард Шоу ва

боиқалар, ҳамда уларнинг жаҳон китобхонларига манзур этилган машҳур асарлари тўғрисида маълумотлар берилган.

Муаллиф ўқув қўлланмалари олдига қўйилган талаблар асосида ҳар бир мавзунинг бошида мазкур бобда ўрганиладиган асосий масалалар режасини бериб, шундан кейин мазкур режа асосида шу даврда яшаб ижод этган адиблар ҳаёти ва ижоди, айрим асарларнинг гоъвий-бадиий таҳлилини бериб, боб сўнгида амалий машғулотлар мавзулари, ҳамда мавзуга тегишли адабиётлар рўйхатини беради.

Шунинг ўзидан кўришиб турибдики, муаллиф мазкур фанни ўқитиши ҳамда ушбу ўқув қўлланмани яратиши жараёнида кўп илмий, услубий ва бадиий асарларни, жаҳон адабиёти тарихига доир дарсликлар ва ўқув қўлланмаларни кўздан кечирган ва талабаларга ҳам улардан фойдаланишни тавсия этади.

Ўқув қўлланманинг диққатга сазовор жойи яна шундаки, муаллиф деярли ҳар бир адабиёт ва адиблар тўғрисида сўз юритганда, уларнинг ўзбек ва тожик адабиётлари билан алоқаси, Қадимий Юнон ва Рим адабиётидан бошлаб кейинги даврлардаги улкан ёзувчиларнинг тожик ва ўзбек тилига таржима қилинган асарлари тўғрисида сўз юритади.

Шунингдек, Боккаччо, Дидро, Данте, Гёте, Луи Арагон каби зарб ёзувчиларининг Шарқ адабиётининг улкан вакиллари, жумладан форс-тожик адиблари Фирдавсий, Румий, Хайём, Ҳофиз, Саъдийларга нисбат бўлган муносабатларини ҳам эслатиб ўтади.

Ўқув режасига мувофиқ мазкур фан доирасида жаҳон халқлари адабиётларига ажратилган соатларнинг ҳажми барча халқларнинг адабиёти ва адиблари тўғрисида кенгроқ маълумот бериши имконияти берилмаганлиги туфайли баъзи адиблар ва уларнинг ижодлари тўғрисида маълумот муаллиф назаридан четда қолиб кетганига қарамасдан, у университет талабалари ҳамда жаҳон адабиёти тарихи билан қизиқувчи мутахассислари учун зарур ва ўз вақтида тузилгандир.

Мазкур ўқув қўлланмадан талабалар, магистрантлар, аспирантлар, тадқиқотчилар, мактаб ўқитувчилари ҳамда жаҳон адабиёти тарихи билан қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Шуларни назарга олиб, уни наирга тавсия этиши ва кўп нусхада босиб чиқариши мақсадга мувофиқдир.

***М. ЙЎЛДОШЕВ, прорфессор. Самарқандл
давлат университети лотин ва француз
тилари кафедраси мудури,***

Самарқанд шаҳри, 25 декабрь 2010 йил.

**Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети тожик ва рус
филологияси факультети Илмий кенгашининг 2010 йил 28 декабрда
ўтказилган йиғилиши 4-баённомасидан**

КЎЧИРМА

ҚАТНАШДИЛАР: Илмий кенгашнинг 23 нафар аъзосидан 19 киши.

КУН ТАРТИБИ: Ўқув қўлланмани нашрга тавсия этиш.

ЭШИТИЛДИ: Кун тартибидаги ушбу масала юзасидан тожик адабиёти кафедраси мудири, доцент Абдусалом Самадов сўзга чиқиб маълум қилдики, тожик адабиёти кафедраси профессори Аслиддин Қамарзода томонидан «Жаҳон адабиёти тарихи» фанидан олий ўқув юртлари талабалари учун 10 босма тобоқ ҳажмида ўқув қўлланмаси тайёрланган ва муаллиф уни нашрга тавсия этишни сўраб кафедрага мурожаат қилган. Биз ушбу масалани кафедра аъзоларининг йиғилишида кўриб чиқиб, мазкур ўқув қўлланмани нашрга тавсия этишга қарор қилдик. Бу ҳақда кафедра аъзолари йиғилишининг қароридан кўчирма ҳам бор. Кафедранинг ушбу қарорини тасдиқлашни Илмий кенгаш аъзоларидан сўраймиз.

Мазкур масала юзасидан сўзга чиққан факултет декани, филология фанлари доктори Жумакул Ҳамроев, профессорлар Садри Саъдиев, Муса. Йўлдошев ҳам Аслиддин Қамарзода томонидан тайёрланган «Жаҳон адабиёти тарихи» ўқув қўлланмасини нашрга тавсия этишни қўллаб-қувватладилар. Ушбу масала юзасидан

ҚАРОР ҚИЛИНДИ:

1. Тожик адабиёти кафедраси профессори А.слиддин Қамарзода томонидан тайёрланган «Жаҳон адабиёти тарихи» ўқув қўлланмаси нашрга тавсия этилсин.
2. Мазкур ўқув қўлланмага масъул муҳаррир этиб доцент А.Самадов ва тақризчи профессор М. Йўлдошев тайинлансин.
3. Ушбу қарорни тасдиқлаш Самарқанд давлат университети ўқув-услубий кенгашидан сўралсин.

Илмий кенгаш раиси

Илмий котиб

филология фанлари доктори Ж. ҲАМРОЕВ
проф. А. ҚАМАРЗОДА

*Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети тожик
адабиёти кафедраси аъзолари йиғилишининг 2010 йил 28 декабрда ўтказилган
йиғилиши 5-баённомасидан*

КЎЧИРМА

Кун тартиби: Ўқув қўлланмани нашрга тавсия этиши.

Эшитилди: Кун тартибидаги ушбу масала юзасидан кафедра мудир, доцент А. Самадов сўзга чиқиб маълум қилдики, кафедра профессори А. Қамарзода томонидан «Жаҳон адабиёти тарихи» фанидан олий ўқув юртлари талабалари учун 10 босма тобоқ ҳажмида ўқув қўлланмаси тайёрланган ва муаллиф уни нашрга тавсия этишни сўраб кафедрага мурожаат қилган.

Мен ушбу қўлланма билан танишиб чиқдим. У университет талабалари учун «Жаҳон адабиёти тарихи» фанидан олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланмаси сифатида тайёрланган. Ҳозиргача тожик тилида мазкур фандан ўқув қўлланма йўқлигини эътиборга олиб, ушбу қўлланмани нашр қилиши зарур деб биламан.. Мазкур масала юзасидан сўзга чиққан доцент Ж.Ҳамроев, профессор С. Саъдиев, филология фанлари номзоди, катта ўқитувчи С. Хўжақулов ҳам А. Қамарзода томонидан «Жаҳон адабиёти тарихи» фанидан тайёрланган ўқув қўлланмани нашрга тавсия этишни қўллаб-қувватладилар. Ушбу масала юзасидан

ҚАРОР ҚИЛИНДИ:

1. Кафедра профессори А. Қамарзода томонидан «Жаҳон адабиёти тарихи» фанидан олий ўқув юртлари талабалари учун тайёрланган ўқув қўлланма нашрга тавсия этилсин.

2. Мазкур ўқув қўлланмага масъул муҳаррир этиб доцент А.Самадов ва тақризчи профессор М. Юлдошев тайинлансин.

3. Ушбу қарорни тасдиқлаш Самарқанд давлат университети ўқув-услубий кенгашидан сўралсин.

Раис:

доц. А. САМАДОВ

Котиб:

А. ШЕРНАЗАРОВ

Самарқанд Давлат университети тожик адабиёти кафедраси
профессори А. Қамарзоданинг «Таърихи адабиёти ҷаҳон» («Ҷаҳон
адабиёти тарихи») номли ўқув қўлланмасига

ТАҚРИЗ

Таниқли олим, Самарқанд Давлат университети тожик адабиёти кафедраси профессори А. Қамарзода бирнеча йиллардан буён университетда «Ҷаҳон халқлари адабиёти тарихи» фанидан дарс бериб келмоқда. Шу билан бирга у адабиётдан бир қатор ўқув қўлланмалар ва дарсликларнинг муаллифидир. Унинг тожик филологияси факультети талабалари учун мўлжалланган «Таърихи адабиёти ҷаҳон» («Ҷаҳон адабиёти тарихи») фанидан яратилаган янги ўқув қўлланмаси ҳам ана шу ишларнинг давоми ҳисобланади.

Ўқув қўлланмасининг «Кириш» қисмида муаллиф фаннинг мақсад ва вазибалари, ҷаҳон адабиёти тарихини гуруҳ ва даврларга бўлиб ўрганиш тўғрисида тўхталиб, шундан сўнг «Антик дунё адабиёти», «Қадимги Юнон ва Рим адабиёти», «Ўрта асрлар адабиёти», «Уйғониш даври адабиёти», «Аврупо маърифатпарварлик адабиёти», «XX аср Аврупо ва Америка адабиёти» каби мавзулар бўйича сўз юритади.

Ўқув қўлланманинг муаллифи деярли ҳар бир адабиёт ва адиблар тўғрисида сўз юритганда, уларнинг ўзбек ва тожик адабиётлари билан алоқаси, уларни ўрганиш даражаси Қадимий Юнон ва Рим адабиётидан бошлаб кейинги даврлардаги Аврупо ва Американинг улкан ёзувчиларидан Гомер, Софокл, Еврипид, Апулей, Сервантес, Свифт, Байрон, Балзак, Мопассан, Андерсен, Марк Твен, Диккенс ва бошқаларнинг тожик ва ўзбек тилига таржима қилинган асарлари тўғрисида сўз юритади. Шунингдек, Боккаччо, Дидро, Данте, Гёте, Луи Арагон каби ғарб ёзувчиларининг Шарқ адабиётининг улкан вакиллари,

жумладан форс-тожик адиблари Фирдавсий, Румий, Хайём, Ҳофиз, Саъдийлар, ўзбек адабиёти вакилларидан Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Бобур, Машраб ва бошқаларга нисбатан бўлган муносабатларини ҳам эслатиб ўтади.

Бизнингча, ўқув режасидаги жаҳон халқлари адабиётларига ажратилган соатларнинг ҳажми мазкур ўқув қўлланмада барча халқлар адабиёти тўғрисида кенгроқ маълумот бериш имкониятини бермаган. Шунинг учун ҳам ўқув қўлланмада баъзи адиблар ва уларнинг ижодлари тўғрисида маълумотлар муаллиф назаридан четга қолиб кетган, баъзи адибларнинг машҳур асарлари тўғрисида маълумот берилмаган. Шунга қарамаздан, мазкур ўқув қўлланмани талабалар, магистрантлар, аспирантлар, тадқиқотчилар, адабиёт ўқитувчилари учун зарур таълимий қўлланма сифатида нашрга тавсия қиламан. Ундан жаҳон халқлари адабиёти билан қизиқувчи барча ўқувчилар ҳам фойдаланиши мумкин.

С. ХИДИРНАЗАРОВ, филолог оғта фанлари номзоди, СамВПКҚТМОИ «Тил ва адабиёт таълими» кафедрасининг доценти, Ўзбекистон журналистлар уюшмасининг аъзоси.

12 январь 2011 йил.

